

Naar een duurzamer landbouw & voedselsysteem: een weg die gebaad moet worden; niet slechts een doel wat behaald moet worden.

Verkenning naar de duurzaamheidsprestaties en duurzaamheidskeurmerken in de landbouw-voedsel keten aan de hand van voorbeelden uit de Nederlandse vleespluimveehouderij.

Dirk de Groot, Aeres Hogeschool Dronten, SIA-project Duurzaam vlees: natuurlijk!

Het project *Duurzaam vlees: natuurlijk!* behelst het inventariseren van labels en indicatoren voor duurzaamheid van vleesproductie, met het oog op eventuele verrijking van de duurzaamheidskenmerken in de keurmerken. Het zal uiteindelijk moeten uitmonden in operationele toepassing daarvan in de praktijk van de vleessector. Het project zal een integraal overzicht opleveren van de keurmerken, meetmethoden, consumenten wensen, boeren wensen, maatschappelijke wensen en de spanningsvelden daartussen voor de (vlees)veehouderij.

Het project *Duurzaam vlees: natuurlijk!* moet inzicht geven in de overlappingsen en de blinde vlekken bij de duurzaamheidskenmerken van de keurmerken en de ontwikkelvragen die er leven als het gaat om een integrale benadering van de duurzaamheidskenmerken. Dit kan aanleiding zijn om bestaande keurmerken te adviseren over de gewenste ontwikkelrichting en uiteraard zal dit vertaald moeten worden in vermarkting en communicatie naar zakelijke afnemers en consumenten.

Deze publicatie in het kader van *Duurzaam vlees: natuurlijk!* moet gelezen en begrepen worden als een persoonlijke reflectie van de auteur op de doelstelling van het project. Vanwege de afspraak dat Aeres Hogeschool Dronten met name aandacht zou schenken aan de vleespluimveehouderij, ligt de nadruk op voorbeelden uit die sector. Daarnaast is de achtergrond van de schrijver (hogeschooldocent economie/bedrijfskunde) de verklaring voor een brede bedrijfskundige benadering van de duurzaamheidsproblematiek in de landbouw-voedselketen.

Ik dank mijn collega's Agnes van den Pol en Ron Methorst voor hun waardevolle suggesties.

Ik draag dit rapport op aan de partners van het projectconsortium: Edwin en Anita Heijdra; Maurits en Jessica Tepper. Ik spreek de wens uit dat ze zich herkennen in de bevindingen van dit rapport.

Tenslotte beveel ik dit rapport aan in de aandacht van mijn studenten en collega's die bezig zijn of gaan met het banen van een weg naar een duurzamer landbouw- en voedselsysteem.

Dronten, oktober 2020.

Inhoud

Leeswijzer:.....	4
Duurzaamheid in de pluimveehouderij.....	6
Stelling 1. In de mainstream landbouw koopt de boer in wat zijn (grootzakelijke, internationale) toeleveranciers te bieden hebben.	13
Stelling 2. In de mainstream burgermaatschappij koopt de burger wat in de schappen van het grootwinkelbedrijf ligt.....	24
Stelling 3. Bedrijfskundig gezien is elke onderneming een kwestie van inkoop-productie-verkoop.....	26
Stelling 4. In de mainstream landbouw is de marktmacht (de concurrentiekracht om je wil door te drijven) van de boer lager dan van alle andere bedrijfstakken in de keten.	29
Stelling 5. De retail wordt vaak genoemd als de prijsvechter ('wij zijn de goedkoopste') en zou daarmee de uitbouter van de boeren zijn.	31
Stelling 6. De strategie van de mainstream landbouwbedrijven is verhoging van de arbeidsproductiviteit en efficiëntie, met verlaging van de kostprijs door schaalvergroting, standaardisering, mechanisering en automatisering.	33
Stelling 7. Wie als agrarisch ondernemer een nichemarkt wil ontwikkelen of een korte (al dan niet regionale) keten wil opzetten (zeg maar de agro-ecologische route) komt er al snel achter dat je de hele keten, dus inkoop, productie en verkoop moet organiseren; en dat is nog niet zo gemakkelijk.....	34
Stelling 8. In de lange keten kun je business to business (BtB) zekerheid bieden met een erkend en gecertificeerd duurzaamheidscertificaat (=keurmerk).	41
Stelling 9. In de korte keten en de niche markt kun je Business to Consumer (BtC) zekerheid bieden door het goede verhaal en naamsbekendheid.	44
Stelling 10. Mainstream landbouw is topsport, met al de gevaren van topsport van dien.	50
Stelling 11. Kringlooplandbouw, wie kan daar nu tegen zijn.	53
Stelling 12. Voor meer duurzaamheid van het landbouw-voedsel-systeem hebben de 'gewone' consument en de 'gewone' boer een rol en een taak.	57
Stelling 13. De 'gewone' boer (en zijn opvolger) die de weg naar circulaire landbouw op wil gaan zal zich afvragen: waarom wil ik dit (intrinsieke motivatie), hoe haal ik hier een inkomen uit en hoe krijg ik het gefinancierd.....	59
Stelling 14. De 'gewone' consument die de weg naar een eerlijk, veilig en gezond voedselsysteem op wil gaan, moet zich afvragen: waarom wil ik hieraan deelnemen (intrinsieke motivatie), waar kan ik dat kopen / bestellen, wat kan ik doen om het mede mogelijk te maken (financiële participatie / crowdfunding).....	61
Stelling 15. Als het aankomt op duurzaamheid van het landbouw- en voedselsysteem aan welke aspecten zou je dan kunnen denken?	65
Stelling 16. Het huidige mainstream landbouw- en voedselsysteem kraakt in zijn voegen	69
Stelling 17. Waar kan / moet aan gewerkt worden om de weg naar duurzaamheid te banen	70
Stelling 18. Goed om te bedenken bij de duurzaamheidsdiscussie over de landbouw.	72

Stelling 19. Wat is vrije tijd waard? Wat is schone lucht waard? Wat is schoon water in de rivieren of zeeën waard? Wat is schone grond waard? Wat is schone energie waard? Wat is veilig voedsel waard? Wat is gezondheid waard?	73
Stelling 20. Wat moet de individuele burger hiermee?	76
Stelling 21. Wat moet de individuele boer hiermee?	77
Stelling 22. Wat moet SIA Raak Duurzaam vlees, Natuurlijk! hiermee?	78
Geraadpleegde bronnen	79

Leeswijzer:

Het project Duurzaam vlees, Natuurlijk! (SIA Praktijkennis Voedsel en Groen, dossier PVG.DZ19.VEE.001) gaat in feite over de dilemma's en de spanningsvelden die boeren en burgers ervaren als het gaat om duurzame landbouw. Na een introductie van de pluimveehouderij wordt aan de hand van een aantal stellingen op een integrale bedrijfskundige manier gekeken naar de uitdaging waar de Nederlands landbouw voor staat: de transitie naar een circulaire en dus meer regeneratieve manier van omgaan met de grenzen van de natuur, het landschap, de bodem, de atmosfeer, het water, de grond- en hulpstoffen, het dier en de mens. Ook is er steeds aandacht voor de duurzaamheidsvraagstukken en keurmerken die daar een rol bij spelen. Er komen allerlei voorbeelden uit de agrifoodsector naar voren maar met name krijgt aandacht wat zich in de pluimveesector voordoet. Wat zijn de oplossingen, de wensen, de kansen, de dilemma's en de uitdagingen. Ook zal altijd de rol van de boeren (agrarische ondernemers) benadrukt worden maar dat is meestal niet los te zien van de keten en de invloed die de bewerkers (voedsel industrie) de bankiers (verstrekkers van vreemd vermogen), de burgers (de maatschappij), de bedrijfskundigen (adviseurs en analisten), de bestuurders (politici), de betalers (consumenten) hebben.

De voedselketen loopt van grond tot mond, van grondstof tot eindproduct maar in elke schakel zijn er inkopers, producenten en verkopers die meer of minder duurzame keuzes kunnen maken of realiseren of opeisen. In de keten is er onderscheid te maken tussen de makers en de kopers, tussen de gebruikers en de verbruikers. Er zijn kosten en baten. Maar in het landbouw en voedselsysteem zijn waarde en prijs niet aan elkaar gelijk omdat de verborgen (externe maatschappelijke) kosten en de onbetaalde (externe maatschappelijke) baten nauwelijks vertaald zijn in de prijs voor de boer en de prijs voor de consument.

Het is gemakkelijk om bij de analyse te wijzen naar het falende overheidsbeleid (vgl de stikstof en de pfas problematiek) of te wijzen naar de falende markt (de vrije markt en de enorme export veroorzaken de problemen), naar de falende boeren (ze denken dat ze niet zonder kunstmest, antibiotica en chemische middelen kunnen), de falende agrifoodbusiness (zouden aan de leiband van de 5 grote retail bedrijven lopen) de falende consument (de burger wil van alles maar wil er niet voor betalen), de falende grootwinkelbedrijven (alle communicatie draait om de goedkoopste zijn). En zo kun je wel doorgaan. Dit debat kent geen winnaars, alleen maar groepen en organisaties die zich onheus bejegend voelen als het gaat om duurzaamheid en duurzaamheidsprestaties.

Duurzaamheidskeurmerken zijn mooi maar brengen ook nadelen met zich mee. Vernieuwende duurzame keten concepten zijn ambitieus, maar doven soms als een nachtkaaars uit. Boeren en burgers haken teleurgesteld af. De ambachtelijke benaderbare boerenbedrijven, wat het maatschappelijke ideaalbeeld vertegenwoordigt, zijn meer en meer de bedrijven die geen opvolger hebben. En ondertussen gaat de schaalvergroting in de landbouw door. Tot verdriet en afgrijzen van burgers, bestuurders en..... veel boeren.

Het is verhelderend terug te gaan naar de essentie van de agrarische sector. Landbouw uitoefenen en voedsel produceren is in de basis een natuurlijk proces op basis van zonne-energie (fotosynthese) met aandacht voor het eetbare product, het afval, de neveneffecten en de verspilling. Wie negatief kijkt ziet voedselproducten die ten koste van te veel nadelen aan de gestelde eisen voldoen, ziet een groeiende schier onbeheersbare afvalberg en toenemende schadelijke neveneffecten en een voedselverspilling die je de haren ten berge doet reizen. Wie positief kijkt ziet mooie gezonde voedselproducten, hergebruik van grond en hulpstoffen, opwaardering van afval en voorkomen van voedselverspilling. Maar hoe je ook kijkt, uiteindelijk is het de mens die kiest, maakt, koopt, eet en weggooit. De natuur is in zichzelf circulair en regeneratief; het is de mens die neemt, verslept en niet terug brengt.

De mens en het gedrag van de mens is het grootste lek in de circulaire economie en de circulaire landbouw. Dat is het gevolg van een aan groei verslaafd economisch systeem die naar een beeld van Kate Raworth (Donut economie, 2017) op allerlei punten door het fysieke plafond van de aarde schiet en door de sociale vloer van de mensheid zakt als het de grenzen voor de groei niet in acht neemt. Van boer tot burger, van bestuurder tot bankier, van bewerker tot betaler zijn we daar (mede) verantwoordelijk voor. Daarbij moeten ook de bedrijfskundigen in de spiegel durven kijken: zijn we te lang blind geweest voor de onvolhoudbaarheid van het systeem met onze adviezen? De mens (en niet het instituut waar hij/zij werkt) is verantwoordelijk voor het probleem en de mens is verantwoordelijk voor de oplossing. En bedrijfskundig gezien gaat het om een transitieproces met 3 hoofdvragen voor elke ondernemer in de agrifoodketen:

- a) waarom wil ik dit (priority, waarom kies ik hier voor; met welke missie, visie, strategie werk ik aan duurzaamheid)
- b) wie gaat hiervoor betalen en hoe ga ik hier een inkomen mee verdienen (afzetkanaal, verdienmodel en verdienvermogen),
- c) en als ik daarvoor moet investeren, hoe krijg ik het gefinancierd (pad-afhankelijkheid, technologie-val en financierbaarheid).

Het agrifoodsysteem verandert als de mensen en instituties die het systeem vormgeven andere keuzes (durven en kunnen) maken ten aanzien van duurzaamheid en alles wat daar aan vast zit. Na een korte inleiding op de pluimveeketen wordt per hoofdstuk een stelling behandeld, zo mogelijk aan de hand van pluimveevoorbeelden of andere relevante voorbeelden uit de agrifoodbusiness. In de hoofdstukken komen zoveel mogelijk de ketenpartners zelf aan het woord over de duurzaamheidskeuzes die gemaakt zijn. Dat wordt gedaan door uitgebreid hun websites te citeren als het gaat om duurzaamheidsinspanningen en duurzaamheidskeurmerken. De teksten en de links zijn geraadpleegd in juli 2020. Er is voor gekozen hele stukken (platte) tekst over te nemen. De overgenomen tekst is herkenbaar als cursief gedeelte. Uiteraard worden de citaten ingeleid en regelmatig gevolgd door een stuk discussie, conclusies of aanbevelingen.

Duurzaamheid in de pluimveehouderij.

Om te beginnen is het verhelderend om de pluimveeketen in beeld te brengen, zoals dat is gedaan door WUR. Bron: <https://agrimatie.nl/> Ook hier geldt: de cursieve gedeeltes (inclusief beide figuren en de aangehaalde bronnen) zijn overgenomen van deze site.

De gespecialiseerde pluimveebedrijven houden het grootste deel (bijna 90%) van de pluimveestapel. De belangrijkste bedrijfstypen zijn:

Legkippenbedrijven

- *leghennen voor de productie van consumptie-eieren*
- *vleeskuikenouderdieren voor de productie van broedeieren in de slachtsector*

Slachtpluimveebedrijven

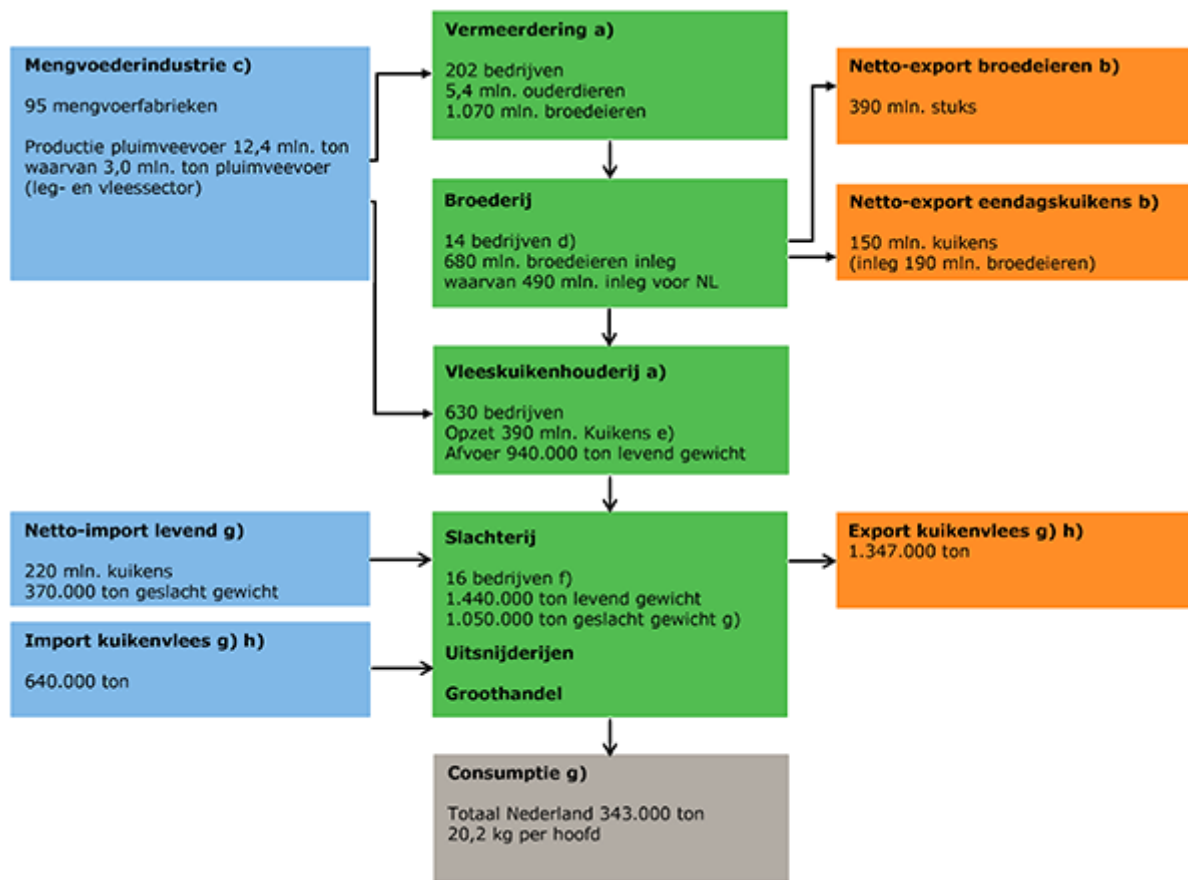
- *vleeskuikenbedrijven*
- *kalkoenenbedrijven*
- *eendenbedrijven*
- *parelhoenderbedrijven*

Binnen de legsector is er een grote variatie tussen huisvestingsystemen zoals leghennen in koloniehuisvesting, scharrelhennen met en zonder uitloop en biologische leghennen. De laatste jaren zijn ook in de vleeskuikensector de alternatieve houderijsystemen in opkomst, zoals scharrelvleeskuikens en biologische vleeskuikens.

De pluimveevleesketen (WUR, 2018)

De toegevoegde waarde van het pluimveecomplex in Nederland was in 2015 ruim 1,5 miljard euro. Het complex is het geheel van de primaire sector, verwerking en toelevering. Opgesplitst naar de deelsectoren is de bijdrage van het legpluimveecomplex 410 miljoen euro en het vleespluimveecomplex 1.150 miljoen euro. In 2017 werden op 1.920 pluimveebedrijven in totaal 105 miljoen stuks pluimvee gehouden. Het pluimveecomplex biedt werkgelegenheid aan 22.000 personen. Pluimveevlees wordt geproduceerd door meerdere soorten pluimvee op de primaire bedrijven. Veruit het belangrijkste zijn de vleeskuikens, op ruime afstand gevolgd door kalkoenen en eenden. Deze bijdrage beschrijft de keten rondom vleeskuikens.

De keten rond de vleeskuikenhouderij, 2016

Bron: a) Landbouwtelling CBS. Website: statline.cbs.nl b) Schatting netto-export (export – import) op basis van Eurostat-statistieken 2016 c) Nevedi. Nederlandse Vereniging Diervoederindustrie. www.nevedi.nl/feiten-cijfers d) COBK. Leden van Centrale Organisatie Broedeieren en Kuikens. e) Avined. Aanvoer vleessector, informatie KIP databank f) Nepluvi. Jaarverslag 2016 Vereniging van de Nederlandse Pluimveeverwerkende Industrie g) Voorzieningsbalans vleeskuikens, 2017. www.agrimatie.nl/voorzieningsbalansen h) In- en uitvoer product gewicht omgerekend naar geslacht gewicht

Keten

De productieketen van pluimveevlees kent meerdere opeenvolgende schakels, die elk een gespecialiseerde taak voor hun rekening nemen. De keten is een samenspel van specialismen waarin fokkerij, vermeerderaar, broederij, pluimveehouder en slachter/verwerker samenwerken. De figuur geeft de hoofdlijnen van de keten. Bovenin staan de vermeerderingsbedrijven die broedeieren produceren. Op 202 bedrijven worden 5,4 miljoen ouderdieren gehouden die 1.070 miljoen broedeieren produceren per jaar. In de kuikenbroederijen (14 bedrijven) worden de broedeieren uitgebroed tot eendagskuikens. Daarna worden de eendagskuikens afgeleverd bij de vleeskuikenhouders. Op 630 bedrijven worden jaarlijks 390 miljoen eendagskuikens opgezet. De vleeskuikens worden gehouden tot een gewicht van 1,8 tot 2,8 kg om vervolgens getransporteerd te worden naar een pluimveeslachterij. In Nederland produceren 16 slachterijen jaarlijks ruim 1 miljoen ton kip (geslacht gewicht).

Export

In bijna elke schakel is export belangrijk. Voor de broederijen en exporteurs van broedeieren bedraagt de

netto-export (export minus import) van broedeieren circa een derde van de totale productie. Hierbij is Rusland veruit de belangrijkste bestemming, op afstand gevolgd door Irak en Libië. De Nederlandse broederijen exporteren ook een deel van de eendagskuikens. Van het totaal aantal eendagskuikens gaan 390 miljoen kuikens naar de Nederlandse vleeskuikenhouders en circa 150 miljoen kuikens worden geëxporteerd. Hierbij is Duitsland veruit de belangrijkste bestemming.

Ook voor de slachterijen en uitsnijderijen is export belangrijk. Verse kipdelen (kipfilet) worden geëxporteerd naar Duitsland en het Verenigd Koninkrijk (VK), voor bevroren producten (poten en bouten) zijn landen in Afrika en Azië belangrijke bestemmingen.

Concepten met strengere normen

Een belangrijke recente ontwikkeling in de pluimveevleessector is de opkomst van de zogenoemde concepten. Concepten is de verzamelnaam voor alle houderijsystemen waarbij vleeskuikens gehouden worden volgens strengere normen voor dierenwelzijn dan wettelijk vereist is. Zo wordt sinds 2007 naast reguliere en biologische kip, ook scharrepluimveevlees geproduceerd en verkocht in Nederland. Dit vlees wordt geproduceerd volgens de regels van het Beter Leven keurmerk (1 ster): kuikens van een langzaam groeiend ras, meer ruimte, daglicht en toegang tot een overdekte uitloop. De productie en consumptie is de laatste jaren snel toegenomen en het aandeel in de supermarkt van de Beter Leven Kip wordt nu geschat op 15 à 20% (Logatcheva, 2017).

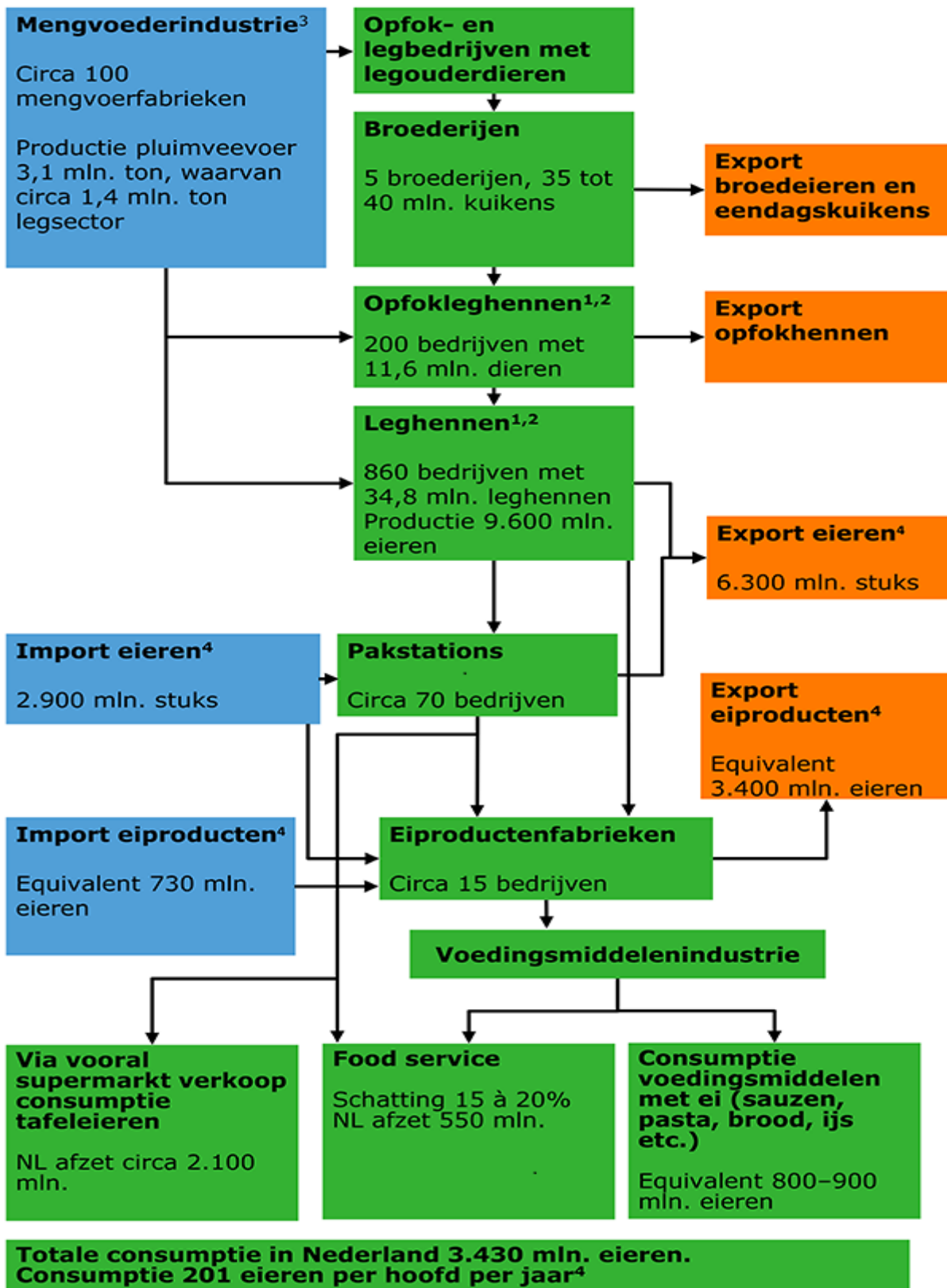
In 2016 zijn door de supermarkten nieuwe concepten geïntroduceerd. Dit is pluimveevlees van vleeskuikens die gehouden worden volgens specifieke regels met betrekking tot groeisnelheid, bezetting, daglicht en verrijking in de stal (zoals extra stro en graan bijstrooien). Elke supermarktketen heeft een eigen concept, waarvan de nieuwe standaardkip (NSK) van Jumbo en de Goed Nest Kip (GNK), verkocht als de nieuwe Albert Heijn kip, de bekendste zijn. Doordat alle grote supermarktketens de verkoop van de reguliere kip gestaakt hebben, was er in 2017 bijna uitsluitend aanbod van pluimveevlees van langzaam groeiende vleeskuikens in de vorm van het eigen concept van de supermarkt, Beter Leven kip of biologische kip. Dit aanbod heeft betrekking op het verssegment in de Nederlandse supermarkt. Buiten de supermarkt en ook in het diepvriessegment van de supermarkt is er nog aanbod van regulier kipvlees.

Door de veranderende vraag zijn veel vleeskuikenhouders overgaan tot het houden van langzaam groeiende kip. Van de 390 miljoen eendagskuikens opgezet op de Nederlandse vleeskuikenbedrijven (zie figuur 1) was in 2017 30% van een langzaam groeiend ras (Avined, 2018). De overige 70% van de kuikens is van een snel groeiend ras. Dit pluimveevlees is voor de foodservice (restaurants, catering, instellingen) en de export (vooral Duitsland en het Verenigd Koninkrijk). Verder terug in de keten gaan ook vermeerderaars ouderdieren houden van langzaam groeiende rassen. Dit aandeel was in 2017 13% van de koppels (Avined, 2018).

De eierketen in beeld (WUR, 2019)

De toegevoegde waarde van het pluimveecomplex in Nederland was in 2016 1,65 miljard euro. Het complex is het geheel van de primaire sector, verwerking en toelevering. Opgesplitst naar de deelsectoren is de bijdrage van het legpluimveecomplex 370 miljoen euro en het vleespluimveecomplex 1.280 miljoen euro. In 2017 werden op 1.920 pluimveebedrijven in totaal 105 miljoen stuks pluimvee gehouden. Het pluimveecomplex biedt werkgelegenheid aan 22.000 personen. Deze bijdrage beschrijft de keten van eieren.

De Eierketen, 2017

Voetnoten bij de figuur

- 1) CBS Lansbouwteiling, data 2017. <https://opendata.cbs.nl/statline>
- 2) Wageningen Economic Research. www.agrimatie.nl
- 3) Nevedi, data 2017. www.nevedi.nl
- 4) Voorzieningsbalansen, jaar 2017. www.agrimatie.nl

Keten

De productieketen van eieren kent meerdere opeenvolgende schakels, die elk een gespecialiseerde taak voor hun rekening nemen. De keten is een samenspel van specialismen waarin fokkerij, vermeerderaar, broederij, leghennenhouder en pakstation/eiproductenfabrikant samenwerken. Onderstaande figuur geeft de hoofdlijnen van de keten. Bovenin staan de vermeerderingsbedrijven die broedeieren produceren. In de kuikenbroederijen worden de broedeieren uitgebroed tot eendagskuikens. Via gespecialiseerde opfokbedrijven komen de opfokhennen bij de leghennenhouders. In 2017 waren er in Nederland 860 bedrijven met leghennen waar bijna 35 miljoen leghennen in totaal 9.600 miljoen consumptie-eieren produceren. De eieren worden vervolgens geleverd aan eierpakstations en fabrikanten van eiproducten.

Houderijsystemen

Anticiperend op het verbod op het houden van leghennen in traditionele kooihuisvesting (vanaf 2012) hebben de Nederlandse leghennenhouders de omslag gemaakt naar alternatieve houderijsystemen. In 2018 was de verdeling van het aantal hennen per houderijsysteem als volgt: 13% van de hennen in verrijkte kooi-/koloniehuisvesting, 60% scharrelhennen (binnen gehouden), 19% scharrelhennen met vrije uitloop en 7% biologische hennen. Het aandeel hennen in systemen met een buitenuitloop is de laatste jaren gestaag gestegen. In 2013 was het aandeel vrije uitloop en biologisch respectievelijk 16 en 5%.

Markt

Van de totale Nederlandse eierproductie wordt circa een derde afgezet binnen Nederland. Consumptie-eieren worden vooral verkocht via de supermarkten. Er zijn geen exacte cijfers bekend van de marktaandelen voor de meerdere soorten eieren. Geschat wordt dat scharreleieren een aandeel hebben van 70 tot 75%. De overige eieren betreffen vrije uitloop en biologische eieren. Kooi-eieren worden niet aangeboden in de supermarkt. Er is afzet in kleine aantallen via weekmarkten of verkoop op de boerderij.

Een ontwikkeling van meer recente datum is de opkomst van het Beter Leven keurmerk (BLk). Nederlandse supermarkten vervangen scharreleieren door eieren met een BLk met 1 ster, de uitloopeieren moeten een BLk hebben met 2 sterren. Verwacht wordt dat binnen 1 tot 2 jaar alle supermarkten uitsluitend eieren met een BLk zullen verkopen. De eieren met BLk 1 ster zijn dan geproduceerd in stallen met een overdekte uitloop; de eieren met BLk 2 sterren komen van bedrijven met een overdekte uitloop, met ook een vrije buitenuitloop met beschutting voor de hennen in de vorm van bomen, struiken of schuiltafels. Biologische eieren en eieren geproduceerd in de stalsystemen Rondeel en Kipster hebben een BLk met 3 sterren. Bij de internationale afzet spelen BLk-sterren (nog) geen rol.

Concurrentie

De Europese eiersector kan niet concurreren op kostprijs met lagekostenlanden zoals de Verenigde Staten, Argentinië, India en Oekraïne (Van Horne, 2019). De bedrijven in deze landen buiten de EU hebben voordelen van goedkoop veevoer (lokaal aanbod van grondstoffen als mais, tarwe en soja), schaalvoordelen (grote bedrijven) en goedkope arbeid. Daarnaast is er amper wet- en regelgeving voor dierenwelzijn, milieu en voedselveiligheid zoals die voor Europese bedrijven gelden. Deze verschillen leiden tot concurrentievoordelen en zijn deels terug te voeren op maatschappelijke voorkeuren die zich vertalen in meer of minder strenge regelgeving. Vooral de toegenomen import uit Oekraïne geeft zorgen in de sector. Dat in Oekraïne leghennen nog gehouden worden in traditionele kooihuisvesting met een hoge bezetting (dus een kleine leefoppervlakte per hen) illustreert dat er zeker geen sprake is van een gelijk speelveld. Oekraïne is een buurland van de EU met relatief korte afstanden tot de Europese markt. Daar komt bij dat in 2014 een handelsverdrag is afgesloten met de EU waardoor Oekraïne eieren en eiproducten kan exporteren zonder importheffingen (wel binnen maximum invoercontingenten).

Voorlopige conclusie. Uit de WUR-beschrijving van de keten van pluimvee (vlees zowel als eieren) blijken voldoende dilemma's en uitdagingen rond duurzaamheid en afzet. Omdat beide ketens los van elkaar in beeld zijn gebracht valt niet gelijk op dat alle leghennen hun productieve leven eindigen aan de slachtlijn. Dit geldt zowel voor de kippen die broedeieren produceren als de kippen die consumptie eieren produceren. De vleespluimveeketen begint bij de fokkerij (genetica) en eindigt bij de consument op het bord. In essentie is de volgorde: fokkerij-> vermeerdering -> broederij -> vleeskuikenbedrijf -> slachterij/uitsnijderij -> winkelschap.

Het vervolg gaat over de geleidingen in de keten. Zoals aangekondigd zijn de vragen bij de stellingen de kapstok om het verhaal aan op te hangen. Daarbij zullen voorbeelden uit de 'lange keten' en de 'korte keten' worden ingebracht om het punt te verduidelijken.

Als je de lange keten van producent naar consument in Nederland moet typeren is het overzicht van het Planbureau Leefomgeving (2012) wel inzicht gevend: 65.000 boeren en tuinders leveren aan 6.500 levensmiddelen fabrikanten. Die leveren weer aan 1.500 leveranciers (groothandels). Die krijgen bezoek (of gaan op audiëntie?) bij 5 inkoopkantoren van 25 supermarktformules. Dit waaiert uiteen in 4.400 supermarkten, waar 7 miljoen huishoudens hun dagelijkse boodschappen doen, waardoor 16,7 miljoen consumenten dagelijks te eten hebben.

Wat moeten boeren en burgers hier van vinden? Het is om te beginnen een enorme logistieke prestatie van de 25 supermarkt formules dat ze elke dag in 4.400 winkels de klanten weten te voorzien van vers en veilig voedsel. Dat voedsel wordt geproduceerd door de boeren en gemaakt door de fabrikanten van levensmiddelen. Maar het is toch wel schokkend om te zien dat alles door de flessenhals van 5 inkoopkantoren moet gaan. Daar zit de marktmacht. Hier kan de industrie grote hoeveelheden afzetten. Hier moet je zijn om volume te kunnen maken. In de flessenhals wordt ook de waarde verdeling in de keten bepaald. Na de flessenhals neemt elke geleiding de benodigde marge tot uiteindelijk de consumentenprijs bepaald wordt. Voor de flessenhals nemen de leveranciers en de fabrikanten hun marge en de oer producent (de boer en tuinder) trekt doorgaans aan het kortste eind. Alleen schaarste aan producten van de boeren en tuinders geeft deze geleiding enige macht en hogere prijzen.

Natuurlijk kun je de flessenhals overslaan en als boer of tuinder je producten afleveren bij de groothandel, de speciaalzaak, de supermarkt of aanbieden op de boerenmarkt of in je eigen boerderijwinkel. Maar dat lukt alleen als je het in de vorm, hoeveelheid, verpakking en frequentie aanlevert die het afzetkanaal wenst. Supermarkten en groothandels werken efficiënt en met standaard hoeveelheden. Die zitten (bedrijfskundig gezien terecht) niet te wachten op een boer die een ladinkje producten komt afleveren. Het is heel lastig om in de korte keten grote volumes af te zetten. Maar als je geen grote volumes nodig hebt om een inkomen te verdienen is de korte keten een aantrekkelijk alternatief voor wie weet dat zijn product meer waard is dan de lange keten er voor geven wil. Door ketenintegratie kun je de marges van de schakels in de keten bij jezelf houden en zo toch concurrerend blijven.

Over voedselkilometers gesproken. De mengvoer industrie maakt voor de Nederlandse pluimvee bedrijven (leg- en vlees sector) 3,1 mln ton mengvoer per jaar. De belangrijkste bestanddelen zijn: Maïs (45%) afkomstig uit Frankrijk, Duitsland en Hongarije. Tarwe (15%) afkomstig uit Frankrijk, Duitsland en Nederland. Soja (25%) uit Brazilië, Verenigde Staten, Argentinië. Overig / Premix (15%).

Van de pluimveemest (stapelbare mest) wordt ca. 45% geëxporteerd naar Duitsland en Frankrijk, ook wel naar Verenigd Koninkrijk en Polen en ca. 45% wordt verbrand bij BMC Moerdijk voor elektriciteit opwekking. Bron: Bergevoet e.a. (2019).

Stelling 1. In de mainstream landbouw koopt de boer in wat zijn (grootzakelijke, internationale) toeleveranciers te bieden hebben.

Als je als boer iets anders wilt (ander voer, ander uitgangsmateriaal, etc) moet je echt je best doen om andere inkoopkanalen te vinden. En wat je inkoopt heeft vanzelf ook weer gevolgen voor de mogelijkheid van afzet. Zeker in de pluimveehouderij is dat het geval. Er worden geen broedeieren ingelegd waarvan al niet een afnemer van het vlees bekend is. Daarom kent de vleespluimveehouderij ook geen varkenscyclus. Men wacht liever een week langer met inleggen van eieren dan vlees te produceren waar geen afnemer voor is. Als een grootwinkelbedrijf in een bepaalde week het pluimveevlees in de aanbieding wil doen is het een kwestie van terug tellen om te weten wanneer de broedeieren ingelegd moeten worden. Doorgaans heeft de slachterij het vlees op papier al verkocht en gaan zij er de boeren bij zoeken die de gewenste vleeskuikens kunnen leveren. De pluimveevlees sector is daarmee voor de binnenlandse afzet behoorlijk vraag gestuurd. Op basis van gegevens van Agrimatie (2016) hebben de 630 vleespluimvee bedrijven de keus uit 14 toeleveranciers voor de kuikens, ze kunnen kiezen uit 95 mengvoederbedrijven en 16 slachterijen waar hun slachtrijpe dieren naar toe kunnen. Toch is dat niet het hele plaatje. Er zijn immers maar een paar fokkerij organisaties die de genetica leveren, en dat zijn wereldspelers. Te denken valt aan Aviagen/Ross/Hubbard, Cobb-Vantress. Binnen de genetica worden diverse 'concepten' onderscheiden, die vooral te maken hebben met de groei-eigenschappen en huisvestingssysteem. Zo onderscheidt de organisatie Plukon 4 'soorten' met elk de beschrijving volgens Plukon <https://www.plukon.nl/> :

- a) de reguliere kip (in de volksmond de plofkip -> opmerking van mij, DdG);

Regulier kippenvlees scoort uitstekend op voedselveiligheid, betaalbaarheid en ecologische duurzaamheid. De reguliere kippenrassen zijn bij uitstek geschikt om efficiënt voer om te zetten in hoogwaardig eiwit. Dankzij de scherpe voederconversie heeft regulier kippenvlees – vergeleken met andere vleessoorten – de laagste CO2-footprint. Reguliere kip is duurzaam. Door de efficiëntie waarmee het kippenvlees geproduceerd wordt, is de hoeveelheid landbouwgrond die nodig is voor voedselproductie beperkt. Zo draagt reguliere kip bij aan de wereldvoedselvoorziening. Om kippenvlees te produceren, wordt voor het gehele proces een IKB-eis (Integrale Keten Beheersing) gesteld: van de fokkerij, de broederij, de pluimveehouder, de slachterij tot en met de verpakker. Alle stappen voldoen aan de strenge IKB-normen.;

- b) de goed nest kip;

De Goed Nest Kip is een langzaam groeiende kip. Binnen het concept is extra aandacht voor antibioticareductie, verantwoord voer en de leefomgeving van de kippen. Deze kip mag maximaal 50 gram per dag groeien. Op een leeftijd van circa 7 weken is de kip slachtrijp. De kippen hebben beschikking over extra afleidingsmateriaal in de vorm van strobalen. Een lichtschema met een minimaal 6 uur durende donkerperiode zorgt voor voldoende rust en een natuurlijk dag- en nachtritme. Binnen dit concept wordt circa 90% van de kippen zonder antibiotica grootgebracht. Wanneer antibiotica wel nodig is, dan wordt het beperkt gebruikt. De Goed Nest Kip wordt gevoed met verantwoord voer. De soja in het voer moet geproduceerd zijn volgens de duurzaamheidscriteria van de RTRS (de Ronde Tafel voor Verantwoorde Soja). Om de Goed Nest Kip te mogen leveren, is

voor het gehele proces een IKB-eis (Integrale Keten Beheersing) verplicht: van de fokkerij, de broederij, de pluimveehouder, de slachterij tot en met de verpakker.

c) de scharrelkip;

Scharrelkip met overdekte uitloop heeft één Beter Leven Ster gekregen van de Dierenbescherming. Dat maakt deze kip een bewuste keuze. De stallen van de scharrelkippen zijn voorzien van een overdekte scharrelruimte. De overdekte uitloop beslaat circa 25% van de oppervlakte van de stal. De uitloop biedt naast buitenlucht, ook veel (zon)licht. Dat zorgt voor een natuurlijk dag- en nachtritme. Scharrelkippen krijgen elke dag 100% plantaardig voer dat voor meer dan 70% uit granen bestaat. De kippen zijn van een robuuster en langzamer groeiend ras. Dat maakt de smaak van scharrelkip echt onderscheidend: steviger, malser en voller. De leefomgeving is volop voorzien van materialen om lekker in te kunnen scharrelen. De kippen kunnen gebruik maken van strobalen, schuilplekken en stofbaden. Scharrelkip met overdekte uitloop heeft één Beter Leven Ster toegekend gekregen en voldoet aan de door de EU opgestelde normen. Om Scharrelkip te mogen leveren wordt voor het gehele proces een IKB-eis (Integrale Keten Beheersing) gesteld: van de fokker, de broederij, de stal waar de kippen leven, de slachterij tot en met de verpakker. Alle stappen voldoen aan de strenge IKB normen.

d) de biologische kip;

Plukon heeft een eigen biologische kipteten. In de Belgische Ardennen werkt een groot aantal enthousiaste boerenbedrijven hier aan mee. Zij realiseren een keten die voldoet aan de strenge eisen van de biologische pluimveehouderij. Biologisch kippenvlees komt van kippen die in overvloed frisse lucht, daglicht en buitenruimte hebben gehad. Deze kippen worden gevoed met uitsluitend biologisch voer dat is aangepast aan de langzamere groei. De biologische kip krijgt met 4 m² uitloop per dier volop ruimte om zo veel mogelijk kip te zijn. De eisen aan het voer zijn streng. Minimaal 20% van het voer moet op het eigen bedrijf of in de regio geteeld zijn. De granen worden GMO-vrij geproduceerd met strikte regels omtrent het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen en meststoffen. Biologische kip heeft drie Beter Leven Sterren van de Dierenbescherming toegekend gekregen en voldoet aan de door de EU en SKAL opgestelde normen voor biologische veehouderij.

De pluimveeslachterij Esbro <https://esbro.nl/> meldt het volgende:

Zekerheid en veiligheid zijn sleutelwoorden voor ons. Juist omdat kip een kwetsbaar product is. Dat vraagt om zekerheid en de grootste zorg. Daarom werken we volgens de strengste (internationale) normen en eisen. ESBRO is gecertificeerd voor de volgende kwaliteitsnormen:

Met het Skal keurmerk toont Skal Biocontrole de betrouwbaarheid van biologische producten in Nederland aan. De Europese overheid bepaalt de regels, de ruim 3600 gecertificeerde bio-ondernemers leven deze na en Skal Biocontrole controleert hierop. Zo kan de consument ervan op aan dat een biologisch product ook écht biologisch is. Met de afgifte van dit keurmerk laten wij zien dat onze biologische producten betrouwbaar zijn.

Vlees dat volgens de Islamitische eisen is geslacht wordt 'halal' genoemd. Halal staat voor al het eten en dranken wat door de Koran als goed en rein kan worden gezien. Diverse organisaties houden zich bezig met het keuren van halal vleesproducten. Sommige producten kunnen wij Halal leveren. Halal Certification Germany controleert deze producten.

De Dierenbescherming zet zich al jaren in voor een beter dierenwelzijn. Middels sterren op het Beter Leven keurmerk kunnen consumenten kiezen voor meer dierenwelzijn. Bij 1 Ster krijgt bijvoorbeeld een kuiken meer tijd om te groeien, met meer ruimte en afleiding. Bij 2 Sterren krijgt een kuiken ondermeer een uitloop naar buiten. 3 Sterren is het meest diervriendelijk en is vergelijkbaar of gelijk aan biologisch.

IKB Kip is een kwaliteitszorgsysteem voor de productie van pluimveevlees. Alle onderdelen die betrokken zijn bij de productie van het vlees verstrekken garanties over de manier van produceren. De eisen vallen onder beheer van Stichting PLUIMNED. Ze omvatten regels op gebied van onder andere veevoer, hygiëne en dierenwelzijn. ESBRO is IKB gecertificeerd en voldoet hiermee aantoonbaar aan de meest vooruitstrevende normen op het gebied van ketenbeheersing en voedselveiligheid.

BRC food biedt zekerheid over de beheersing van het productieproces van voedingsmiddelen en bijkomende producten en diensten als verpakkingen en transport. Ons BRC certificaat toont aan dat we voldoen aan de eisen van voedselveiligheid die zijn gesteld door het British Retail Consortium (BRC). BRC food is tevens erkend door het GFSI, het wereldwijde samenwerkingsverband van retailers.

QS staat voor Qualität und Sicherheit en is een Duits schema voor kwaliteitsborging van verse voeding (vlees, groenten- en fruitproducten). Het schema richt zich op procesborging en traceerbaarheid in alle relevante fases van productie en marketing van voeding: van productie tot verwerking tot marketing (farm to shop).

Pluimveeslachterij W. van der Meer en zonen <https://wvandermeer.nl/> richt zich vooral op het slachten van uitgelegde legkippen. Ook dit bedrijf geeft zich rekenschap van de duurzaamheidsaspecten van hun bedrijf:

“Vlees groeit nu eenmaal niet aan een boom”. Als familiebedrijf zijn wij ons ervan bewust dat er mensen zijn die moeite hebben met het slachten en eten van dieren. Als soepkipslachterij slachten wij de “uitgelegde kippen” van de eier-industrie. Door de “uitgelegde kip” te slachten en te verwerken tot hoogwaardige soepkipproducten (=vlees), wordt de kip optimaal benut. Eieren zijn nu eenmaal nodig voor het vervaardigen van onze dagelijkse maaltijden, waardoor er in Nederland altijd kippen zullen worden gehouden. Het vergassen (doden) en afvoeren naar een verbrandingsinstallatie van uitgelegde kippen is geen maatschappelijk gedragen alternatief. Wij hebben ons als familiebedrijf de voorwaarde gesteld uitsluitend op een “humane”, dus diervriendelijke manier uitgelegde kippen te slachten. Uitgangspunt daarbij is dat wij het vangen, transporteren en slachten van de kippen op een zo diervriendelijke manier als mogelijk is, willen uitvoeren. Hiervoor zijn binnen ons kwaliteitssysteem de nodige instructies ingevoerd voor o.a. de eigen chauffeurs, de lossers en de ophangers. Al onze vaste medewerkers die met levende dieren in aanraking komen zijn opgeleid en gecertificeerd door SVO. Hiervoor hebben ze de training “Dierwelzijn op de slachterij” gevolgd en hebben daarvoor ook het bijbehorende examen afgerond. Tevens is er dagelijks een zogenaamde “Poultry Welfare Officer” aanwezig op de slachterij, die verantwoordelijk is voor het borgen van het welzijn van de leghennen.

We zijn trots op het feit dat we als eerste Nederlandse pluimveeslachterij een succesvolle implementatie van de strenge Europese wetgeving m.b.t. dierwelzijn in ons kwaliteitssysteem hebben uitgevoerd. (EG-1099/2009). Onze eigen chauffeurs, allemaal in vaste dienst, kijken er op toe dat de kippen op een diervriendelijke manier gevangen en in de aanvoerkragen geladen worden. De chauffeurs bepalen per rit of de op de eigen vrachtauto's aangebrachte beschermingen tegen weersinvloeden noodzakelijk zijn tijdens het vervoer. Alle chauffeurs hebben een speciale erkende opleiding gevolgd om de kippen te mogen rijden.

Sinds medio 2011 is een nieuwe hal in gebruik genomen voor het onderbrengen van kippen die niet meteen geslacht kunnen worden (beschermen tegen extreme weersinvloeden). In de slachterij worden de stapels met transportkragen automatisch ontstapeld, waarna eigen medewerkers, de kippen voorzichtig uit de kragen nemen en aan de slachtlijn hangen. Een speciaal door ons ontwikkelde "looppootaandrukker" zorgt er vervolgens voor dat de looppoten van de levende kip op de meest diervriendelijke manier tot onderin de slachthaak wordt gebracht ten behoeve van een optimale verdoving. Na deze automatische handeling worden de kippen onmiddellijk verdoofd, geslacht en verder verwerkt.

Onze voorkeur gaat uit naar het slachten van kippen die alternatief zijn gehuisvest. Dit kunnen kippen zijn uit een volièrestal, Freiland-stal, scharrelstal maar ook biologische kippen. Onze aanvoer bestaat dan ook voor circa 98% uit alternatief gehuisveste kippen.

Als een goed huisvader gaat W. van der Meer en Zonen B.V. op een verantwoorde manier om met haar mensen, de te slachten kippen, de te gebruiken materialen en met de omgeving. Als verwerker van het restprodukt van de eierindustrie, de "uitgelegde hen", zijn wij ons terdege bewust van onze verantwoordelijkheid betreffende mogelijke gevolgen van ons bedrijf op de mens, de kip en het milieu. Als familie Van der Meer trekken wij niet de aandacht dat wij een pluimveeslachterij hebben, maar wij zijn wel allemaal trots op ons bedrijf en op de manier zoals wij onze werkzaamheden samen met een hechte groep medewerkers mogen doen.

Gecombineerde Pluimvee Slachterijen (G.P.S.) te Nunspeet <https://www.gps-nunspeet.nl/> onderscheidt zich door te voldoen aan kwaliteits- en milieueisen. Dit is wat ze hierover te melden hebben:

GPS is een zeer milieubewust bedrijf. Het recyclet het slachtafval voor 100% tot petfood en diervoeders. Een chemische voorzuivering en biologische nazuivering zorgen voor 99% gezuiverd afvalwater. Een onderzoek van TNO uit 1997 (INO-MEP-R 97/089) wees uit dat GPS behoort tot de meest energiezuinige bedrijven van Nederland en mogelijk zelfs van Europa (energiekosten 0,008/kg levend gewicht). Energiekosten van 2011 zijn 0,01/kg levend gewicht. Rekening houdend met de stijging van de energieprijzen van 1997 tot 2011, blijkt dat dit nogmaals een besparing is in het verbruik van 37% per kg op de energiekosten. Omdat wij graag energiezuinig willen blijven, testen en meten wij constant ons energie- en waterverbruik. Zonlichtsysteem gps-g2energylogoGPS heeft samen met G2 Energy een zonne-energieproject gerealiseerd dat bestaat uit 136 thermische zonnecollectoren met een oppervlakte van 920 m². Het geheel is aangebracht op het platte dak van de slachterij. Er wordt per jaar ruim 80.000m³ gas bespaard en er wordt 60.000 liter minder olie verbruikt dan voorheen. En de CO₂ uitstoot is gereduceerd met ruim 150.000 kg. Daarmee is GPS de meest duurzame pluimveeslachterij van Europa.

Het water bij GPS is zo schoon (schoner dan regenwater) dat wij het 'Onze Spa' noemen. GPS is jaren geleden met de overheid een pilot project begonnen voor hergebruik van het water. Het water wordt nu onder andere gebruikt voor het wassen van de vrachtwagens en het reinigen van de vloeren in de fabriek. Ruim de helft van de veren zijn geschikt voor verwerking bij Ducky Dons. Bij Ducky Dons maken ze van onze veren 7.000 kussens per dag en ook nog een gedeelte is voor bijmenging in de dekbedden. De rest van deze bijproducten gaan naar Noblesse, waar ze worden verwerkt tot meelproducten en vetten voor de diervoeder en petfoodindustrie. Op de Veluwe zijn er gebieden waar uitdroging van de bodem een probleem vormt. Echter in andere delen is er juist een teveel aan water. Dit is ook het geval in de woonwijk De Brake in Nunspeet. In perioden met relatief veel neerslag blijft de grondwaterstand lange tijd hoog, waardoor water in de kruipruimten van de huizen blijft staan. In samenwerking met de gemeente Nunspeet helpt waterbedrijf Gelderland enerzijds de bewoners van woonwijk De Brake de wateroverlast tegen te gaan, anderzijds onze pluimveeslachterij, die juist om water verlegen zit.

Een ander voorbeeld van een pluimveeslachter is <https://www.heijsgroep.nl/> op hun site is te vinden dat ze vooral op de horeca en de export gericht zijn. Hieronder valt het bedrijf Remkes te Epe. <https://www.remkes.info/> Over hun sustainability doelstellingen zijn ze helder:

Het duurzaamheidslabel van Pluimveeslachterij G.P. Remkes B.V. Remkes hanteert eerlijke en transparante handel, verantwoord omgaan met dierenwelzijn, milieu en gezondheid van mens en dier als logische beleidsuitgangspunten. In de visie van Remkes is samenwerking met vaste relaties dé manier om kosten in de productieketen te reduceren én maximale waarde te genereren voor leverancier, afnemer en finale consument. Vanuit die optiek is een samenwerkingsverband tot stand gebracht met Novi-Pluim, een organisatie van pluimveehouders en zorgvuldig geselecteerde laad- en transportbedrijven. Samen met Novi-Pluim is, met inbreng van de Animal Sciences Group van de Universiteit Wageningen en maatschappelijke organisaties als Solidaridad en Natuur en Milieu, het NoviPlus duurzaamheidsprogramma ontwikkeld. NoviPlus stelt eisen aan het vermeerderingsbedrijf en de slachterij op het gebied van gezondheid voor dieren, gezondheid voor mens (antibiotica) dierenwelzijn en milieu. Alle bedrijven die aan het programma deelnemen worden jaarlijks door een erkende instelling (CBD/Verin) gecontroleerd en gecertificeerd.

Ook in de toekomst zal Remkes continu en proactief initiatieven blijven ontplooiën die voor klanten en uiteindelijke consumenten waarde toevoegen aan het product. Dat is Remkes. Het Noviplus duurzaamheidsprogramma is op 9 manieren uitgewerkt: Ambitie; Dierenwelzijn; Diergezondheid; Continu verbetering dierenwelzijn en diergezondheid; Gezondheid van de mens; Milieumaatregelen; Maatschappelijk betrokken ondernemen; Transparantie en verantwoording; Vleeseigenschappen. <https://www.remkes.info/2-pluimvee-slachterij-remkes-bv/concepten-2/concepten-noviplus/>

De kuikens in de stal van de boer komen van een kuikenbroederij. Een bekend voorbeeld is Probroed <https://www.probroed.com/nl/> Hun rol is de broedeieren, afkomstig van de vermeerderaars, uit te broeden voor de kuikenhouders. Daar komen allerlei duurzaamheidsaspecten bij naar voren. De consument is zich daar doorgaans nauwelijks van bewust. Maar wat te denken van het volgende:

Hoe kunnen we onze kuikens een voorsprong meegeven, zodat ze vitaler zijn en daardoor bij de vleeskuikenhouder een betere start maken? Bij Probroed & Sloot vragen we ons dit iedere dag opnieuw af. Deze vraag inspireert ons tot kleine en grote innovaties. In ons eigen proces, maar ook binnen de keten waarin we actief zijn. Want we realiseren de grootste verbeteringen samen met onze partners, ieder vanuit z'n eigen expertise en onafhankelijkheid. Een paar voorbeelden:

- *Track & trace. Samen met onze ketenpartners hebben we gezorgd dat ieder vleeskuiken van Probroed & Sloot 100% traceerbaar is. Vanaf het vermeerderingsbedrijf tot en met de stal van de vleeskuikenhouder.*
- *In het kuikenpaspoort van onze vleeskuikens staat niet alleen de herkomst, maar ook de resultaten van eerder geleverde dieren van hetzelfde vermeerderingskoppel. Onze vleeskuikenhouders koppelen deze gegevens straks online terug via ons uitwisselingsplatform ProKip.*
- *Het Broodskuiken is een meerdagskuiken dat na z'n geboorte z'n eerste voer en water krijgt onder ideale omstandigheden. Dit leidt tot een vitaler kuiken.*
- *Onze broederijen in Nederland en Duitsland staan garant voor een hoge leverbetrouwbaarheid en kwaliteit, omdat broedmeesters continu kennis en ervaring uitwisselen.*

•Onze eigen R&D-afdeling ontwikkelt en test procesverbeteringen die leiden tot meer vitaliteit en kwaliteit. Probroed & Sloot werkt continue aan verbetering. Met deze innovaties hebben we een helder doel: kuikens die nóg vitaler zijn. Met alle voordelen van dien:

•Minder uitval in de eerste week.

•Hogere groei.

•Minder antibioticagebruik verderop in de keten – belangrijk voor de gezondheid van mens én dier.

Maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO) is bij Probroed & Sloot vooral een kwestie van dóen. Als broederij willen wij bijdragen aan oplossingen voor de groeiende behoefte in de wereld aan hoogwaardig voedsel. Dit doen we door vleeskuikens te leveren die uitblinken in vitaliteit en rendement, met als uitgangspunt gezondheid en welzijn voor mens en dier. Kunnen we met minder energie en grondstoffen meer bereiken? Hoe kunnen we onze afvalstroom op een vruchtbare manier inzetten en krijgen we dierwelzijn naar het hoogste niveau? Duurzaamheid vormt de basis voor alle investeringen die we bij Probroed & Sloot doen. Dit leidt continu tot concrete stappen om het milieu én kosten te sparen. Bijvoorbeeld: Hergebruik van warmte binnen het broedproces. Ontsmetten met een milieuvriendelijk maar zeer effectief ontsmettingsmiddel. Broedmachines met een lager energieverbruik dankzij zuiniger motoren. Research & Development gebaseerd op het continue verbeteren van processen, kuikenwelzijn en kwaliteit. Onze mensen voelen zich betrokken en zijn trots op hun werk. Doordat vernieuwingen worden gedragen door onze mensen zelf, leiden ze daadwerkelijk tot betere processen en vitalere kuikens.

Een andere kuikenbroederij is Munsterhuis <https://www.munsterhuis.com/> Op hun MVO pagina laten ze het volgende weten:

Voor Kuikenbroederij Munsterhuis speelt maatschappelijk verantwoord ondernemen de laatste jaren een belangrijke rol. Dit heeft continu geleid tot kostenbesparingen en verbeteringen richting het milieu. Enkele voorbeelden waarin wij de laatste jaren hebben geïnvesteerd: Energiebesparing door elektromotoren op de broedmachines te vervangen door energiezuinigere elektromotoren; Energiebesparing door frequentieregelaars te monteren op broedmachines; Warmteterugwinning uit opgewarmd koelwater dat retour komt uit de broedmachines; Zonnepanelen op alle daken.

Als essentieel onderdeel van de kippenketen en als onafhankelijke broederij is het belangrijk om aan alle certificeringsverplichtingen te voldoen. We zijn dan ook gecertificeerd door erkende grootwinkelbedrijven en instanties als: Marks en Spencer, KFC, Tesco, QS. Onze vermeerderaars zijn IKB en QS gecertificeerd.

De meeste Nederlanders eten weleens kip, maar waar komt dit heerlijke stukje vlees nou eigenlijk vandaan? Bij Kuikenbroederij Munsterhuis komt het kuiken uit het ei, maar voor het zover is, vindt er bij ons eerst een nauwkeurig proces plaats. Allereerst worden de broedeieren opgehaald bij vermeerderingsbedrijven. Daar legt de kip haar ei. Eenmaal bij ons aangekomen, worden de eieren overgeschoven in speciale voorbroedkarren waarna ze worden ontsmet. Vervolgens worden de broedkarren in een voorbroedmachine geplaatst. De eieren zullen hier 18 dagen verblijven en worden elk uur gekeerd om het broedproces zo optimaal mogelijk te laten verlopen. Na het voorbroedproces worden de bevruchte eieren van de onbevruchte eieren gescheiden en overgelegd in speciale uitkomstbakken. Vervolgens worden de uitkomstbakken in uitkomstmachines geplaatst. De voorbroedmachines en uitkomstmachines zijn volledig computergestuurd. Een constante temperatuur, de hoeveelheid verse lucht, het CO2 gehalte en de luchtvochtigheid spelen allemaal een belangrijke rol om het proces zo optimaal mogelijk te laten verlopen. Het hele broedproces wordt door onze mensen en ons smartcenter 24/7 gecontroleerd en bewaakt.

Naast het conventionele broedproces, werken wij sinds eind 2017 ook met een aantal uitkomst kasten van Pas Reform. Deze early feeding system, smart start genoemd, is de afgelopen maanden bij ons in de praktijk geproefd en doorontwikkeld worden. Smart start werkt met een voer-gel mengsel, deze is op basis van het Natural Deep Eutectic Solvents (NADES) principes samen gesteld. Om de kuikens nog extra te stimuleren, is in de uitkomst kast een speciale LED programma geïnstalleerd. Wij zijn specialist in het laten uitkomen in de stal. Samen met onze vleeskuikenspecialist en broedmeester zorgen wij voor een optimaal resultaat.

Tot de kuikenketen behoren de fokkerijen, opfokkers, vermeerderaars, broederijen, vleeskuikenhouders en slachterijen. Ook de voerfabrikanten en dierenartsen spelen een belangrijke rol in het succes en het optimale rendement van onze kuikens. Als broederij spelen wij een belangrijke rol in deze keten. Een nauwe samenwerking met bovengenoemde schakels is dan ook van essentieel belang. Onze pluimveespecialisten zijn zich daar ook goed van bewust en houden veel contact met andere schakels uit de keten om tot een zo goed mogelijk eindresultaat te komen. In de opfok werkt broederij Munsterhuis samen met gerenommeerde opfokorganisaties. Dit komt de vitaliteit en de kwaliteit van het moederdier ten goede. Onze vermeerderaars zijn familiebedrijven die vakmanschap voor kippen in de praktijk brengen. De meeste vermeerderaars hebben al vele jaren een vaste samenwerking met ons.

Kuikenbroederij Van Hulst <https://www.kuikenbroederijvanhulst.nl/nl> onderdeel van de Yellow Bird Groep (een aantal samenwerkende familiebedrijven) heeft goed nagedacht over duurzaamheid. Lees maar mee:

People, Profit, Planet. Respect voor mens, dier en middelen. Het gaat erom dat we met de Yellow Bird-groep verantwoord willen meewerken aan een duurzame voedselketen. Binnen de sector van de dierlijke productie staat de vleeskuikensector bekend als een sector die erg efficiënt omgaat met middelen. De behaalde voederconversies of de efficiëntie waarmee plantaardige grondstoffen worden omgezet in hoogwaardige dierlijke eiwitten illustreren dat. Efficiëntie start echter ook al in de voorschakels, waar het de ambitie is van kuikenbroederij van Hulst om opfok en vermeerdering in optimale omstandigheden te verzorgen zodat een maximaal aantal gezonde, sterke ééndagskuikens gerealiseerd kan worden. Duurzaamheid betekent ook 'het moeten blijven voortduren'. Vanuit dat perspectief moet het houden van vleeskuikens economisch interessant zijn - en blijven - voor de vleeskuikenhouder en elke andere schakel in de productieketen. Duurzaamheid biedt tegelijk ook kansen. Samen met de ruimere maatschappij hebben van Hulst en haar zusterbedrijven veel aandacht voor dierenwelzijn en streven wij naar een duurzame vermindering van het antibioticagebruik doorheen het proces.

Van Hulst heeft afgelopen jaren fors geïnvesteerd in duurzaamheid als het gaat om energieverbruik. Zo is van Hulst de eerste aardgas loze broederij van Nederland en heeft van Hulst fors geïnvesteerd in zonnepanelen. Hiermee broedt van Hulst voor een belangrijk deel klimaat-neutraal. Van Hulst heeft een eigen 'Poultry Welfare Officer' die onze medewerkers van cursussen en opleidingen voorziet. De kennis, opgestoken in deze cursussen, en permanente interactie tussen broederijen, opfok en vermeerdering brengt de hele keten op een hoger niveau. Samen met onze specialisten werken we aan de toekomstige duurzame voedselketen. Van Hulst heeft ook een eigen antwoord om het niveau van stress op ééndagskuikens maximaal te elimineren en om tegemoet te komen aan het 'vroeg voeding'-vraagstuk. Het concept van 'uitkomen in de stal' past hier perfect in en van Hulst zet volop in op de NestBorn-aanpak.

Via NestBorn <http://www.nestborn.eu/> hoeft een pluimveehouder geen aanpassingen door te voeren in de stal. Dankzij een klimaatmonitor-set en een webapplicatie kunnen broederij en pluimveehouder samen gecontroleerd en succesvol 'broeden op locatie'. Het leidt tot robuustere kuikens met een betere darmgezondheid en een hogere immuniteit. Van Hulst zet ook hoog in op diergeneeskundige begeleiding,

van opfok tot vleeskuikenbedrijf. Hoge niveaus van bioveiligheid, up-to-date vaccinatiestrategieën (tot en met 'in ovo'), strenge procedures en permanente vorming zijn belangrijke pijlers hierin. De dierenarts van zusterbedrijf Belgabroed werkt met de bedrijfseigen dierenarts, die nauw samenwerkt met diergeneeskundige praktijken in binnen- en buitenland. Stuk voor stuk streven zij dagdagelijks naar een verantwoord – en dus duurzaam verminderd – gebruik van antibiotica in de pluimveesector.

Uitkomen in de stal: NestBorn. Uniek bij uitkomen in de stal is dat de broedeieren na het schouwproces worden verplaatst naar de stal zodat de laatste drie dagen van het broedproces op het pluimveebedrijf zelf plaatsvinden. Het kuiken heeft onmiddellijk toegang tot water en voer en er is geen transport meer van ééndagskuikens. Dit resulteert in aanzienlijk minder stress voor de kuikens. Het resultaat? Gezonde, vitale en robuuste kuikens. Tevreden kuikens, tevreden boer! NestBorn is wereldwijd een revolutie op het vlak van uitkomen in de stal. De focus ligt op vroege voeding, het dierenwelzijn en de gezondheid van de kuikens, waarbij het kuikentje wordt geboren op een warm strooiselbed. De monitoring tijdens het proces gebeurt 'real-time', gebruikmakend van technologie, digitalisering en een beveiligde webapplicatie.

De NestBorn-methode en -installatie zijn gepatenteerd. Het gebruik is enkel toegestaan onder een licentieovereenkomst. Van Hulst is erkend als NestBorn-licentiehouder. Het is bereikbaar voor elke pluimveehouder: geen voorafgaande investeringskosten, geen instap- of uitstapkosten. Door de eenvoud is het NestBorn-concept makkelijk te implementeren in iedere stal en bij elke pluimveehouder. De pluimveehouder en de broeierij hebben samen volledige controle over het uitbroedproces. Het broedproces wordt in de stal nauwkeurig opgevolgd en bijgestuurd op basis van 'real-time'-metingen en communicatie door unieke, gepatenteerde meetapparatuur, gekoppeld aan NestBorn-software. Geen transport van ééndagskuikens, een natuurlijk en stressarm uitkomstproces, directe toegang tot voer, water en licht, robuustere kuikens met een hogere immuniteit en een betere darmgezondheid: NestBorn levert tal van voordelen op.

Terug naar de boer. De vleespluimveehouder maakt zelf de keus voor een stalsysteem, maar dat is niet los te zien van het afzetkanaal (slachterij) en het ras (merk) van de kip en de broederij die de kuikens levert. Vervolgens hoort daar ook een voerleverancier bij. Dan kun je denken aan For Farmers, Agrifirm, De Heus of Fuite (en er zijn veel meer bedrijven te noemen). Wat die over pluimveevlees te melden hebben is te vinden op hun sites. Voerleveranciers steken in op het managementsysteem van de pluimveehouder. Dat alle veevoerleveranciers met duurzaamheidsconcepten bezig zijn blijkt uit hun adviezen op de website. Dit is bijvoorbeeld hoe For Farmers het verwoord heeft op hun site:

Als pluimveehouder wilt u gezonde koppels die goed groeien of goed leggen. Uw bedrijfsdoelstellingen staan bij ons centraal. Onze pluimveespecialisten voorzien u van deskundig advies en met onze hoogwaardige voeders werken wij nauw met u samen voor een beter rendement, hogere efficiëntie en een optimale diergezondheid op het boerenerf. Samen gaan we voor de toekomst van uw bedrijf. Werkt u met langzaam groeiende kuikens? Streeft u naar een hoog eindgewicht? For Farmers heeft voor elke bedrijfsstrategie een passende voerreeks. Daarin staan een gezonde en efficiënte groei van uw vleespluimvee altijd voorop. Als voorkeursleverancier van diverse slachterijen, helpen we u ook graag met een goede afzet van uw kuikens. Onze specialisten werken nauw met u samen voor een gezond resultaat.

De balans opmakend: de mainstream vleespluimveehouder is voor zijn toelevering en afzet afhankelijk van een aantal 'grote jongens' die allemaal aangeven het beste voor te hebben met de duurzaamheid en voedselveiligheid en daarom meedoen aan allerlei gecertificeerde keurmerken. Uit de beschrijving hierboven blijkt dat het werken aan duurzaamheid gespecialiseerd en in hoge mate geautomatiseerd en getechnoliseerd is. Niet altijd het beeld wat de consument graag heeft van

duurzaam geproduceerd kippenvlees. Maar de eerlijkheid gebiedt te zeggen dat hier wel degelijk flinke duurzaamheidsprestaties geleverd worden! Kuikens houden is topsport! Ook worden er duurzaamheidsprestaties geleverd die verder gaan dan de dierenbescherming in het Beter Leven Keurmerk heeft vastgelegd voor de pluimveehouderij.

Wat echter ook wel eens het geval zou kunnen zijn is dat de duurzaamheidsprestaties van de ketenpartners bij het grote publiek minder bekend zijn dan de verhalen van de Dierenbescherming en actiegroepen als Wakker Dier over de sector. Enerzijds steekt dat de ketenpartners natuurlijk, anderzijds geeft het aan dat de sector de eigen PR richting de consument beter op orde zou kunnen krijgen. Helaas is dit een manco wat geldt voor al het 'anonieme' voedsel wat via de voedselindustrie de consument bereikt. Via een merk of een concept kun je veel consumenten bereiken, maar dan rijst de vraag of het Beter Leven concept wel de lading van de duurzame landbouw dekt als het slechts hoofdzakelijk focust op het deelaspect dierwelzijn op basis van dierinhoudelijke criteria. Zie <https://beterleven.dierenbescherming.nl/> en <https://beterleven.dierenbescherming.nl/zakelijk> :

Het Beter Leven keurmerk (BLk) geeft door middel van een sterrenstelsel aan hoe diervriendelijk dieren voor de productie vlees, eieren en zuivel zijn gehouden. Hoe meer sterren, des te meer aanpassingen ten behoeve van het welzijn van de dieren zijn gedaan. BLk is een ketenkeurmerk, dit houdt in dat naast de veehouderijen, alle andere schakels in de keten zoals slachterijen, pakstations, verwerkers, verpakkers etc. ook moeten worden gecontroleerd en gecertificeerd. De Dierenbescherming is de oprichter en eigenaar van het Beter Leven keurmerk, ze stelt daarom de dierinhoudelijke criteria vast waaraan de deelnemende bedrijven moeten voldoen.

Een interessant afzetkanaal (concept) is de groenlandkip <https://groenlandkip.nl/> die gelinkt is aan Esbro. Zij positioneren zich in de markt met premium poultry voor de horeca en de poeliers. Wat dat in de praktijk betekent noemen ze 'pluimgarantie':

Duurzamere producten, voor een betaalbare prijs. Daar zetten we hoog op in. Daarom hebben we Pluimgarantie ontwikkeld. Een garantie voor kip met zekerheid in herkomst en aandacht voor mens, dier en milieu. Kipproducten met het Pluimgarantie zegel zijn een betaalbaar en duurzaam alternatief voor reguliere kip: langzamer groeiend ras: de kippen groeien op eigen kracht, geen preventieve antibiotica; betere leefomstandigheden: daglicht, meer leefruimte, afleidingsmateriaal; duurzamer geproduceerd: groene stroom, minder water, hergebruik van grondstoffen; uit eigen gesloten keten: volledig traceerbaar, dus optimale kwaliteit en voedselveiligheid. Kip is kwetsbaar. Dat vraagt om zekerheid en de grootste zorg. Daarom werken we volgens de strengste normen en eisen. GroenlandKip is gecertificeerd voor de volgende kwaliteitsnormen:

SKAL. *Met het Skal keurmerk toont Skal Biocontrole de betrouwbaarheid van biologische producten in Nederland aan. De Europese overheid bepaalt de regels, de ruim 3600 gecertificeerde bio-ondernemers leven deze na en Skal Biocontrole controleert hierop. Zo kan de consument ervan op aan dat een biologisch product ook écht biologisch is. Met de afgifte van dit keurmerk laten wij zien dat onze biologische producten betrouwbaar zijn.*

Halal. *Vlees dat volgens de Islamitische eisen is geslacht wordt 'halal' genoemd. Halal staat voor al het eten en dranken wat door de Koran als goed en rein kan worden gezien. Diverse organisaties houden zich bezig met het keuren van halal vlees en halal vleesproducten. Sommige producten kunnen wij Halal leveren. Halal Quality Control controleert deze producten.*

Beter Leven. De Dierenbescherming zet zich al jaren in voor een beter dierenwelzijn. Middels sterren op het Beter Leven keurmerk kunnen consumenten kiezen voor meer dierenwelzijn. Bij 1 Ster krijgt bijvoorbeeld een kuiken meer tijd om te groeien en krijgt zij meer ruimte en afleiding. Bij 2 Sterren krijgt een kuiken stro en een uitloop naar buiten. 3 Sterren is het meest diervriendelijk en is vergelijkbaar of gelijk aan biologisch.

IFS Food. IFS staat voor International Food Standard en werkt met een uitgebreide checklist met daarin eisen betreffende onder andere voedselveiligheid en kwaliteit. Verder beslaat IFS diverse eisen op gebied van traceerbaarheid, ethiek en het welzijn van mens en dier. IFS Food is een GFSI-erkend schema binnen de Nederlandse en Europese productiebedrijven en Retail.

IKB. IKB Kip is een kwaliteitszorgsysteem voor de productie van pluimveevlees. Alle onderdelen die betrokken zijn bij de productie van het vlees verstrekken garanties over de manier van produceren. De eisen zijn destijds vastgesteld door het Productschap Pluimvee en Eieren en vallen nu onder beheer van Stichting PLUIMNED. Eisen omvatten regels op gebied van onder andere veevoer, hygiëne en dierenwelzijn. GroenlandKip is IKB gecertificeerd en voldoet hiermee aantoonbaar aan de meest vooruitstrevende normen op het gebied van ketenbeheersing en voedselveiligheid.

De verduurzaming van onze sector is in volle gang. Zo is er afgesproken dat in 2020 al het kippenvlees dat in Nederlandse supermarkten wordt verkocht, moet voldoen aan strengere normen. Als premium leverancier nemen we hierin onze verantwoordelijkheid, bijvoorbeeld met Pluimgarantie. Wij verwerken kip. Daarom hebben we geen directe invloed op dierenwelzijn, zoals in boerderijen en slachterijen wel het geval is. Wel werken we intensief samen met onze leveranciers aan nieuwe, meer diervriendelijke oplossingen. Bijvoorbeeld op het gebied van huisvesting, voeding en transport. Het resultaat tot dusver? Ons kipassortiment voldoet nu al minimaal aan de 2020 norm. Dankzij onze hypermoderne locatie gaan we in onze processen efficiënt om met energie en water. Maar we gaan verder. Voorbeelden? Deuren in de productieruimte die automatisch sluiten om zo de temperatuur op peil te houden. LED-verlichting met bewegingsdetectie. Recyclen van afval. Het omzetten van vet in biodiesel. Zo werken we stap voor stap aan het verder verkleinen van onze footprint. Elke avond liggen onze producten bij talloze consumenten op het bord. Dat is nogal een verantwoordelijkheid. Daarom zorgen we in onze (gesloten) keten voor volledige transparantie. Zo kunnen we elk product tot op detail traceren. Dat geeft overzicht en veiligheid. Maar we gaan verder dan alleen controle. We initiëren ook. Zo brengen we 100% antibioticavrije en salmonellavrije kip op de markt. Elke dag gezonde en verantwoorde producten voor de consument, dát is onze verantwoordelijkheid. We werken elke dag in een productieomgeving met een kwetsbaar product. Dat vraagt om optimale veiligheid voor medewerkers en bezoekers. Om die veiligheid te garanderen, hebben we een flink pakket aan maatregelen. Zo worden er regelmatig RI&E's uitgevoerd, zijn we IFS gecertificeerd en hebben we een safety manager in dienst.

De pluimveehouders met een eigen afzetkanaal bijvoorbeeld via <https://www.koopeenkip.nl/> of met een eigen 'merk' zoals het oranjehoen (<https://oranjehoen.nl/>) moeten alles zelf organiseren. Het oranjehoen geeft zichzelf 5 sterren (uiteraard met een knipoo naar het 3 sterren systeem van de Dierenbescherming) omdat het concept volgens henzelf uitblinkt op 5 aspecten:

Dierenwelzijn. Een goed leven voor de kippen staat voorop. Daarom is er naast allerlei ondersteunende technieken op de boerderij ook het Beter Leven Keurmerk van de Dierenbescherming aanwezig. In de stal zit hetzelfde aantal kippen als bij een biologische boerderij. Dit omdat een goed leven van de kippen de basis vormt voor alles.

Onderscheidend. Diversiteit brengen in de stal tussen alle witte kippen (boer Johan Leenders noemt het de "50 tinten kip"), en ervoor zorgen dat het vlees onderscheidend is qua smaak en malsheid.

Lokaal voer. De kippen voeren met restproducten uit de kringlooplandbouw te eten. Hierdoor is buitenlandse soja niet meer nodig is, en kan voedselverspilling teruggebracht worden.

Duurzaam. De kippen houden op een energie-neutrale boerderij met zonnepanelen, en elk jaar worden er grote stappen gezet om nóg duurzamer te werken.

Gezond. Geen antibiotica gebruiken, dus de kippen moeten rustig kunnen groeien. Daarom is er gekozen voor een langzaam groeiend ras. Door de extra groenten en kruiden in het voer, zijn de kippen vitaler en gezonder en is antibiotica niet nodig.

Stelling 2. In de mainstream burgermaatschappij koopt de burger wat in de schappen van het grootwinkelbedrijf ligt.

Als je als consument iets anders wilt (specifieke wensen hebt) moet je echt je best doen om andere verkoopkanalen te vinden. Voor pluimveevlees is dat doorgaans de poelier of een onlinebestelling.

Als je bij Jumbo kippenvlees koopt is het wat ze noemen: de Nieuwe Standaard Kip. Hierover zegt Jumbo het volgende:

Bij Jumbo voelen we ons oprecht betrokken bij het welzijn van dieren. Vandaar dat we een aantal jaren geleden een traject zijn gestart, om samen met de keten het leven van de kip te verbeteren. Het uitgangspunt van Jumbo daarbij is dat onze producten worden geproduceerd met zorg voor mens, dier en milieu. Jumbo wil zo veel mogelijk duurzamere producten aanbieden. Duurzamere producten zijn beter voor mens, dier én milieu. Tegelijkertijd willen wij dat onze klanten die kip kunnen kopen die zij willen én kunnen betalen. Met Nieuwe Standaard Kip zijn we hierin – samen met onze leveranciers – heel goed. Nieuwe Standaard Kip is een langzaam groeiend ras en is daarmee sterker en vitaler dan de basiskip, de zogenoemde plofkip. Nieuwe Standaard Kip heeft ook veel meer leefruimte. Daarnaast is er in de stallen natuurlijk daglicht, waardoor er voor de kippen een normaal en natuurlijk dag- en nachtritme is. Ook is er gezorgd voor zogenaamd afleidingsmateriaal: met strobalen bijvoorbeeld, waar de kippen op en rondom kunnen scharrelen en zich zo minder vervelen. Op die manier heeft Nieuwe Standaard Kip dus een veel beter leven dan de plofkip. De criteria die nu voor Nieuwe Standaard Kip gesteld worden, richten zich met name op dierenwelzijn. We zijn aan het onderzoeken hoe we kunnen komen tot een optimale balans tussen mens, dier en milieu. Hierbij gaan we stap voor stap te werk.

Bij Albert Heijn staat het volgende te lezen over het kippenvlees:

De AH Kip. Een ras dat van nature langzamer groeit en dat vitaal en sterk is. Hierdoor is het gebruik van antibiotica bijna niet meer nodig. De kippen hebben bovendien meer leefruimte ten opzichte van de wettelijke standaard (15 tot 16 ipv maximaal 22 kippen per m²). Verder liggen er strobalen als verrijking van de leefomgeving van de kippen. Naast de strobalen, die de kippen als afleiding kunnen gebruiken, wordt ook gezorgd voor een goede bodembedekking van de stal. De kippen zijn afkomstig van een langzaam groeiend ras. De leeftijd ligt rond 49 dagen (10 dagen langer dan vergelijkbare kip van een snelgroeiend ras). De kippen hebben een natuurlijk dag-nacht ritme. De kippen hebben meer leefruimte (ongeveer 15-16 kippen per /m²) t.o.v. de wettelijke standaard t.o.v. (maximaal 22 kippen per m²). Omdat de kippen van een sterker ras zijn, is het antibioticagebruik sterk verminderd. Bij meer dan 93% van de kippen is het gebruik van antibiotica niet nodig. Antibiotica wordt alleen gebruikt als niet behandelen van de kip zal leiden tot vermindering van dierenwelzijn. De kippen hebben strobalen om mee te spelen of op te klimmen. De kippen zijn afkomstig van Nederlandse boerderijen.

De AH Scharrelkip. Deze kippen zijn van een sterk en robuust ras, hebben de beschikking over een overdekte uitloop om te scharrelen en krijgen gevarieerde voeding. Deze scharrelkip heeft 1 ster van het Beter Leven keurmerk van de Dierenbescherming. De kippen krijgen meer tijd om te groeien (minimaal 56 dagen) en zijn daarom sterker. Het natuurlijke gedrag en de voeding met meer granen zorgen voor een goede kwaliteit scharrelvlees. Meer dan 98 % van de scharrelkippen krijgt geen antibiotica gedurende zijn leven. Antibiotica wordt alleen gebruikt als niet behandelen van de kip zal leiden tot vermindering van dierenwelzijn. De stal van de kippen heeft daglicht en is voorzien van strooisel en zodat de kippen lekker kunnen scharrelen. Dagelijks wordt er graan gestrooid en krijgen de kippen strobalen om mee te spelen of

op te klimmen. Minimaal 8 uur per dag is er toegang tot een ruime overdekte overloop. De overloop van de kippen is minimaal 20% van de oppervlakte van de stal. De kippen zijn afkomstig van Nederlandse boerderijen.

De AH Excellent Scharrelkip. De AH Excellent scharrelkippen zijn van een sterk, langzaam groeiend ras van een Franse afkomst. De kippen scharrelen minimaal 8 uur per dag buiten en krijgen 100% natuurlijke voeding. Deze scharrelkip heeft namelijk 2 sterren van het Beter Leven keurmerk van de Dierenbescherming. Antibiotica gebruik komt in deze keten vrijwel niet voor. Deze Franse scharrelkippen leven op kleinschalige boerderijen in de streek 'Pays de Loire'. Naast een overdekte uitloop hebben deze kippen ook nog 1m² vrije uitloop (per kip) naar buiten ter beschikking. De kip kan hier door het fijne klimaat altijd buiten in de weides scharrelen.

De AH Biologische Kip. De AH biologische kippen zijn van een robuust en langzaam groeiend ras. De kippen kunnen minimaal 8 uur per dag uit lopen in de open lucht. Onze biologische kippen krijgen 100% biologische voeding. Deze scharrelkip heeft 3 sterren van het Beter Leven keurmerk van de Dierenbescherming. De kippen zijn afkomstig uit de Belgische Ardennen groeien langzaam en leven gemiddeld tenminste 71 dagen. Minder dan 5% van deze kippen heeft antibiotica gekregen. Antibiotica wordt alleen gebruikt als niet behandelen van de kip zal leiden tot vermindering van dierenwelzijn. De stal is voorzien van daglicht en strooisel om in te kunnen scharrelen. De kippen hebben minimaal 8 uur per dag toegang tot een uitloop in de open lucht. Deze uitloop biedt veel ruimte en beschutting door begroeiing.

Op de site van Lidl vallen dezelfde soort gegevens te vinden:

Samen met leveranciers en boeren zorgen we ervoor dat het dierenwelzijn bij vleesproducten wordt verbeterd. Sinds 2011 vindt u op veel van ons vers vlees en vleeswaren het Beter Leven keurmerk van de Dierenbescherming. Bij het Beter Leven keurmerk wordt er gebruik gemaakt van een sterrenstelsel, waarbij geldt: hoe meer sterren, hoe meer aandacht voor dierenwelzijn. Een belangrijke stap in de verduurzaming van ons assortiment is de overstap naar een nieuw kippenras. We hebben stappen gezet om het dierenwelzijn van de kip te verbeteren en ons assortiment van verse kipproducten met het Beter Leven keurmerk verder vergroot. Zo hebben we er onder andere voor gekozen om met een trager groeiend kippenras te werken, en zijn de leefomstandigheden voor deze kippen verbeterd: er is meer ruimte, daglicht en afleidingsmateriaal.

Conclusie naar aanleiding van stelling 1 en 2. Het is goed om te erkennen dat grootzakelijke, internationale toeleveranciers in de pluimveeveleesketen en de big 5 retailers zich sterk maken voor MVO en triple P, zij doen echt wel inspanningen om de landbouw en voedselketen te verduurzamen en keurmerken die dat bewijzen omarmen ze.

Stelling 3. Bedrijfskundig gezien is elke onderneming een kwestie van inkoop-productie-verkoop.

In de mainstream landbouw richt de boer zich op de productie, laat de inkoop doorgaans door de toeleveranciers doen en laat de verwaarding (de verkoop) over aan de afnemer. De mainstream agrarische ondernemer is 'verworden' tot de producent van voedselgrondstoffen en wordt dan ook als producent van commodities behandeld, dat wil zeggen: lever een standaard kwaliteit en hoeveelheid en als er te veel op de markt is, is de prijs voor iedereen laag. En als er te weinig is, is de prijs voor iedereen hoog. Wie meer wil weten over de prijzen van slachtpluimvee kan terecht op <https://www.nieuweoogst.nl/marktprijzen/pluimvee> of op <http://www.pluimveebeurs.com/prijsinformatie>; daar blijkt sprake te zijn van een prijs per kg levend gewicht of per 100 kg. Dit zijn dag- en weekprijzen die de pluimveehouders van de slachterij ontvangen.

Als je een eigen afzetkanaal zoekt en je eigen prijs wilt vaststellen moet je daar een manier voor vinden. Daar zijn diverse online aanbieders voor. Crowdbutching (www.crowdbutching.com) is een fenomeen wat in Duitsland, Verenigd Koninkrijk en Nederland ontwikkeld is. Bij <https://www.koopeenkip.nl/> hanteren ze een prijs per vleespakket. Daar zit van alles aan vleesproducten in (vierkantsverwaarding). De achterliggende organisatie is www.grutto.com met diverse sub-websites. De deelnemende boeren presenteren zich op de site, de klant koopt het vleespakket rechtstreeks bij de boer. De pakketten worden gekoeld aan huis bezorgd. Het valt op dat alle boeren aan bepaalde duurzaamheidskenmerken voldoen maar daar niet altijd Beter Leven of een ander keurmerk voor hebben (als ze biologisch zijn uiteraard wel). Je koopt via de site het vlees wat van een bepaalde boerderij afkomstig is en het persoonlijke verhaal van de boer moet het doen. Het onderliggende verhaal met 5 kenmerken moet voor zichzelf spreken (bron www.grutto.com):

Transparantie. *In 2014 hebben we de eerste koe met haar oornummer online gezet. Door open te zijn over waar onze dieren vandaan komen, geven wij transparantie zodat de consument weer een bewuste keuze kan maken. Waar komt jouw vlees eigenlijk vandaan?*

Geen verspilling. *Gezien alle uitdagingen en een groeiende wereldbevolking kunnen we het ons niet meer permitteren om voedsel te verspillen. Op dit moment verspillen we ongeveer 40 kilogram per persoon per jaar. Daar kunnen wij iets aan doen. Daarom werken wij alleen 'van kop tot staart', zodat niets verloren gaat.*

Dieren met een goed leven. *Als we vlees eten dan maken we daar dieren voor dood. Sommige mensen vinden dat moeilijk. Wij zien dieren als deel van de voedselkringloop waarbij het een het ander opvolgt. Elk dier gaat uiteindelijk dood. Daarom hebben wij geen probleem met het eten van dieren, maar we hebben wel twee belangrijke voorwaarden: dieren moeten een goed leven hebben gehad en zonder stress geslacht worden. Daar zorgen wij voor!*

Transitie. *Boeren zijn niet alleen producenten voor voedsel. Zij zijn ook degenen, die voor de mensheid het beheer van de aarde doen. Daarom werken wij met natuur inclusieve boeren die met de natuur meewerken. Wij geloven in een transitie van de landbouw waarin we gaan zien dat het bodemleven en de biodiversiteit worden hersteld om zo de functie van opslag voor CO2 en stikstof weer te kunnen vervullen. Want: Waar de Grutto is, daar is het land gezond.*

Nobel vlees. *Vlees is in principe een kostbaar product om af en toe van te genieten met vrienden of familie. Als vlees goedkoop en massaal beschikbaar is, gaat dit ten koste van de smaak, het dierenwelzijn, de boeren en onze natuur. Dieren hebben tijd nodig om rustig te groeien. Vervolgens moet vlees net zoals*

een goede fles wijn rijpen. Op zo'n manier ontstaat er weer nobel vlees met smaak dat zeer voedzaam is voor de mensheid.

Culinair gezien wordt voor vleespluimvee met merken en concepten beschermd, vooral verkrijgbaar in de horeca en bij de poelier. Dan komen termen als maïskip, Bressekip en Poulet Noir om de hoek. Maar wat is precies het verschil tussen mais-, Bresse- en zwarte kip?

Maïskip is in Nederland misschien wel de bekendste soort. Het merendeel van de voeding van deze vogels bestaat – logisch – voornamelijk uit maïs. Hierdoor kleuren de huid en het vlees geel, maar het heeft amper effect op de smaak. Daarbij zegt het niets over hoe de kippen zijn behandeld, hoe ze leven en of ze überhaupt wel buitenlucht zien. Van den Bor pluimveeslachterij https://www.borpluimvee.com/pg-13221-7-10208/pagina/mais_kip.html heeft in de maïskippen een specialiteit in huis.

Poulet Noir. Een vogel met zo'n mysterieuze naam, moet wel bijzonder zijn. Deze zogenaamde zwarte kip heeft niet alleen zwarte veren, maar ook gitzwarte poten. De zwarte kippetjes (het vlees is wel gewoon wit) krijgen meer ruimte dan de standaard plofkip (vrije uitloop) en de voeding bestaat voor driekwart uit granen (de rest is ook plantaardig). Dit resulteert in stevig maar sappig, en bovenal smaakvol vlees. Poulet Noir is een stuk prijziger dan zijn 'gewone' broertjes, maar dat is het dubbel en dwars waard. Verkrijgbaar bij slagers, poeliers en Directly From, en te herkennen aan een speciaal label. Doe je nog een stapje verder, dan kom je bij de Bressekip.

De Bresse is een ras uit de gelijknamige regio in het Midden-Oosten van Frankrijk, en was het eerste dier dat in Frankrijk een naambescherming (Appellation d'origine contrôlée, AOC) ontving. Dit betekent dat de kippen voedsel krijgen van een bepaalde kwaliteit en een minimum hoeveelheid leefruimte. Door de AOC kun je wel stellen dat dit ras staat voor kwaliteit (mals en smaakvol vlees) en luxe, met een bijbehorend (flink) prijskaartje. Bressekip is ook te herkennen aan een vignet en bevat een rode kam, witte veren en blauwe poten, met daaraan een ring met de naam van de fokker. Je koopt de Bresse bij de betere poelier, slager of online. Bron: <https://www.culy.nl/>

Net als elders zijn ook in de pluimveewereld duurzaamheidskeurmerken á la Beter Leven al veel langer bekend: bijvoorbeeld de **LABEL ROUGE KIP**. Die tref je soms in de winkel aan of in de speciaalzaak. Hier is het verhaal:

Heb je wel eens een Label Rouge kip gegeten? Niet? Label Rouge is een Frans keurmerk dat voldoet aan de Europese regels voor boeren scharrel met uitloop. De manier waarop kip bereid wordt, lijkt sterk op die van scharrel. Label Rouge ontstond in de zestiger jaren van de vorige eeuw als protest tegen de destijds gebruikelijke pluimveeproductie. Label rouge kippen krijgen beduidend langer de tijd om op hun eindgewicht te komen. Label Rouge hecht waarde aan dierenwelzijn en behalve Label Rouge kip staat het label ook afgedrukt op rundvlees- en varkensvleesproducten.

Om aan het Label Rouge kip label te voldoen, worden er nogal wat eisen gesteld. Zo krijgen de kippen tenminste 81 dagen de tijd om op hun eindgewicht te komen, behoorlijk langer dus dan dat kippen normaal gesproken de tijd krijgen. Bovendien geldt er ook een maximum bezetting voor kippenhouders (ook wel poelier genoemd). Die maximale bezetting is vastgesteld op 11 kippen per vierkante meter, met een uitloop naar buiten van twee vierkante meter per kip. Label Rouge kip is een initiatief van een aantal Franse boeren die garant wil staan voor het behoud van de kwaliteit door de langzaam groeiende kippenrassen te houden. En dus dienen poeliers die zich conformeren aan Label Rouge kip zich te conformeren aan regels als maximaal 11 kippen per vierkante meter, inclusief overigens vrije uitloop. Binnen hebben kippen 0,09 vierkante meter ter beschikking, buiten is dat zoals gezegd twee vierkante

meter. Uiteraard moet het gaan een kippen van een langzaam groeiend ras. Gemiddeld genomen worden de kippen tussen de 81 en 87 dagen oud en worden ook speciale eisen aan het diervoeder gesteld. Zo moet er voor minimaal 75 procent granen in het voedsel verwerkt zitten. Dit heeft namelijk een uitermate gunstig effect op de kwaliteit van het vlees.

De eisen die gesteld worden om Label Rouge te worden, verschillen weer per product dat onder dit label aangeboden worden. Heb je het over de eisen die gesteld worden aan de kip, dan gelden dezelfde eisen als die voor de scharrelkip. Label Rouge is ooit – ergens in de jaren zestig van de vorige eeuw- ontstaan als protestactie tegen de wijze waarop de pluimveeproductie in Frankrijk plaatsvond. Niemand die toen had kunnen bevroeden dat Label Rouge kip later zo'n voorname positie zou gaan bekleden.

Voorlopige conclusie. Je zou kunnen zeggen dat het Label Rouge navolging heeft gekregen in de langzaam-groeiende-kip concepten in Nederland, zoals Albert Heijn en Jumbo en Lidl die nu verkopen. Dus in Nederland zijn er pluimveehouders die nu op deze manier kuikens houden en er zijn slachterijen als Plukon en Esbro die ervoor zorgen dat ze in de winkel liggen. De verdienste van de Dierenbescherming is dat ze het Beter Leven met 1 ster onderdeel van de mainstream pluimveehouderij hebben gemaakt. Dat betekent ook dat bestaande stallen zijn omgebouwd naar de vereisten van Beter Leven 1 ster. De reguliere kuikens zullen geëxporteerd worden of in de kipproducten van KFC en andere fastfood aanbieders belanden.

Stelling 4. In de mainstream landbouw is de marktmacht (de concurrentiekracht om je wil door te drijven) van de boer lager dan van alle andere bedrijfstakken in de keten.

De mainstream boer stuurt geen rekening voor geoffreerde en geleverde producten, hij krijgt een afrekening over de afgeleverde hoeveelheid met aftrekpunten voor de producten die niet aan de gestelde eisen voldoen. In feite heb je daarmee als boer je verdienmodel uitbesteed aan je afnemer (handelaar of verwerkende industrie). Dat geldt natuurlijk ook voor de pluimveehouders die aan Plukon of Esbro hun langzaam groeiende 'nieuwe standaard kip' afleveren. Voor deze pluimveehouders overigens een niet te evenaren afzetkanaal!

Als je het anders wilt doen moet je een eigen afzetkanaal organiseren. Voorbeelden van eigen afzetkanalen naast het eerder genoemde koopeen....nl. zijn in elke provincie te vinden. Bekend vanuit het SIA project Duurzaam vlees Natuurlijk! -als consortiumpartners- zijn <https://heijdravleesvee.nl/> en <https://eytemaheert.nl/>

Over Heijdra valt te lezen:

Heijdra Vleesvee is een veelzijdig bedrijf met als thuisbasis een duurzame rundveehouderij in IJsselstein. Edwin en Anita: "Wij kopen volwassen runderen aan van bedrijven in Nederland en onze buurlanden. De dieren verblijven enkele maanden op ons bedrijf voordat ze via de ambachtelijke slagers of horeca-ondernemers naar de Nederlandse consumenten gaan. Al onze dieren verblijven in een comfortabele ruime hellingstal op stro. Wij zijn een van de initiatiefnemers van de Keten Duurzaam Rundvlees, waarbij verschillende vleesveehouders, slachterijen, grossiers, slagers en andere afnemers van kwaliteitsrundvlees zijn aangesloten. Ons bedrijf staat open voor bezoekers. Bel even als je langs wilt komen, dan nemen we de tijd voor je."

In Nederland houden veehouders zich aan tal van extra eisen die meestal verder gaan dan de Europese standaard. Dit zijn wettelijk opgelegde eisen, maar ook extra eisen die vanuit de markt worden gesteld aan het houden van vee, het slachten van dieren en de controles op de verwerking, hygiëne en tracering van vlees. Hierdoor heeft Nederlands rundvlees een streepje voor als het gaat om duurzaamheid, dierenwelzijn, gezondheid, tracering en voedselveiligheid. Weinig consumenten zijn zich hiervan bewust en laten dit dus ook niet meewegen bij de aankoop van hun vlees. Wij denken dat zij deze bewuste keuze wel zouden maken als zij beter geïnformeerd zouden zijn. Daarom dragen wij graag een steentje bij aan het vergroten van het bewustzijn over de meerwaarde van Nederlands vlees door middel van het verstrekken van informatie. Bijvoorbeeld via een duidelijke herkenbaarheid van rundvlees dat afkomstig is van Nederlandse veehouders. Daarnaast zetten wij ons actief in voor het vergroten van de kennis over Nederlands rundvlees, onder andere bij beleidsmakers, belangenbehartigers en wetenschappers. Dit doen we door middel van het initiëren van onderzoek en het laten vastleggen van meetbare feiten en cijfers gebaseerd op de dagelijkse praktijk. Wij werken daarbij samen met organisaties als Wageningen UR, Stichting Milieukeur, Innovatienetwerk, een aantal agrarische adviesbureaus en natuurlijk met onze collega's.

Die collega's zijn te vinden onder <http://www.ketenduurzaamrundvlees.nl/veehouders> Er is ook een keten voor de varkens: <https://duurzaamvarkensvlees.nl/onze-boeren/> Allemaal voorbeelden van vleesveehouders die hun afzet in eigen hand willen houden en aandacht vragen voor hun manier van werken. Dit soort vlees zal je bijna nooit in de plaatselijke supermarkt tegen komen.

Van Eytemaheert valt te lezen:

Eytemaheert. Waar Natuur, Landbouw en Duurzame Voeding samenkomen! Per 2020 melken wij ook onze Groninger Blaarkop koeien: Duurzaam Dubbeldoel! Je kunt nu ook genieten van onze Eytemaheert Groninger Blaarkop kaas! Natuurboerderij Eytemaheert is een unieke boerderij: Maurits en Jessica houden zich actief bezig met herstellende landbouw. Wij werken aan het verbeteren van de bodem, om zo de biodiversiteit te vergroten en de productie van gezond en hoogkwalitatief voedsel te verwezenlijken. Om dit te bereiken houden wij Groninger Blaarkop koeien, welke door hun begrazing en hun bemesting heel waardevol zijn. Ook passen wij natuurbeheer toe, om de biodiversiteit te behouden en te herstellen. Het draait allemaal om het vinden van de perfecte, natuurlijke balans.

Wij werken natuurinclusief: in het kort betekent dat, dat wij mét de natuur werken en de natuur in haar waarde laten. Eytemaheert is een belangrijke samenwerking aangegaan met de Wageningen University & Research: Wij zijn een onderzoeksboerderij voor Natuurinclusieve Kringlooplandbouw. De kennis die met ons en bij ons in de praktijk wordt vergaard, wordt van voorbeeld voor de verduurzaming van de Nederlandse landbouw. Van deze Blaarkop koeien verkopen wij het pure en natuurlijke rundvlees, met transparantie en een helder verhaal achter de producten. Zo weet je wat je eet. Ons Grasgevoerde Groninger Blaarkop vlees is bijzonder voedzaam. Wij staan voor duurzaamheid, traceerbaarheid en een eerlijke prijs. Je kunt je vleespakket online bestellen en vervolgens Afhalen op verschillende locaties in Noord Nederland (Roderwolde en Slochteren). We bezorgen nu lokaal aan huis. Een deel van onze Eytemaheert producten is te koop via Blaarkopkaas.nl, met bezorging door heel NL.

Onze boerderij staat in de Kop van Drenthe. Dag op dag zetten wij ons met onze natuurinclusieve boerderij in om de wereld te helpen een stukje beter en duurzamer te maken. Waar we relatief klein begonnen met vooral onze Blaarkop koeien, heeft onze boerderij zich ontwikkeld tot een veel breder geheel: veehouderij, akkerbouw, herstellende landbouw, loonwerk en natuurbeheer. We dragen expliciet, en vanuit intrinsieke motivatie en passie, bij aan herstel van biodiversiteit, op vele manieren. "Op Eytemaheert krijg je een beeld van de ideale landbouwwereld" Door het vlees van de Groninger Blaarkop te consumeren, draag je juist bij aan de instandhouding van het prachtige zeldzame koeienras. Eat it to save it: eet het om het te behouden! Wij verkopen het vlees heel bewust in de vorm van vleespakketten. Volop keuze en wel zo duurzaam! De Groninger Blaarkop kaas verkopen we per 500 gram, lokaal bezorgd via de webshop en in heel Nederland via Blaarkopkaas.nl.

De conclusie van deze eigen afzetkanalen is dat deze vleesproducenten hun eigen verhaal willen vertellen hun eigen producten willen leveren en hun eigen rekeningen willen sturen. Dat vraagt andere competenties dan de doorsnee boer die levert aan de verwerkende industrie. Ze voldoen doorgaans aan alle en vaak aan meer voorwaarden waar de 2 of 3 sterren van het Beter Leven keurmerk aan moeten voldoen, maar een dergelijk keurmerk hebben ze niet en willen ze ook niet. Ze willen daarin eigen baas zijn en hun eigen duurzaamheidsverhaal kunnen vertellen.

Stelling 5. De retail wordt vaak genoemd als de prijsvechter ('wij zijn de goedkoopste') en zou daarmee de uitbouter van de boeren zijn.

In werkelijkheid is er bijna geen boer die rechtstreeks levert aan en betaald wordt door het grootwinkelbedrijf. Blijkbaar zit niet de boer maar de voedselindustrie onder de plak van de 5 grote inkopers. Ook de inkopers van kippenvlees dus. De grootwinkelbedrijven kopen hun kippenvlees bij Plukon en Esbro. De slachterijen zitten klem tussen de boeren en de supermarkten. Het valt niet moeilijk te raden wie het meeste in de melk te brokkelen heeft. Het grootwinkelbedrijf stelt de eisen aan kwaliteit en leveringsvoorwaarden. De slachterijen vertalen dat richting de vleespluimveehouders. Zo gaat dat in alle takken van sport in de intensieve veehouderij. Eigenlijk is dat business as usual in de mainstream landbouw (zowel akkerbouw als veehouderij). Qua prijsvorming in de keten trekt de boer doorgaans aan het kortste eind.

Er zijn allerlei onderzoeken waaruit het grote verschil blijkt tussen de prijs die de boer krijgt en wat de consument betaalt in de winkel. Als het gaat om bijna onbewerkte producten als aardappels, groente en fruit maar ook melk en vlees, valt dat des te meer op. Je krijgt hetzelfde ongemakkelijke gevoel als je kijkt naar de prijs van een liter melk in vergelijking met een liter frisdrank of bronwater. En als je daar het verschil in voedingswaarde naast zet begrijp je het helemaal niet meer. Dat zelfs een grote zuivelcoöperatie als Friesland Campina Dairy Foods de melkprijs in de winkel niet omhoog krijgt zegt veel over de inkoopmacht van de 5 grote retailers in Europa. Die inkoopmacht is in feite een uiting van de marktform monopsonie (één koper, meerdere verkopers). De koper bepaalt hier de prijs. Blijkbaar accepteren zuivelgiganten als FCD of Arla dat ze hun basis zuivel in Europa voor afbraakprijzen moeten verkopen, blijkbaar hopen ze het via de luxere zuivelproducten terug te kunnen verdienen of met de vraag naar zuivel in het verre Oosten. Daar kun je als boer van alles van vinden maar de meeste (vlees)veehouders zijn vooral gericht op het productieproces zelf. Dat proberen ze zo goed mogelijk toe doen qua efficiëntie, dierenwelzijn en milieubelasting en ze willen daar een boterham mee kunnen verdienen.

Als je als pluimveehouder in staat bent om de Nieuwe standaard kip in 49 dagen en met een maximale groei per dag van 45 gram (hogere groei lijdt tot een boete!), met maximaal 13,5 kip per m² en met natuurlijk licht in de stal af te leveren aan de slachterij dan heb je een topprestatie geleverd! Als de maatschappij je dan een dierenbeul of een milieuvervuiler noemt voelt dat niet goed. Toch doet de vermaledijde plofkip het op bepaalde punten (efficiëntie en milieuprestaties) nog een stukje beter: In 35 tot 45 dagen met een groei per dag van 65 gram met maximaal 21 kippen per m² in een stal zonder natuurlijk licht. Qua welzijnsomstandigheden is op de plofkip het nodige af te dingen maar niet op de overige duurzaamheidsindicatoren zoals milieuprestaties en voedselveiligheidsindicatoren. De boer die dit in z'n vingers heeft, heeft met recht een topstatus in de sector. Maar je moet het wel willen als pluimveehouder. En die zijn er echt en ze doen het met hart en ziel en ze willen er ook wel over vertellen: <https://www.plukon.nl/pluimveehouderijen/interview-stefan-kampker/> Dit is wat hij te zeggen heeft over zijn manier van boeren:

De reguliere vleeskuikenhoudery is de meest efficiënte manier van vleeskuikens houden. De kip is bij uitstek geschikt om efficiënt voer te kunnen omzetten in hoogwaardig eiwit. Het motiveert mij enorm om iedere dag met het juiste management het beste uit de dieren en uit mijn bedrijf te halen. Dierenwelzijn is een belangrijk thema, ook binnen de reguliere pluimveehouderij. Het is onze verantwoordelijkheid om de

dieren zo goed mogelijk te behandelen, maar dat is natuurlijk vanzelfsprekend. Als mijn dieren zich niet goed voelen dan groeien ze ook niet. We besteden bijvoorbeeld veel aandacht aan hygiëne en bio-security. Dat is belangrijk voor de diergezondheid en de voedselveiligheid. Verder hebben we extra stalverrijking in de vorm van stobalen, zitstangen en pikobjecten, zodat de dieren hun natuurlijke gedrag kunnen vertonen.

Stelling 6. De strategie van de mainstream landbouwbedrijven is verhoging van de arbeidsproductiviteit en efficiëntie, met verlaging van de kostprijs door schaalvergroting, standaardisering, mechanisering en automatisering.

Dit is een agrotechnologische route, dat ziet er al snel uit als grootschalige bio-industrie. Doorgaans zijn omwonenden en overheden daar niet zo blij mee, maar de boer zegt: ik zal wel moeten om een normaal inkomen te verdienen en gelukkig wil de bank mijn investeringen financieren, want die ziet wel dat ik de investering terug ga verdienen. Honderden pluimveehouders lopen hier tegenaan: alleen door schaalvergroting, standaardisatie en verhoging van de arbeidsproductiviteit lukt het om een inkomen te halen uit normale bedrijfsvoering. De boer investeert in de stal en levert zijn vakmanschap. De rest besteedt hij uit, al heeft hij daarbij enige keus met wie hij wel of niet in zee gaat. Het omgekeerde komt ook voor: dat de slachterij bepaalt welke boeren met een bepaald concept mee mogen doen. Dat zijn doorgaans niet de slechtste of de kleinste boeren natuurlijk. Dit is de hoogtechnologische landbouw waar Nederland wereldwijd beroemd om is. Overal uit de wereld komen ze kijken hoe de Nederlandse boer dat toch voor elkaar krijgt. Niet zelden zijn de betere boeren in het buitenland van Nederlandse origine. Met enige overdrijving kan gezegd worden dat de Nederlandse boer ons succesvolste agrarische export product is.

Uiteraard staat ook de mainstream landbouw voor een duurzaamheidsopgave en het verlagen van nadelige milieu-effecten van de bedrijfsvoering helpt daarbij. Dat vertaalt zich doorgaans in vergunning plichtige eisen als luchtwassers en andere technische oplossingen om emissies te verminderen en te voorkomen. Als dat op macroniveau onvoldoende soelaas biedt is opkopen van bedrijven doorgaans een dure, vanuit de politiek voorgestelde oplossing, maar het is niet uit te sluiten dat het minstens zo'n goede maatschappelijke investering is om dit soort landbouw zich te laten ontwikkelen tot duurzame, circulaire bedrijfssystemen. Je zou het ook zo kunnen zeggen: zorg dat de Nederlandse landbouw zich ontwikkelt van 2^e exporteur van landbouwproducten tot 1^e exporteur van duurzame landbouwsystemen. Die duurzame landbouwsystemen kunnen met wetenschappelijke en politieke ondersteuning door de boeren in de praktijk ontwikkeld worden. Het financieren en faciliteren daarvan is nog wel een uitdaging. Hiervoor biedt het **Rapport van de taskforce verdienvermogen kringlooplandbouw** goede aanzetten die wachten op nadere implementatie. Meer daarover bij stelling 11.

Stelling 7. Wie als agrarisch ondernemer een nichemarkt wil ontwikkelen of een korte (al dan niet regionale) keten wil opzetten (zeg maar de agro-ecologische route) komt er al snel achter dat je de hele keten, dus inkoop, productie en verkoop moet organiseren; en dat is nog niet zo gemakkelijk....

Kipster is een voorbeeld van hoe het wel gelukt is. Daarover straks meer. Hamletz (van de familie Ten Have) is een voorbeeld van de moeilijkheden die je moet overwinnen om een twee sterren Beter Leven concept in de schappen van Albert Heijn of de Plus te krijgen:

Varkensboerin Annechien ten Have liet zien hoe het anders kan in de varkenshouderij. Zij heeft een innovatief gemengd bedrijf in Groningen waar ze "lupinevarkens" in de markt probeert te zetten. Zo hoopt ze te ontsnappen aan de prijswurggreep die supermarkt, boer en consument in de macht houdt. Ten Have heeft een vrijwel gesloten kringloop op haar bedrijf gerealiseerd; de varkens eten lupine en tarwe van 200 hectare eigen grond. De mest en urine worden gescheiden zodat er minder ammoniak wordt gevormd, bij de vergassing komt elektriciteit en warmte vrij die wordt benut en de vergiste mest gaat weer als voeding naar de akker. Ten Have gaf ook een historisch lesje. Onze enorme soja-import is nooit de keuze van boeren geweest, maar het directe gevolg van een politieke beslissing, tijdens de Marshallhulp na WO2. De Amerikanen verplichtten ons om samen met het witbrood grote hoeveelheden eiwitrijke gewassen te gaan importeren. Onze landbouw is daarop aangepast. Helaas is lupine, onze inheemse variant op de sojaboon, daardoor de afgelopen dertig jaar niet meer veredeld. Lupine heeft daardoor nu een lage productie van 2 à 3 ton per hectare en is moeilijk rendabel te krijgen.

Ik ben jarenlang voorzitter geweest van de varkenshouders van de land –en tuinbouworganisatie LTO Nederland. Met De Dierenbescherming deden we een project 'Varkens in Comfort Class'. Wat begon als behartiging van de belangen van de varkenshouders werd uiteindelijk een persoonlijk leerproces. We wilden uitgaan van de tien belangrijkste behoeften van het varken en op basis daarvan een stal gaan ontwerpen. Dierenwelzijn op nummer één en nu eens niet direct de focus op de economie. Samen met een aantal varkenshouders hebben we dat voor onze eigen bedrijven gedaan. Ja, het kon anders. Maar al snel kwamen we toch weer bij de kosten uit. We wilden wel, maar hoe moesten we dat betalen? Dat was een vraag. Daarop ontwikkelden we de strategie. Voor mainstream varkensvlees de wettelijke eisen. Is er vraag naar een meer dierenwelzijn, dan kan dat in een marktconcept. Dat speciale label moet het mogelijk maken dat de varkenshouder zijn extra investeringen terug kan verdienen. Na een aantal jaren heeft De Dierenbescherming zijn sterrenstelsel geïntroduceerd. Het Beter Leven Keurmerk was geboren. Daarmee konden de extra kosten die de varkenshouder moest maken, worden vergoed door deel te nemen aan het Beter Leven Keurmerk. Een belangrijke stap!

Toch bleef het bij mij kriebelen. Ik begreep na enige tijd dat de gouden sleutel tot de consument toch echt wel in smaak lag. Jazeker, dierenwelzijn en milieu zijn belangrijke achterliggende elementen die je goed voor elkaar moet hebben. Maar de consument koopt pas echt het product opnieuw als het lekker is. Dus wat mij betreft, moest er onderscheid op smaak komen. Het heeft weer enige jaren geduurd voordat ik snapte hoe we dat zouden moeten doen. Ik ontmoette Rob van Haaren van Kiemkracht, het innovatieplatform voor de akkerbouw, hij wilde lupine als voer voor varkens. De belangrijkste reden voor mij om mee te doen was het feit dat lupine een smaakversterker zou zijn. En gezondheidseffecten zou kunnen hebben voor mens en dier. De samenwerking was geboren. Vervolgens zijn we samen met Jan

Willem Tol, de slager, op zoek gegaan naar varkensvlees van een ras wat lekkerder is. Dat vonden we in een Nederlands varkensras. Zo zijn de contouren van Hamletz ontstaan.

Als je het varkensvlees hebt ontdekt dat lekkerder is, dan moet je het nog een naam geven. In de wandelgangen noemden we het eerst lupinevarken. Maar al snel bleek dat we deze naam niet konden registreren. Dus zou een ieder die naam kunnen gebruiken en dat is niet gewenst als je een speciaal label wilt maken. Dus gingen we op zoek naar een nieuwe naam. Bij dit creatieve proces heeft Els van Westrienen ons fantastisch geholpen. Els is een zeer creatieve dame die ik kende vanuit 'Varkens in ComfortClass'. Met haar durfden we wel op zoek naar een nieuwe naam. Hoe wil je je merk laden? Wat ben je en wat wil je zijn? O, weer opnieuw de worsteling van het bestaan.... Ons nieuwe varken is lekkerder. Blinde smaaktesten lieten dat zien. Bovendien zijn de consumenten bereid een hogere prijs te betalen. We staan voor een diervriendelijke huisvesting, een energie neutrale bedrijfsvoering en lokaal geteeld veevoer. De boer moet herkenbaar zijn en is aanspreekbaar. Natuurlijk wordt er gesproken voor welke consument ons nieuwe merk zal zijn. Wij gaan voor de bewuste consument. Maar ook ouders met jonge kinderen die een goed stukje vlees aan hun kinderen willen geven en ook zelf willen genieten van het vlees omdat het lekkerder is. De naam moet zowel bij vers vlees als bij vleeswaren passen. Internationaal gaan doen we nog niet, maar als het internationaal past, is dat mooi meegenomen.

We keken eerst naar bestaande namen. Een variatie daarop zou goed kunnen. Maar nee, dat deden we niet. Immers we zijn anders en eigenzinnig. Belangrijk is wel dat het merk vertrouwen geeft. Wij zijn aanspreekbaar. Uiteindelijk is Hamletz op een associatieve manier tot stand gekomen. We hebben namen verzonnen in verschillende categorieën. Als Nederlandse naam, Engelse naam, geografische link, fantasienaam, bloemen. Een greep uit onze waslijst: Gustovar (een variatie op Frivar en Livar gecombineerd met gusto=smaak), Landweelde, Lekkerman, Feestie (een variatie op tasty), BonneAparte. Bij de uiteindelijke keuze zijn alle variaties op bestaande namen als Feestie en Gustovar weggestreept. Wij wilden eigenzinnig zijn. De keuze viel op Hamletz omdat de naam lekker in het gehoor ligt. Het is Engels en heeft een zachte beginklank en is makkelijk uit te spreken. Hamletz is goed te combineren met productinfo: Hamletz filetlapje, Hamletz pulled pork etc. Er is een creatieve woordspeling op ham/vlees. Hamletz staat voor modern, eigentijds en eigenzinnig. En mocht het ooit nodig zijn: we kunnen zo internationaal.

Dit verhaal van Hamletz (<https://www.hamletz.nl/het-merk/>) illustreert dat het niet eenvoudig is om een eigen merk en afzetkanaal te ontwikkelen. In 2017 werd de stal gebouwd, maar pas in de loop van 2019 kwam het 2 sterren vlees in de winkels van Albert Heijn en de Plus te liggen, en ondanks de hogere kostprijs moe(s)ten ze een deel van de Hamletz varkens in het reguliere kanaal afzetten, tegen de reguliere varkensprijs uiteraard. Tel uit je winst.....

De strategische keus van Kipster (<https://www.kipster.nl/> en <https://www.kipster.farm/>) was: eerst de eieren verkopen, dan pas de stal bouwen:

De Nederlandse veehouderij is de meest efficiënte ter wereld. Maar ons voedselsysteem is helemaal niet efficiënt, stelt kippenboer Ruud Zanders. Met Kipster brak hij de traditionele pluimveehouderij open en introduceerde hij het eerste klimaatneutrale ei ter wereld. DuurzaamBedrijfsleven sprak hem over zijn visie op het voedselsysteem en de landbouw, groen leiderschap en buiten de gebaande paden gaan.

Ruud Zanders kijkt uit over de 24.000 kippen in de Kipsterstal, die vrolijk rondscharrelen tussen struikjes en boomstammen. Kippen zijn van nature bosvogels, weet hij. "Ik vind kippen leuk, maar het mooiste aan boer zijn vind ik bijdragen aan de voedselvoorziening. En bij Kipster doen we dat op een efficiënte en

ethisch verantwoorde manier.” Dat gaat verder dan een ruime stal voor de kippen. Zo levert het zonnedak van de boerderij in het Limburgse Oirlo met 1.097 panelen meer stroom dan het bedrijf zelf nodig heeft. Het eierdoosje is biologisch afbreekbaar en 90 procent lager in CO₂-uitstoot dan een gangbaar eierdoosje. En de CO₂-afdruk van een kilo Kipstervoer, gemaakt van reststromen van de levensmiddelenindustrie, is 50 procent lager dan van standaard kippenvoer. Het resultaat: het eerste klimaatneutrale ei ter wereld. Lidl Nederland waagde als eerste supermarkt de sprong en sloot een vijfjarig contract met Kipster. Inmiddels is de tweede Kipsterstal voor Lidl in aanbouw, wordt er ook voor Lidl België een boerderij gebouwd en krijgt bedrijfscateraar Albron een eigen boerderij. Afgelopen jaar ontving Kipster financiering van Rabobank om verder uit te breiden en een internationaal avontuur aan te gaan. Het bedrijf is in gesprek met afnemers in Frankrijk, Duitsland en de Verenigde Staten.

Onze voedselvoorziening is inefficiënt, realiseerde Zanders zich toen hij een groep Afrikaanse landbouwspecialisten rondleidde in de Nederlandse pluimveehouderij. Zij waren onder de indruk van de technologische innovaties en vroegen hem naar de succesfactoren. Zanders had al een eigen boerenbedrijf gehad, was directeur bij Rondeel geweest en was dus de ideale persoon om die vraag te beantwoorden. “Ik begon over een goeie stal, ventilatie, legnesten, goed voer met goede granen en mais. Waarop zij zeiden: ‘Ben je gek? Als we goede granen en mais hebben eten we dat zelf op. Hoe kom je erbij om dat aan die dieren te geven?’ Daar had ik nog nooit over nagedacht.” Het veranderde Zanders’ kijk op de landbouwindustrie radicaal. Nederland liep voorop op het gebied van efficiënte veehouderij, maar het principe an sich leek hem ineens helemaal niet efficiënt. “Hoe ethisch verantwoord is het om goede grondstoffen, die voor menselijke consumptie geschikt zijn, aan speciaal gefokte dieren te geven als je weet dat 1 miljard mensen op de wereld honger hebben?”

Zanders schoof alles wat hij wist over de pluimveehouderij aan de kant en ging op zoek naar de rol van dieren in het voedselsysteem. Hij kwam in contact met Hannah van Zanten. Zij deed op dat moment promotieonderzoek bij Imke de Boer, hoogleraar Dierlijke Productiesystemen aan Wageningen University & Research (WUR). “Zij zei: als jullie op een verantwoorde manier willen bijdragen aan de wereldvoedselvoorziening, dan moeten jullie competitie tussen mens en dier voorkomen.” 70 procent van alle agrarische grond ter wereld wordt namelijk gebruikt voor vee of de productie van veevoer, stelden van Zanten en de Boer. Bovendien eindigt 50 procent van alle geproduceerde granen als veevoer. “Met die granen kun je meer monden voeden, dan dat je uiteindelijk met het vlees zou kunnen doen. Dat is directe competitie tussen mens en dier”, legt Zanders uit. Wanneer dieren rondlopen op gronden waar ook gewassen hadden kunnen groeien, komt daar ook nog indirecte competitie bij.

Kipster is daarom gebaseerd op een zo efficiënt mogelijk voedselsysteem. In dat systeem worden alle vruchtbare gronden gebruikt voor granen en groente voor menselijke consumptie. De reststromen daarvan gaan naar varkens en kippen, die dit kunnen omzetten in vlees en eieren. Op de marginale gronden, waar niets anders groeit dan gras, kunnen dieren rondlopen die melk en vlees leveren. “Als iedereen zoveel vlees en zuivel eet als dat wij doen, dan heb je veel meer grondstoffen en landbouwgrond nodig dan de aarde beschikbaar heeft. Maar als iedereen veganistisch zou eten, benut je de reststromen en de marginale gronden niet en heb je ook te veel grond en grondstoffen nodig. En dát is de rol van dieren in ons voedselsysteem”, concludeert Zanders. “Overigens is dat niets nieuws, want mijn oma had in de oorlog ook een varken in de keuken die alleen restjes en groenafval te eten kreeg. Dat was toen heel normaal.” Maar een ethisch verantwoord voedselsysteem gaat voor Zanders verder dan efficiëntie. “We zijn vanaf de oorlog massaal dieren gaan fokken ten behoeve van de productie van dierlijke eiwitten. We waren niet bezig met het gevoelsleven en de intelligentie van dieren. Nu weten we daar veel meer van. Dat verplicht ons om zorgvuldig met dieren om te gaan.” Hij vindt het een voorwaarde dat veehouders hun kennis over de productietekenen van vee uitbreiden met kennis over het gevoelsleven van dieren.

Zanders zou graag zien dat een voedselsysteem op basis van reststromen en met aandacht voor dierenwelzijn bij wet wordt vastgelegd. “Het zou verboden moeten worden om grondstoffen die geschikt zijn voor menselijke consumptie aan speciaal daarvoor gefokte dieren te geven.” Hij realiseert zich dat de veestapel daardoor drastisch omlaag gaat. Dat hoeft volgens hem niet te betekenen dat er geen ruimte meer is voor veehouders, wanneer zij een eerlijke prijs ontvangen voor verantwoorde producten. “Maar het kan wel zo zijn dat we van sommige boeren afscheid gaan nemen. Als dat gebeurt, dan moeten we dat met respect doen. Zij hebben de laatste vijftig jaar voor ons eten gezorgd, daar kun je niet zo aan voorbij gaan.”

Zanders kent de traditionele landbouw van binnenuit. Hij groeide op in Oirlo, op de boerderij van zijn ouders. Na zijn studie algemene agrarische economie aan de WUR nam hij het bedrijf over, samen met zijn broer. Het bedrijf had één opdracht: zoveel mogelijk eieren produceren tegen zo laag mogelijke kosten. “Een logisch gevolg van de naoorlogse periode. Veel mensen hadden honger en het landbouwbeleid was gericht op zoveel mogelijk en zo goedkoop mogelijk eten maken.” De vogelpestcrisis en een verkeerde investering droegen eraan bij dat de broers Zanders na negen jaar faillissement aan moesten vragen. “We groeiden heel snel en konden dat niet bijbenen. En ik heb ook wel eens gedacht: is dit de juiste weg? Moeten we echt weer een paar honderdduizend kippen erbij nemen om het bedrijf vooruit te helpen? Maar de volgende dag ben je weer verantwoordelijk voor 125 mensen, een heleboel dieren en een omzet van 45 miljoen. Dan ga je gewoon door,” herinnert Zanders zich.

Het was een faillissement met alles erop en eraan. Alle bedrijven en Zanders’ woning werden verkocht, alle bankrekeningen kwamen op nul te staan. Toch heeft die ervaring iets opgeleverd. “Als ik niet failliet was gegaan, had ik waarschijnlijk niet deze stappen gezet. Ik zou voor geen goud meer terug willen. Achteraf zeg ik dat ik in het verleden bijdroeg aan de wereldvoedselonttrekking. Nu draag ik bij aan de wereldvoedselvoorziening.” Dat Zanders het nu zo anders aanpakt, wil niet zeggen dat hij kritiek heeft op hoe zijn ouders hun bedrijf runden. “Zij zijn opgegroeid in de naoorlogse periode, waarin het vooral belangrijk was dat niemand honger had. Zoveel mogelijk eten produceren tegen zo laag mogelijke kosten is dan natuurlijk een goed idee. Maar de maatschappij is veranderd, terwijl de agrarische sector nog steeds produceert voor de vraag van toen.” Het levert interessante discussies op met zijn vader. “Die kan echt genieten van een grootschalig bedrijf dat efficiënt werkt en geld verdient. Hij vindt ook dat er wel wat in zit, in wat wij doen. Hij vraagt zich alleen af of mensen niet gewoon een goedkoop ei willen. Hij denkt van wel, ik denk van niet.” Die andere perspectieven zijn essentieel, vindt Zanders.

Toen hij met Kipster begon, zocht hij daarom actief contact met maatschappelijke organisaties als de Dierenbescherming en Wakker Dier. “Ik wilde verder kijken dan de ‘gemakkelijke partijen’. Als Wakker Dier zegt dat Kipster goed bezig is en de Dierenbescherming ons drie sterren geeft, dan betekent dat ook iets. Zij maken zich écht druk om dierenwelzijn.” Ook binnen Kipster hecht Zanders waarde aan verschillende perspectieven. Zo zocht hij de samenwerking met de Amsterdamse ondernemers Maurits Groen (bekend van WakaWaka) en Olivier Wegloop (het creatieve brein achter de Boomerang-kaarten). Ook betrok hij er nog een boer uit de omgeving bij, Styn Claessens. “Onze kracht is dat we alle vier een andere invalshoek hebben. Daardoor hebben we ervaring in de agrarische sector, maar ook een frisse blik.” In de agrarische sector is dat niet vanzelfsprekend, ziet hij. Er vindt veel innovatie plaats, maar vooral om het bestaande systeem nóg efficiënter te maken. “Veel boeren doen kritiek op het systeem af als de grachtengordel, die niets van landbouw weet. Ze zien die ontwikkelingen als een bedreiging.”

Buiten het gebaande pad gaan is voor Zanders een belangrijke pijler van groen leiderschap. Openstaan voor alles, zonder daarbij te wachten tot de perfecte oplossing zich aandient. “Je moet voortdurend die aanjagersfunctie willen hebben. Misschien heb je dan niet meteen de beste oplossing, maar dat is wel de manier om stappen te zetten.”

Of je nu het verhaal van Heijdra vlees leest, of van Eytemaheert, of van Hamletz of van Kipster of van de boeren van koopeen.....nl, allemaal hebben ze een verhaal en een visie. En allemaal staan ze voor de vraag: ik wil dit heel graag doen vanuit een persoonlijke motivatie, maar ik heb wel klanten en afzetkanalen nodig en ik heb financiering nodig om mijn bedrijf te ontwikkelen. Deze boeren streven hun doelen na, maar ze hebben klanten nodig die bereid zijn deze producten te kopen. En deze klanten moeten dan niet gaan voor de kiloknallers in de supermarkt maar moeten op andere verkoopplekken willen kopen zoals 'boerderij-automaten' of boerenwinkels en boerenmarkten waar je rechtstreeks bij de boer koopt.

Omdat de pluimvee voorbeelden speciale aandacht krijgen wil ik wijzen op <https://appeltje-eitje-automaten.nl/> een samen werking tussen een fruitteler (Sven Wiggelo) en een pluimveehouder (Gertjan van Dam) uit de Betuwe. Het bijzondere is dat zij hun automaten op (tot nu toe 4) winkelpleinen hebben staan, dus nabij andere winkels waar mensen hun boodschappen doen.

Het concept appeltje – eitje staat voor: Dagvers fruit, eieren en andere producten rechtstreeks van de boerderij aanbieden aan de consument met behulp van een boerderijautomaat. Hierdoor extra lekker en betaalbaar! Appeltje - Eitje biedt dagverse producten rechtstreeks van de boerderij aan de consument door middel van een speciale boerderijautomaat in het winkelcentrum. U profiteert van lekkere en lang houdbare producten voor een goede prijs en weet bovendien waar het vandaan komt.

U vindt in de boerderijautomaat van Appeltje - Eitje diverse producten van onze boerderij. Gertjan levert verse eieren die binnen een dag van de kip naar de automaat worden gebracht. Sven is verantwoordelijk voor het fruit (hoofdzakelijk appels en peren), fruitsappen en gestoofde peren. Er zijn ook leuke cadeaupakketten verkrijgbaar. In de zomer levert Sven ook aardbeien, frambozen en pruimen.

In de boerderijautomaat komt het gemak van winkelen in de stad samen met echt verse producten, rechtstreeks van de boerderij. Uw aankoop duurt slechts 1 minuut. U bestelt op een touchscreen welke producten u wilt en na betaling gaan de deuren van de automaat voor u open. Daar kunt u uw verse producten uithalen.

De producten van Appeltje - Eitje zijn dagvers omdat er rechtstreeks vanaf de boerderij aan de consument geleverd wordt. Onze klanten profiteren van de volgende voordelen: (1) Onze producten zijn duurzamer vanwege de zeer korte keten. (2) Producten zijn dagvers = minder verspilling. (3) Je weet wat je eet. Producten komen uit de regio en je kunt bij ons al je vragen stellen. (4) Door het ontbreken van de tussenhandel betaal je een eerlijke prijs. (5) Gemak, je koopt binnen 1 minuut de producten uit de automaat en de winkels zijn 7 dagen per week open (ook tijdens feestdagen). (6) Verse producten zijn extra lekker waardoor je meer gezonde producten eet (ook kinderen). (7) De winkels zijn goed bereikbaar. 'gratis parkeren' = vlakbij.

Een ander interessant voorbeeld van een nieuw afzetkanaal met webshop en abonnementen is <https://www.rechtstreex.nl/>. Ze verantwoorden hun missie en hun aanpak als volgt:

Onze missie: mensen en hun eten verbinden. Onze missie is om het eten uit een lokale voedselketen zo toegankelijk mogelijk te maken voor mensen die bewust willen eten, zodat zoveel mogelijk van wat we eten van lokale boeren en makers komt.

Bij Rechtstreex geloven we in een andere voedselketen: lokaal, transparant en sociaal. Lokaal: onze producten komen van leveranciers van maximaal 50 kilometer van Rotterdam. Transparant: bij ieder product vermelden we de leverancier die van iedere euro die jij besteedt 56 cent krijgt. Sociaal: boeren, makers en consumenten kennen elkaar in de korte keten en bouwen samen aan relaties voor de lange termijn.

Lokaal. In een lokale keten krijg je veel meer mee wat het seizoen is. Door producten uit het seizoen te eten eet je vers en met een zo laag mogelijke milieubelasting. Lokaal eet je producten van boeren en makers die je kent en bij wie je zelf langs kan gaan. Je eten en jijzelf raken sterker verbonden met de plek waar je leeft. Er ontstaat een sterkere verbinding tussen stad en platteland en het geeft je meer inzicht in jouw regio. Door de korte afstanden is interactie tussen producent en consument beter mogelijk. Daarmee ontstaat wederzijds begrip, vindt er meer productinnovatie en verduurzaming plaats, is er minder foodwaste en meer diversiteit in producten. Door de korte afstand hoeven producten niet ver te reizen en zijn ze vers. In een lokale keten haal je de verborgen rijkheid aan boeren, makers en producten in jouw regio naar boven.

Transparant. Met Rechtstreex streven we naar een transparante keten. Zodat je weer weet wat je eet. Van ieder product is altijd zichtbaar van welke boer of maker het komt met informatie over het bedrijf en de productiewijze. Doordat we werken met een vaste marge, ipv een onduidelijke margemix, is altijd duidelijk wat de boer krijgt. Van iedere euro die jij als consument online bij ons bestelt gaat 56 cent naar de boer, 36 cent naar Rechtstreex en de wijkchef en 8 cent naar de overheid in de vorm van btw. In de reguliere keten krijgt de boer 4 tot 40ct van de euro die de consument besteedt. We kunnen dit realiseren door onze korte keten met wijkafhaalpunten. Een eerlijke prijs voor jou en voor de boer. Door meer inzicht en achtergronden hopen we dat jij als consument beter een oordeel kan vormen en keuzes kan maken over het eten wat je koopt. Met dat inzicht kan je gezondere keuzes maken voor jezelf en voor een betere wereld. Die keuzes gaan over wat je koopt (regulier, biologisch, bio dynamisch, diëten, seizoensproducten, voedselkilometers, herkomst, etc), waar je koopt (bij de boer, supermarkt, Rechtstreex, maaltijdbox, etc) en hoe je koopt (gericht op prijs of inhoudelijke overwegingen, verpakkingsmateriaal, food waste, etc). Wij hopen dat je niet alleen steeds meer kennis opdoet over herkomst, maar ook over productkennis, bereiding en gezondheid. Zo kom je steeds zelfbewuster te staan in een van de meest complexe onderwerpen die er bestaat: je eten. Over eten bestaan maar weinig absolute waarheden. Het gaat over balans, wat bij jou past en hoe jij je keuzes wil maken.

Sociaal. Voor ons gaat een lokale voedselketen niet alleen over distributie, maar ook over de mensen. Voor ons is het belangrijk dat iedereen een gezicht heeft en we werken volgens menselijke maat. Op die manier is er onderling inzicht en begrip, is er altijd iemand om je vragen aan te stellen en kan je elkaar helpen. Doordat iedereen een gezicht heeft is ook iedereen aanspreekbaar en kan er vertrouwen ontstaan dat iedereen op een verantwoorde wijze met jouw eten omgaat. Door het persoonlijke contact met boeren, makers, chauffeurs, wijkchefs en klanten ontstaat er gesprek over eten, leer je over eten, heb je contact met mensen uit je omgeving en ontstaat er verbinding met je buurt. In onze relaties met boeren werken we aan duurzame verbindingen. We wisselen niet op basis van wisselende prijzen van de ene naar de andere leverancier, maar proberen duurzame relaties aan te gaan waarbij wij inzicht krijgen in productiewijze en de boer stabiliteit krijgt in het bedrijf door vaste en betrokken klanten.

De 7 criteria van Rechtstreex

Rechtstreex bouwt aan een nieuwe voedselketen waarin je weer weet waar je eten vandaan komt en hoe het gemaakt is. Dit doen we samen met onze boeren, burens en wijkchefs en natuurlijk ons gedreven team. Bij hoe wij inkopen spelen de onderstaande criteria een belangrijke rol.

- 1. Boeren krijgen weer een gezicht. We vertellen jou het unieke verhaal van de boeren en makers met wie we samenwerken. Zo leer je meer over wie jouw eten gemaakt heeft. En heb je een vraag of opmerking over een product? Dan gaan we het gesprek aan met de boer!*
- 2. Producten uit de buurt. We halen al onze producten zo dicht mogelijk uit de buurt (straal van maximaal ca. 50 km) en hebben direct contact met onze boeren en makers. Zo weet jij precies waar je eten vandaan*

komt en hoe het gemaakt is. Dankzij onze efficiënte logistiek houden we de kosten en het aantal voedselkilometers laag. Onze verse producten gaan binnen een dag van boer naar bord.

3. Vers en seizoensgebonden. Ons brede assortiment is altijd vers en seizoensgebonden. Dat is niet alleen heel lekker, maar vaak ook goedkoper dan je denkt en beter voor het milieu. In het leven met de seizoenen is het altijd weer feest als jouw favorieten producten er weer zijn.

4. Eerlijke prijs voor iedereen. We vinden het belangrijk om te werken met een transparante en eerlijke prijs. Van elke euro die je bij ons uitgeeft gaat daarom 56 cent naar de boer of maker.

5. Stimulering van de lokale economie. Door boodschappen te doen bij onze boeren en makers draag je bij aan de stimulering van de lokale economie en het creëren van werkgelegenheid in de regio.

6. Betere wereld. We werken graag samen met mensen en bedrijven die zich inzetten voor een betere wereld. Dat kan zijn omdat ze een sociaal-maatschappelijke doelstelling hebben, maar ook omdat ze bewuste keuzes maken rondom thema's als milieu en duurzaamheid. Binnen Rechtstreeks gebruiken we zo min mogelijk verpakkingsmateriaal. De voedselrestanten die we hebben, gaan tegen onze inkooprij naar Hotspot Hutspot.

7. Altijd vrije keuze. Je bent bij ons altijd vrij om te bestellen wat en hoeveel je wilt. Je kiest zelf of je een box bestelt of een abonnement neemt. Volledig vrije keuze dus!

Een vergelijkbaar initiatief met een webshop en maaltijdboxen is <https://www.boerschappen.nl/> uit de provincie Brabant. Dit is wat ze doen en wat ze te bieden hebben:

Hier staat Boerschappen voor: Dagelijks rijdt Boerschappen langs tientallen boeren in de regio en maakt hier boodschappenboxen in verschillende variaties van. De boeren waar wij mee samenwerken zijn kleinschalig, hebben onmetelijk veel liefde voor hun dieren, gewassen, omgeving en product. Deze liefde gaat ver, en eindigt bij de puurste en lekkerste Boerschappen die wij dagelijks voor jou ophalen.

Boerschappen bevatten geen of nauwelijks bestrijdingsmiddelen, dieren krijgen tijd om op te groeien en er worden geen kleur-, geur- en smaakstoffen of slechte E-nummers toegevoegd. En uiteraard zijn Boerschappen altijd super vers omdat we ze in de ochtend voor jou ophalen. Daarnaast supporten we hiermee kleinschalige lokale boeren en krijgen zij een eerlijke prijs voor hun – met liefde geproduceerde – producten.

Smaakvol. Onze boeren kiezen voor smaak en niet voor kilo's. Je proeft hun liefde en ambacht.

Dichtbij. Onze boeren komen uit Brabant, daarom kunnen we er elke dag langs om jouw producten dagvers op te halen.

Eerlijk. Een mooi en zuiver product waar de boer een eerlijke prijs voor krijgt. Dit is waar wij samen voor staan.

Zorg en aandacht. Respect voor het dier en zorg voor het gewas. Voor onze boeren heel gewoon; zo werken ze nu eenmaal.

Stelling 8. In de lange keten kun je business to business (BtB) zekerheid bieden met een erkend en gecertificeerd duurzaamheidscertificaat (=keurmerk).

Richting hun klanten is dat voor de retailer een Unique Selling Point (USP, verkoop argument). In de zogenaamde 'lange keten' kun je alleen uit de voeten met concepten en merken en duurzaamheidszekerheden in voldoende hoeveelheden en liefst jaarrond beschikbaar. De grootwinkelbedrijven kiezen voor dergelijke keurmerken, al dan niet onder invloed van maatschappelijke pressie. Denk aan de druk die door Wakker Dier op Albert Heijn en op Jumbo is uitgeoefend rond de zogenaamde plofkip. En natuurlijk staat er op de site of in de winkel dat de boeren centraal staan, vaak met foto en al. Maar de meeste voedselproducten in de winkel zijn van nature anoniem. Het is de voedselindustrie die er een merk of een concept van maakt. En als het ene concept is uitgewerkt komt er een ander concept of merk voor in de plaats. Zo niet in de zogenaamde korte keten, waarvan bij voorgaande stellingen diverse voorbeelden zijn geciteerd. Ze doen qua duurzaamheidsidealen en -resultaten niet onder voor de duurzaamheidskenmerken op bijvoorbeeld <https://www.vlees.nl/themas/> en <https://www.vlees.nl/themas/milieu-techniek/>. Het is niet niks wat er aan duurzaamheid gedaan wordt. Je kunt het als boer of als burger zo gek niet bedenken of er is een antwoord op je duurzaamheidsvraag of duurzaamheidswens te vinden. Je zou door de vele duurzaamheidskenmerken en de vele duurzaamheidsconcepten door de bomen het bos niet meer zien. De vraag die boven de markt blijft hangen is: welke boer heeft de keus om het anders te (kunnen) doen? Welke burger die het anders zou kunnen doen brengt dat ook daadwerkelijk in praktijk via de wekelijkse boodschappen?

Er gebeurt vaak meer aan duurzaamheid dan je op het eerste gezicht of eerste gehoor zou denken. Daarbij is het goed om breder te (durven) kijken dan de bril van de Dierenbescherming of vanuit issues van bepaalde maatschappelijke actiegroepen, die op zichzelf recht van spreken hebben maar niet vrij zijn van bepaalde eenzijdigheid in focus, zoals dierwelzijn of natuurwaarde. Lees bijvoorbeeld wat op <https://www.vlees.nl/themas/duurzaam-vee-vlees/> daarover te vinden is. De doelstelling hieronder (vetgedrukt) hieronder is veel integraler geformuleerd dan de meeste keurmerken waar kunnen maken.

Duurzaamheid is hét thema in de Nederlandse vee- en vleessector. Vlees moet duurzaam geproduceerd worden: met oog voor het milieu, voor het grondstof- en energiegebruik en de omgeving. Dat geldt voor veehouderij tot en met de verwerkende bedrijven. Vlees kan alleen duurzaam zijn als het maatschappelijk verantwoord is geproduceerd.

Duurzaamheid gaat onder meer over dierenwelzijn, diergezondheid, voedselveiligheid, milieu, natuur, energie, arbeidsomstandigheden, hergebruik van restproducten en afval, het tegengaan van waterverspilling, de toepassing van hernieuwbare (= duurzame) energie en hergebruik van grondstoffen. Het gaat om respect en verantwoordelijkheid voor dier, mens en omgeving en om 'zuinig zijn op onze planeet', voorkomen dat natuurlijke hulpbronnen uitgeput raken en het klimaat ontregeld raakt.

De vee- en vleessector werkt aan verdere verduurzaming. Dat gebeurt met meerjarenafspraken met de overheid, maar ook afzonderlijk in de schakels van de vee- en vleesketen en door individuele bedrijven. Bij de bedrijven in de vleessector liggen de accenten anders dan bij veehouderijbedrijven. De verdere verduurzaming van vee en vlees omvat het diervoer, de stallenbouw tot het grootbrengen van vleesvee, het transport, de slacht en de verwerking van vee tot vlees. In alle schakels worden verdere verbeteringen van de duurzaamheid en vermindering van de milieudruk gerealiseerd. Dat gebeurt (nog) efficiënter te

werken, door de introductie van nieuwe, brandstof- en waterbesparende technieken en maatregelen, door slim hergebruik van warmte en toepassing van hernieuwbare energiebronnen.

De duurzaamheid van de sector betekent ook dat van een varkenskarkas niets verloren gaat. Elk onderdeel krijgt een bestemming. Zo levert het varken grondstof voor uiteenlopende producten: van gebruiksartikelen en sieraden tot medicijn. Varkensvet is bovendien grondstof voor biogas en biodiesel. Naast leverancier van lekker voedsel is het ook een belangrijke bron voor dierlijke grondstoffen voor talloze doeleinden, als bron van werkgelegenheid, maar ook als spil in de mineralenkringloop. Diervoer bestaat grotendeels uit plantaardige restproducten uit de voedselindustrie die voor menselijke consumptie niet (meer) geschikt zijn, maar wel waardevolle voedingsstoffen bevatten. Via het varken en het vlees komt dat alsnog beschikbaar als (hoogwaardig) voedsel voor de mens.

Ook bij andere landbouwhuisdieren, zoals het rund, het kalf en het schaap, is dat zo. In het krachtvoer voor deze dieren zitten restproducten uit de voedselindustrie. Dierlijke mest is tenslotte voedingsstof voor gewassen en grondstof voor duurzame energie (biogas). Verdere verduurzaming van de vee- en vleessector gaat deels ook over de vraag hoe mineralen in de kringloop efficiënter benut kunnen worden. En hoe het varken, het kalf en het rund nog meer kunnen bijdragen aan een biobased economy, waarin biologische en dus hernieuwbare grondstoffen fossiele en chemische grondstoffen helpen vervangen. In de loop der jaren zijn aspecten rond het maatschappelijk verantwoord produceren steeds verder uitgebreid. Voortschrijdende wetenschappelijke inzichten, nieuwe onderzoeksresultaten, ervaringen uit de praktijk, uitvindingen en technologische innovaties zorgen, dat grenzen voortdurend opschuiven. Vooruitgang geldt voor het voer, de stalinrichting, beperking van ammoniakemissie, mestverwerking, het gebruik van dierlijke warmte als energiebron, de toepassing van digitale technieken om welzijn van dieren verder te vergroten, de verbetering van methoden om erfelijke eigenschappen bij dieren op te sporen en te analyseren, het transport van dieren en de ontwikkeling van energie- en waterbesparing in vleesverwerkende bedrijven.

Verdere verduurzaming gaat stapsgewijs. Of het nou gaat om de veehouderij of een slachterij of vleesverwerker: aanpassing van de bedrijfsvoering kost tijd. Zeker als met verduurzaming investeringen zijn gemoeid en de bedrijfsvoering moet worden veranderd én maatregelen gevolgen hebben voor de (internationale) concurrentiepositie. Sommige maatregelen kunnen alleen met andere schakels in de keten. Vandaar ook, dat de vee- en vleessectoren met de overheid meerjarenafspraken hebben gemaakt, bijvoorbeeld rond het gebruik van energie, water en antibiotica. De normen voor duurzaam produceren zijn vastgelegd in Nederlandse en Europese regelgeving en betreffen dierenwelzijn, diergezondheid, voedselveiligheid, milieu en arbeid.

Duurzaamheidsaspecten liggen ook vast in de bovenwettelijke kwaliteitseisen en kwaliteitsborgingssystemen, die de vee- en vleessector (al) in de jaren '80 van de vorige eeuw heeft opgezet. Deze basisnormen zijn sindsdien verder uitgebreid en aangescherpt. Zowel de varkenssector, de rundvleessector en de vleeskalvesector hebben zo'n borgingssysteem (IKB en SKV). Sommige vleesverwerkende bedrijven hebben verdergaande criteria. Onder meer voor biologisch en scharrelvlees hanteren bedrijven extra regels waar de productie aan moet voldoen. Zo heeft de marktleider in Nederlands varkensvlees het Good Farming-concept. Varkenshouders hanteren binnen dit concept extra regels op het gebied van het dierenwelzijn en de diergezondheid. Ook varkenshouders die deelnemen aan Keten Duurzaam Varkensvlees (KDV), hanteren specifieke regels op het gebied van duurzaamheid (Milieukeurmerk). In de kalvesector richten kalverhouders, die werken volgens het Peter's Farm systeem, zich op aanvullende eisen op het gebied van duurzaamheid. Het winkelschap biedt volop keuze aan vlees en vleesproducten met (extra) duurzaamheidskenmerken. Afgelopen jaren hebben diverse marktconcepten het licht gezien. In willekeurige volgorde: Good Farming Star, Peter's Farm Kalfsvlees, VITEL-oké kalfsvlees, Vlees Beter, Milieukeur, Keten Duurzaam Varkensvlees (KDV), Keten Duurzaam Rundvlees (KDR), LIVAR

(Kloostervarken), Vair, Frievar, Lupinevarken, Heydehoeve, Buitengewone Varkens en andere thema- of streekgebonden producten. De lijst is niet volledig. Zie ook ons thema 'trends in vlees'.

Er is inmiddels heel veel aanbod en keuze, ook in keurmerken. Sommige keurmerken gaan alleen over dierenwelzijn, andere over milieu. Maar wat goed is voor het dierenwelzijn, is niet per definitie het beste voor het milieu. Wat er niet is, is een algemeen waarderingsstelsel, waarin alle aspecten van duurzaamheid inzichtelijk zijn gemaakt, zodat de consument op basis hiervan een bewuste aankoopkeuze kan maken. Voor het dierenwelzijnsaspect heeft de Dierenbescherming in Nederland het Beter Leven-systeem opgezet en geïntroduceerd. Het helpt de consument in de winkel bij het maken van een keuze in het aanbod aan bijvoorbeeld varkensvlees en kalfsvlees.

De Nederlandse vee- en vleessector wil toe naar een normering voor duurzaamheid. De organisaties hebben daarom voor varkensvlees een systematiek ontwikkeld om duurzaamheid voor de consument integraal inzichtelijker en tastbaarder te maken. Dit 'Varken van Morgen' en de 'Kip van Morgen' vormt de nieuwe maatstaf, die de consument helpt kiezen voor een duurzaam, maatschappelijk verantwoord product.

Overheid en bedrijfsleven hebben hun streven naar versnelde verdere verduurzaming van de productie vastgelegd in het convenant 'Uitvoeringsagenda Duurzame Veehouderij'. Hierin werken het ministerie van Economische Zaken en het IPO (de provincies) samen met diverse partijen uit de sector (LTO (veehouderij), COV (vlees), NZO (zuivel), Nevedi (diervoer) en Rabobank en NGO's (Dierenbescherming, Natuur en Milieu). Het doel is een integraal duurzame veehouderij in 2023. Zo liggen er breed gedragen afspraken rond het borgen van het proces naar verdere verduurzaming van de veehouderij in 2023. In het kader van de uitvoeringsagenda is onder meer een Maatlat Duurzame Veehouderij ontwikkeld, waarmee veehouders de duurzaamheid van hun bedrijf kunnen toetsen en verbeteren. Zie ook het thema duurzame veehouderij.

De landbouw- en de tuinbouwsector heeft eind 2010 met de overheid en brancheorganisaties als Nevedi (de diervoederbranche), FNLI (de Federatie Nederlandse Levensmiddelen Industrie), het Platform Agrologistiek en de Vereniging Platform Hout het convenant 'Schone en zuinige Agrosectoren' afgesloten. In het convenant zijn concrete doelstellingen voor 2020 afgesproken, zoals: 2% energiebesparing per jaar; 30% broeikasgasreductie; 200 Petajoule duurzame energie; uit covergisting van mest, vergisting van reststromen uit de voedingsmiddelenindustrie, windenergie.

De verduurzaming van de vee- en vleessector reikt over de grenzen. De vee- en vleessector is een internationaal georiënteerde, exportgerichte sector. Veel van wat in Nederland wordt ontwikkeld, vindt navolging in het buitenland, of wordt omgezet in EU-regelgeving.

Voorlopige conclusie: Met de constatering die boven aan deze pagina vet is afgedrukt zitten we midden in het hart van het project Duurzaam vlees, Natuurlijk! Verder valt op dat er behoefte is aan een normering van duurzaamheid en een concretisering van de doelstellingen. Het zou mooi zijn als dit project deze behoefte kan invullen en voor de doelstellingen concrete kpi's kan aanwijzen. Dan weten boeren en bewerkers waar ze aan kunnen werken en hoe ze hun duurzaamheidsprestaties inzichtelijk kunnen maken. Dan weten betalende partijen welke gevolgen hun aankopen hebben. Dan weten bankiers, bestuurders, burgers en bedrijfskundigen welke ontwikkelingen ze moeten stimuleren en faciliteren.

Stelling 9. In de korte keten en de niche markt kun je Business to Consumer (BtC) zekerheid bieden door het goede verhaal en naamsbekendheid.

Voor de klanten in jouw winkel is dat een Unique Buying Reason (UBR, aankoop reden). Dat kan prima zonder keurmerk. Dit soort bedrijven ervaren bepaalde keurmerkeisen als overbodig en onnodig. Of zelfs onnodig beperkend als ze meer aan duurzaamheid doen of willen doen dan het keurmerk vereist of mogelijk maakt. Kijk naar de boeren van Koopeen..... en lees hun verhaal. Of lees het verhaal van Heijdra Vleesvee, van Eytemaheert, van Oranjehoer, van Hamletz of van Kipster. Of kijk bij de aanbieders van Rechtstreek of de leveranciers van Boerschappen. En zo zijn er talloze voorbeelden te vinden als je er op googled. Deze boeren maakten hun eigen merk of concept en proberen daar een boterham mee te verdienen. De klant moet de meerwaarde ervaren en daar geld voor over hebben. En de ondernemer moet zijn best doen de klant te bereiken en de aankoop te laten doen. En de herhalingsaankoop....

Een aardig voorbeeld van een 'merk' of 'concept' aanpak waar door samenwerking van een paar kleinere spelers een korte keten ontstaat is <https://datzegtgenoeg.nl/> Zij bieden rundvlees (Elita), varkensvlees (Doerak) en kippenvlees (Tante Door). Dit is wat ze er BtC over te melden hebben:

WEET WAT JE EET. Dat wil jij toch ook graag weten? Er is een tijd aangebroken waarin je wilt weten wat je eet en waar jouw eten vandaan komt. 'Dat zegt genoeg' is hét overkoepelende merk voor vleesproducten van morgen.

Weet wat je eet - dat zegt genoeg. Weet wat je eet. Waar komt ons eten vandaan? Wat krijgt het dier voor voeding en is het vlees antibioticavrij? Onze vleesproducten zijn gericht op duidelijkheid en transparantie.

De dag van morgen - dat zegt genoeg. De dag van morgen. We kunnen niet in één dag de wereld veranderen, maar samen met jou doen we elke dag een stapje. We zijn dagelijks bezig met verbetering in opgroei, voeding en leefwijze.

Hier ben ik te koop - dat zegt genoeg. Waar te koop. De vleesproducten van 'Dat zegt genoeg' zijn te koop bij slagerijen, poeliers en horecagelegenheden. In onze winkelzoeker kan je eenvoudig de winkel bij jou in de buurt vinden.

Dit is wat ze te melden hebben over de Tante Door kip:

100% Hollandse kip. Onze Tante Door kip is echt 100% Hollands. Zij wordt geboren in de Achterhoek en groeit daar en in Brabant op in een ruime stal. Door de ramen en deuren heeft zij frisse lucht en een natuurlijk dag- en nachtritme.

Voeding. Tante Door beschikt de hele dag over vers water en gestrooide granen, het voer is coccidiostatica vrij. Het voer is 100% plantaardig met mineralen en vitamines. Het vlees van Tante Door is antibiotica vrij.

Hier is Tante Door te koop. Steeds meer mensen kiezen voor Tante Door kip. Wil je weten of Tante Door bij jouw slager, poelier of versspecialist verkrijgbaar is? Kijk dan in onze winkelzoeker voor het dichtstbijzijnde verkooppunt. Of bestel nu een Tante Door kippakket online!

Wil je meer weten over Tante Door? 100% HOLLANDSE KIP, ANTIBIOTICA VRIJ VLEES. Fijn dat je de tijd neemt om meer over Tante Door kip te weten te komen. Dat betekent dat je interesse hebt in wat je eet en waar jouw eten vandaan komt.

Rust en ruimte. Het ras is Ross Ranger dit is een langzaam groeiend ras. Tante Door groeit op in een ruime (* ten opzichte van de reguliere kip) stal en de boer laat haar in alle rust groeien. Door de ramen en deuren in de stal heeft Tante Door een natuurlijk dag- en nachtritme en gaat daarom ook rusten zodra de avond valt.*

Optimale omstandigheden kuikens. De eerste drie weken, als Tante Door nog een kuikentje is, worden de stallen aangepast met verwarming en speciaal kuikenvoer. Dit zorgt voor optimale omstandigheden voor de groei van de kuikens.

*Voeding en antibiotica. Tante Door beschikt de hele dag over vers water en gestrooide granen. De voeding van de kip is 100% plantaardig en bestaat uit verschillende soorten granen zoals: tarwe, maïs en haver, hier worden nog mineralen, vitaminen en soja aan toegevoegd. De soja is verantwoorde soja, dit houdt in dat er bij het telen is gelet op het verantwoordelijk omgaan met de wetgeving, arbeid, gemeenschap, natuurlijke omgeving en goede landbouwpraktijken. Groeibevorderaars zijn wettelijk verboden en krijgt Tante Door dus niet toegediend. Het vlees van Tante Door is antibiotica vrij**.*

***Wij proberen het gebruik van antibiotica zo laag mogelijk te houden en het liefst uit te sluiten. Op het moment dat onze Tante Door kippen ziek worden en natuurlijke middelen niet werken krijgen zij na goedkeuring van de dierenarts antibiotica toegediend door de dierenarts. Deze kippen zullen niet onder het concept Tante Door verkocht worden. Je kunt er dus 100% zeker van zijn dat het vlees van Tante Door kippen altijd antibiotica vrij, maar ook zeker coccidiostatica vrij is.*

Sinds de start van het concept in 2013 zijn wij pas drie maal genoodzaakt geweest antibiotica te gebruiken. Over de jaren heen hebben wij al meer dan 300 koppels gehad, hiervan is dus minder dan 1% afgewaardeerd. Een feit waar wij erg trots op zijn. Het houden van Tante Door kippen is voor iedere boer een nieuwe ervaring, dit komt door het ras, de leefwijze, opgroei en voeding van Tante Door.

Minder stresshormoon. Bij het transport en de verwerking van Tante Door wordt rekening gehouden met het welzijn van de kip. Er is minimaal transport nodig waardoor er minder stresshormoon wordt aangemaakt. De kip wordt met de hand gevangen en vervolgens op ambachtelijke* wijze geslacht. Ook deze verwerking vindt volledig in Nederland plaats. Er wordt gewerkt met apparatuur waar zo min mogelijk water aan te pas komt. Hierdoor blijft het vlees mals wat een stevige 'bite' geeft na bereiding. Zo kun jij genieten van een heerlijk stukje kip.*

Interessant: De Tante Door kip voldoet op sommige punten aan Beterleven 1 ster, deels aan 3 sterren Beterleven en deels gaan ze verder dan Beterleven, en deels zitten ze tussen de reguliere kip en Beterleven 1 ster in. Overigens lijkt hun keurmerkenplaatje (<https://datzegtgenoe.nl/factsheet-tante-door>) op de website te suggereren dat ze beter zijn dan een 3 sterren kip. Over hun certificeringen kun je het volgende lezen:

CERTIFICERING

Continue aandacht en controle voor topkwaliteit. Dat zegt genoeg is onderdeel van Veldhoven Kipproducten. Veldhoven Kipproducten werkt volgens de strengste kwaliteitseisen. Er wordt voortdurend gecontroleerd op materialen en producten. De bedrijfsruimtes voldoen aan alle eisen die de wet stelt en ook de medewerkers zijn gecertificeerd volgens de laatste normen.

Onze Elita boeren zijn aangesloten bij IKB Rund. IKB rund is het kwaliteitssysteem voor de vleesveesector en is speciaal ontwikkeld voor vleesveehouders en zoogkoeienhouders. Door deel te nemen aan de regeling IKB Rund tonen vleesveehouders aan invulling te geven aan de vereisten m.b.t. de registratie en het verantwoord gebruik van antibiotica. Meer weten over IKB Rund? Klik dan hier.

De boerderijen waar Doerak opgroeit worden 3 keer per 2 jaar gecontroleerd door een onafhankelijke instantie (Kiwa Verin). De boerderijen hebben ook allemaal het IKB varken certificaat. Het certificaat IKB Varken staat voor een ketenkwaliteitssysteem voor de hele varkenssector. Alle schakels die betrokken zijn bij het houden van varkens en het verwerken van varkensvlees verstrekken zo garanties over de manier van produceren zoals dierenwelzijn, voedselveiligheid en diergezondheid. Meer weten over IKB varken? Klik dan hier.

Onze Tante Door boeren zijn allemaal in het bezit van een IKB kip certificaat. Het certificatieschema IKB Kip is een wereldwijd ketenkwaliteitssysteem voor de hele pluimveevleessector. Daarnaast worden onze boeren gecontroleerd op de eisen die wij voor Tante Door stellen door de onafhankelijke organisatie Kiwa VERIN. Kiwa VERIN is gespecialiseerd in het uitvoeren van audits, controles en monsteropname en het beoordelen en certificeren van producten, productieketens, diensten en kwaliteitsprogramma's. Lees hier meer over IKB Kip en klik hier voor meer informatie over Kiwa VERIN.

Er wordt gewerkt volgens de richtlijnen van HACCP. De werkruimtes, werkwijze en productiemethoden voldoen aan de zwaarste eisen op het gebied van hygiëne. Zo wordt de productiehal twee keer per dag grondig gereinigd en wordt er tussen het werken door ook schoongemaakt. Kwaliteitsbewaking heeft bij ons dagelijks de hoogste prioriteit, onze kwaliteitsmanager is dan ook dagelijks aanwezig.

Veldhoven Kipproducten is in het bezit van een EG-productienummer. Een logisch bewijs dat wij een betrouwbare leverancier zijn van al uw producten.

Veldhoven Kipproducten investeert graag in haar werknemers. Zo zijn alle werknemers gecertificeerd volgens de laatste normen.

Een schone werkplek begint bij jezelf. Alle medewerkers zijn verplicht om hun eigen werkplek schoon te houden, of dit nu een bureau, snijtafel of vrachtwagen is.

MILIEU

Mest. Onze boeren laten er geen gras over groeien en hergebruiken zoveel mogelijk, zelfs het mest van de dieren. Dit gebruiken zij op eigen land ter bevordering van de vruchtbaarheid of laten het omzetten in energie.

Elita koeien grazen om de paar weken op een ander stuk grond, zo kunnen ze altijd lekker vers gras eten en blijft de grond vruchtbaar. 20% van de grond gebruikt de boer in een wisselteelt als maïsland. Dit doet de boer om ziektes en plagen op een natuurlijke manier in de hand te houden en om ervoor te zorgen dat de maïs steeds weer kan profiteren van al het goede van een ander stuk grond. Het mest van Elita is goed voor de vruchtbaarheid van de grond. De boer voert het mest niet af, maar gebruikt het zelf op eigen grond.

Het mest van Doerak varkens wordt aangewend voor de teelt van akkerbouwgewassen op de eigen boerderij of voor op grond van derden binnen Nederland. Het verwerken van de mest gebeurt zoals wettelijk is voorgeschreven.

Het mest van Tante Door wordt altijd weer herbruikt. Onze boeren kiezen er of voor om het mest zelf te gebruiken op hun land voor de teelt van gewassen of ze laten het omzetten in energie.

Veldhoven Kipproducten heeft een eigen wagenpark. Sinds maart 2017 heeft Veldhoven Kipproducten alle wagens voorzien van een EcoBox. Doormiddel van de EcoBox kan het rijgedrag van de chauffeurs gemeten worden en direct daar waar nodig verbeteren. De volgende zaken worden gemeten: Overmatig versnellen, Overmatig toerental, Remgedrag, Linker- en rechterbochten, Aantal gereden kilometers, Brandstof verbruik

De chauffeurs rijden nu nog veiliger, besparen meer brandstof en dragen hiermee bij aan minder CO2 uitstoot. Veldhoven Kipproducten blijft investeren in het wagenpark, zo zijn er onlangs vijf nieuwe zuinige bestelbussen aangeschaft. Deze bussen, met daarin alle nieuwste technologieën, zijn voorzien van een Euro 6 motor. De schoonste motor in zijn klasse.

De productie- en opslagruimtes bij Veldhoven Kipproducten zijn goed gekoeld, dit is erg belangrijk omdat er dagelijks met verse producten gewerkt wordt. Om verlies te voorkomen zijn de panden goed geïsoleerd en zijn er speciale koelceldeuren tussen verschillende ruimtes. Ook wordt verlichting uitgeschakeld indien ruimtes ongebruikt zijn, dit om energieverpilling tegen te gaan.

Tante Door is een concept van Veldhoven Kipproducten in Zevenhuizen. MVO staat bij dit familiebedrijf hoog in het vaandel. Zie <https://veldhovenkipproducten.nl/mvo/> Dit is hoe ze zich BtB presenteren:

Veldhoven Kipproducten is een ambachtelijke uitsnijderij. Wij zijn voortdurend op zoek naar vernieuwing en verbetering van de producten en productieprocessen. Sociale betrokkenheid en duurzaam ondernemen is altijd al een belangrijk onderdeel van ons bedrijf geweest. De producten van Dat zegt genoeg worden met extra zorg voor mens, dier en milieu geproduceerd. Onze slogan luidt dan ook: "We kunnen niet in één dag de wereld veranderen, maar samen met jou doen we elke dag een stapje". Dit geldt niet alleen voor verbetering in opgroei, voeding en leefwijze, maar ook voor het milieu en de maatschappelijke betrokkenheid. Groei en ontwikkeling geeft ons energie en brengt ons als individu en als samenleving verder. Binnen Veldhoven Kipproducten richten wij ons op: duurzaamheid van interne processen, duurzaam inkopen, goed werkgeverschap, betrouwbaarheid, milieu, transparantie, diversiteit en maatschappelijke betrokkenheid. Als familiebedrijf kijken we niet alleen naar het nu, maar denken we na over het belang van de generaties na ons. Wij kiezen eerder voor de beste dan voor de snelste oplossing.

Wij vinden het belangrijk om iets terug te doen voor de maatschappij en besteden hier ieder jaar weer aandacht aan. Zo sponsoren wij meerdere goede doelen, dit kan zijn door middel van een geld donatie of het sponsoren van vlees van Tante Door, Elita of Doerak voor een goed doel. Als onze klanten zich ergens voor willen inzetten dan denken en helpen wij hier graag aan mee. Wij dragen onze kennis en kunde graag over op de volgende generatie. Op het SVO (vakopleiding Food) hebben wij al een aantal keer een gastles verzorgd over onze Tante Door kippen. De leerlingen maken kennis met ons bedrijf, producten en werkwijze. Wij vinden het belangrijk om onze kennis te delen en de jeugd te enthousiasmeren voor de vleessector. Daarom zijn wij ook een erkend leerbedrijf. Enthousiaste studenten kunnen bij ons stage lopen op alle verschillende afdelingen: productie, administratie, logistiek, verkoop en marketing.

Ons Bedrijf. Ons hart klopt voor vlees, dat zegt genoeg!. Al 80 jaar zijn wij een professionele uitsnijderij. Voortdurend op zoek naar vernieuwing en altijd bezig met onze kwaliteit. Wij controleren continu onze werkwijze en onze eindproducten.

Ambachtelijk verwerken van vlees. Wij kiezen bewust voor een ambachtelijke manier van het verwerken van onze producten. Juist door deze onderscheidende aanpak kiezen klanten voor ons. Wij leveren maatwerk en kunnen aan de specifieke wensen van de klant voldoen. Drie of vier stukjes vlees aan uw satéstokje? Geen probleem, u zegt het maar. Al 80 jaar werken wij met hart en ziel. 'Ons hart klopt voor vlees, dat zegt genoeg'.

Onderscheidende aanpak. Continuïteit, flexibiliteit, servicegericht en maatwerk zijn belangrijke kernwaarden van ons bedrijf. Middels de levering van maatwerk onderscheiden wij ons in de markt, maar hiermee onderscheiden ook onze klanten zich in de markt. Onze producten worden dagelijks vers geleverd. Snelheid en flexibiliteit zijn van belang om goed en snel te kunnen schakelen. Wij leveren onze producten met eigen chauffeurs en eigen vrachtwagens door heel Nederland.

Vakmensen. Wij werken met vaste leveranciers en slachterijen. Dagelijks versnijden onze ervaren medewerkers direct het aangeleverde vlees op maat voor onze klanten. Vaste medewerkers werken op vaste werkplekken met grote professionaliteit aan de verwerking van rund, varken, kip, kalkoen, vleeswaren, wild en Frans gevogelte. Uiteraard volkomen hygiënisch en conform de certificering en eisen van de wet. Onze medewerkers verstaan hun vak en weten waar ze mee bezig zijn.

Hoe dit soort concepten (ketensamenwerkingen) in de praktijk tot stand komen is te lezen in een persbericht van zomer 2020. Let op dat het hieronder niet gaat over de pluimveehouders. Die zijn er al of worden erbij gezocht: De pluimveehouder die de 'grondstof' voor dit concept kan leveren mag/kan meedoen.

VELDHOVEN KIPPRODUCTEN EN PLUIMVEESLACHTERIJ GEBR. HEIJS SLAAN DE HANDEN INEEN.

Vanaf begin september gaan zij een mooie samenwerking aan. De twee familiebedrijven zijn al langer bekenden van elkaar in de reguliere kip stromen. Nu gaan ze de samenwerking aan voor het mooie Tante Door kip concept in beheer van Veldhoven Kipproducten. Zo zal ons bestaande controlesysteem worden uitgebreid en zullen wij op termijn nieuwe claims toevoegen aan Tante Door. Denk hierbij aan een gegarandeerd Salmonella vrij product en verdere claims m.b.t. kwaliteit en dierwelzijn. Ook zal het slachtproces veranderen, de kuikens zullen echt droog geslacht zijn. Denk hierbij aan het vroegere droogslachten waarbij de epidermis (opperhuid) in takt blijft. Dit komt de houdbaarheid en smaak van de kip zeer ten goede, een mooi pluspunt voor onze klanten, aldus Veldhoven Kipproducten. Begin april zijn we in gesprek gegaan met Pluimveeslachterij Gebr. Heijs, deze zijn door de sluiting van Frisia Food (onze huidige slachterij) in een stroomversnelling gekomen. De puntjes zijn op de i gezet en vanaf medio september gaan we met elkaar aan de slag.

Pluimveeslachterij Gebr. Heijs heeft onlangs de slachterij op bepaalde punten gemoderniseerd. Naar de toekomst toe zullen steeds meer onderdelen worden gemoderniseerd, dit is een continue proces wat niet zal stoppen. De slachttechnieken van vroeger worden zo stapsgewijs vervangen door de meest moderne en hygiënische verwerkingsmethoden van nu. Deze voldoen aan alle strikte kwaliteits- en dierenwelzijnseisen, zo slachten zij op een significant lagere bandsnelheid t.o.v. onze huidige slachterij. Onder andere hierdoor is onze keuze op Gebr. Heijs gevallen, maar ook doordat zij vanuit de slachterij veel ondersteuning bieden en gespecialiseerd zijn in het slachten en verwerken van lichtere maten kuikens.

Naast ons Tante Door concept zij wij ook voornemens om vanaf begin oktober samen met onze partners binnen het Tante Door concept: Pluimveeslachterij Gebr. Heijs, broederij Schotman en voerfabriek Coöperatie de Valk Wekerom een reguliere stroom neer te zetten. We zullen ons dan richten op lichtere maten in de range van 750-1500 gram geslacht gewicht, zowel in kuikens als in delen en natuurlijk ook echt droog geslacht. Perfect voor de poeliers markt in Nederland. Meer informatie hierover volgt snel.

We zijn beide erg blij met deze stappen en kijken uit naar een mooie en langdurige samenwerking met Pluimveeslachterij Gebr. Heijs.

Twee persberichten van een paar maanden eerder laat ook heel mooi zien hoe het BtB werkt in de praktijk:

VELDHOVEN EN BOONSTRA VERSWAREN GAAN PARTNERSCHAP AAN!

Vol trots kunnen wij mededelen dat wij vanaf heden samen werken om alle versspecialisten in het Noord-Oosten van het land en de Waddeneilanden te voorzien van heerlijke kip- en vleesproducten. Met beide

een passie voor gezonde en eerlijke producten, was een samenwerking een makkelijke keuze voor beide bedrijven. Veldhoven Kipproducten is een begrip in de kip- en vleesbranche. Als ambachtelijke uitsnijderij, gespecialiseerd in kip, wild en Frans gevogelte. ‘Ons hart klopt voor vlees, dat zegt genoeg’! Boonstra Verswaren is van alle markten thuis, food- en nonfoodproducten, eigen (koel)transport, communicatieondersteuning en meer. “Food for thought” zegt voldoende, nadenken over voeding is wat wij dagelijks doen. Samen vormen wij een perfect duo.

Door deze samenwerking kunnen wij u een nog breder assortiment aanbieden, met hierbij de unieke mogelijkheid om ook klantspecifieke maatwerk producten te leveren. Naast Tante Door kip, het kip concept in eigen beheer van Veldhoven Kipproducten (antibiotica- en coccidiostatica vrij), is er ook de keuze uit: biologische kip 3, Scharrelkip 2*, Franse Label Rouge 3* en reguliere kip met dezelfde eigenschappen zoals u nu van Boonstra Verswaren gewend bent. Verder is het assortiment helemaal van deze tijd en passend bij de huidige kritische consument, zowel jong als oud. Denk hierbij o.a. aan een uitgebreid barbecue assortiment, gourmet assortiment en een breed scala aan gemakproducten, waar u echt het onderscheid mee kunt maken.*

Door deze unieke samenwerking kunnen wij u als versspecialist nog beter van dienst zijn. Het volledige assortiment van Veldhoven Kipproducten kunt u vanaf nu ook via Boonstra Verswaren krijgen. Garantie van kwaliteit en versheid. Maatwerk, klant specifiek, eigen input is mogelijk, zoals eigen kruiding. Tante Door kip concept, geheel antibiotica- en coccidiostatica vrij. Allergeenvrije producten. Zorgdragen voor een optimale ondersteuning. Marketing, enz.

VELDHOVEN KIPPRODUCTEN EN VAN DE VEN WERKEN SAMEN!

Vanaf heden bundelen wij onze krachten om alle versspecialisten in Limburg van heerlijke vlees- en gevogelteproducten te voorzien. De twee familiebedrijven begrijpen elkaar als geen ander, met jarenlange ervaring in de vleessector. Een samenwerking zat er dan ook al een langere tijd aan te komen. Van de Ven levert vers vlees en vleeswaren aan detaillisten en speciaalzaken in Limburg. Aan hun mooie assortiment voegen zij nu het gehele assortiment van Veldhoven Kipproducten toe. Zo kunnen wij onze klanten een breder assortiment aanbieden, met als kers op de taart, klant specifieke en maatwerk producten. Ook hier geldt weer “net dat beetje extra”.

Met het assortiment kipproducten van Veldhoven Kipproducten kunnen onze klanten zich echt onderscheiden. Naast een uniek barbecue assortiment, is er ook een gourmet assortiment en een groot scala aan gemakproducten. Het merendeel van deze producten zijn ook nog eens allergeen vrij! Door deze samenwerking kunnen wij u nog beter van dienst zijn! Zo heeft u straks nog maar één leverancier voor uw gehele bestelling! Wij hebben aandacht voor het ambacht, hart voor uw zaak en oog voor wat u nodig heeft om succesvol te zijn en blijven.

Door een goede samenwerking kunnen wij u als versspecialist nog beter van dienst zijn, ‘van de specialist naar de specialist’. Het volledige assortiment van Veldhoven Kipproducten is vanaf heden (ook) bij Van de Ven verkrijgbaar. Zo heeft u straks één leverancier voor uw bestelling en bezorging. Hiermee dragen wij ook ons steentje bij aan het verminderen van de CO2-uitstoot, aangezien er minder transport nodig zal zijn. Wij zullen altijd zorg dragen voor een optimale ondersteuning, zo kunt u ook gebruik maken van het marketingteam om producten te promoten of extra onder de aandacht te brengen. Door deze samenwerking is Van de Ven nu ook in staat prijzen marktconform aan te bieden.

Stelling 10. Mainstream landbouw is topsport, met al de gevaren van topsport van dien.

Denk aan het gevaar voor de gezondheid van mens en dier, de verleiding van het gebruik van (verboden) stimulerende middelen en (houderij)methoden die discutabel zijn, focus op prestaties ten koste van overige belangen en behoeften. Niet zo vreemd dat de duurzaamheid van het systeem onder druk komt te staan. Niet zo gek dat circulaire economie en kringlooplandbouw een wenkend perspectief zijn. De natuur is al circulair, nu de economie en de landbouw nog. Eigenlijk is de Nederlandse landbouw aan het eigen succes ten onder gegaan: We halen grondstoffen en dieren en gewassen uit het buitenland, verwerken die tot verhandelbare producten en exporteren die, maar blijven zelf met de nadelen zitten. Naast nadelen voor bodem, water en lucht en welzijn van mens en dier, is het meest onderschatte nadeel misschien wel het feit dat de mainstream landbouw nauwelijks in staat is de boeren een fatsoenlijk inkomen te verschaffen. Cochrane's Treadmill (1958) lijkt nog steeds actueel al is het mogelijk door landbouwpolitieke maatregelen het effect voor de boeren te verzachten. Dit is onlangs nog eens onderzocht en over gepubliceerd in Sustainability van febr 2019:

*The Market Treadmill Against Sustainable Income of European Farmers: How the CAP Has Struggled with Cochrane's Curse; by Bazyli Czyzewski , Andrzej Czyzewski and Łukasz Kryszak. Abstract: Willard Cochrane was the first to introduce the notion that farmers are on a market treadmill, which, in spite of their constant efforts to improve productivity, wears away any profits that might result. Therefore, the essence of the treadmill is that agricultural income does not grow in line with the increase in productivity. Although reasons of this phenomenon are economic in nature, it has caused a serious social problem, i.e., the relative deprivation of farmers' income. Solving this problem is crucial for ensuring sustainable farming in its social dimension. The aim of the article was, firstly, to answer the question to what extent the concept of the market treadmill in agriculture is still valid for European countries; and secondly, to develop a sectoral model of agricultural income that would test whether the Common Agricultural Policy (CAP) has been successfully struggling with the Cochrane's treadmill. The authors carried out panel research in a group of 25 countries over the years 1980–2015 in various subperiods. **The main conclusion was that the traditionally understood market treadmill has lost significance in Europe, which might be advocated as a long-term value-added aspect of the Common Agricultural Policy (CAP).***

Deze Oost Europese auteurs pleiten voor een markt corrigerende aanpak via de gemeenschappelijke Europese markt want ze zien de voordelen daarvan voor hun eigen landbouwsector en voor de stabilisering van het inkomen van de Europese boeren. Het hoeft geen verbazing te wekken dat de actuele Europese plannen op ondersteuning van de verduurzaming gericht zijn: Lees wat https://europa.eu/european-union/topics/agriculture_nl daarover zegt:

Doel is een levendig platteland en landbouwproducten van hoge kwaliteit. De wereldwijde voedselproductie moet tegen 2050 verdubbelen om tegemoet te komen aan de bevolkingsgroei en veranderende voedingsgewoonten. Daarnaast kampen boeren met de gevolgen van de klimaatverandering voor de biodiversiteit en de bodem- en waterkwaliteit, en moeten ze voldoen aan de eisen van de wereldmarkt. Het EU-landbouwbeleid is de afgelopen decennia ingrijpend veranderd om boeren te helpen deze uitdagingen het hoofd te bieden en zich aan te passen aan de veranderende gewoonten en verwachtingen van de consument. Dit beleid omvat een breed scala aan gebieden, waaronder voedselkwaliteit, traceerbaarheid, handel en de reclame voor EU-landbouwproducten. De EU steunt boeren financieel en stimuleert duurzame en milieuvriendelijke werkwijzen. Daarnaast investeert zij in plattelandsontwikkeling.

De EU-instellingen werken samen aan beleidsvorming op het gebied van voedsel en landbouw en de uitvoering, monitoring en evaluatie daarvan. Nationale en lokale overheden voeren de op EU-niveau vastgestelde wetgeving uit. Via de EU-begroting wordt hiervoor geld aan de EU-landen beschikbaar gesteld. De EU houdt in het oog hoe de wetgeving wordt toegepast, hoe effectief deze is. Daarnaast coördineert zij de wijzigingen van de wetgeving. De landbouw en aanverwante bedrijfstakken en diensten zijn goed voor zo'n 44 miljoen banen in de EU, waaronder zo'n 20 miljoen in de landbouwsector zelf. Dankzij het gevarieerde klimaat, de vruchtbare bodem, de technische vaardigheden van de boeren en de kwaliteit van de producten behoort de EU tot de grootste producenten en exporteurs van landbouwproducten ter wereld.

Op Europees niveau gebeurt er ook het nodige aan garanties op pluimveegebied. Daarmee wordt beoogd zich te onderscheiden van de niet Europese producten. Zie: <https://nl.eu-poultry.eu/duurzaamheid/>

De Europese pluimveesector legt wereldwijd standaarden vast.

De laatste jaren besteden mensen steeds meer aandacht aan hoe hun voedsel wordt geproduceerd, vooral met betrekking tot dierenwelzijn en duurzame productie. De Europese pluimveevleessector is goed voorbereid om aan deze verwachtingen te voldoen, met productiemethoden die voldoen aan de zeer strikte EU-regels die in de hele productieketen worden toegepast – “farm to fork”. De huidige normen voor Europees pluimveevlees behoren tot de hoogste ter wereld en zijn gericht op het blijven verbeteren van de productieomstandigheden op het gebied van duurzaamheid en dierenwelzijn.

Dierenwelzijn. Een topprioriteit in Europa.

Universele, op wetenschap gebaseerde normen garanderen dat de pluimveehouderijen in alle lidstaten aan dezelfde minimumvereisten voldoen. Er is bijzonder gedetailleerde wetgeving op dit gebied. Daarnaast kunnen individuele landen nog strengere regels aannemen.

In de EU worden kippen gehouden als één groot koppel dat vrij kan rondlopen in de stal en niet in kooien, zoals vaak wordt aangenomen. Hierdoor kunnen de vogels vrij bewegen en zich natuurlijk gedragen. In de stallen hebben de dieren altijd toegang tot vers drinkwater en voer. De bodem is bedekt met natuurlijk beddingmateriaal en de verlichting zorgt voor een natuurlijk dag-nachtritme. Luchtcirculatie, stofgehalte, vochtigheid en luchtkwaliteit worden voortdurend gecontroleerd en alle stallen moeten regelmatig en grondig worden gereinigd en gedesinfecteerd om ervoor te zorgen dat de dieren in de juiste omstandigheden worden gehouden. Voor de boeren is het welzijn van hun dieren de eerste prioriteit: ze inspecteren hun pluimvee minstens twee keer per dag en documenteren alle relevante parameters. Verantwoorde zorg, diepgaande kennis en jarenlange ervaring zijn de meest doorslaggevende garanties voor een goed dierenwelzijn.

In de Europese wetgeving voor diergezondheid is bepaald dat de dieren voer moeten krijgen dat past bij hun soort en leeftijd. Het gebruik van groeihormonen is al jaren streng verboden. Diervoeder voor pluimvee bestaat uit twee componenten: mengvoer en losse grondstoffen. Het mengvoer bestaat uit basisgrondstoffen zoals maïs, tarwe en erwten. De co-producten die hieraan worden toegevoegd zijn bijvoorbeeld rapzaadschroot, sojaschroot en zonnebloemzaadschroot. De losse grondstoffen kunnen dezelfde zijn als in het mengvoer en worden door de veehouder aan het rantsoen toegevoegd. De autoriteiten houden regelmatig toezicht op de productie en opslag van deze grondstoffen.

Antibiotica worden nooit preventief aan dieren toegediend, maar alleen als de vogels ziek zijn – en alleen op voorschrift van een dierenarts. De Europese pluimveesector zet zich in voor een verantwoord gebruik van antibiotica, wat betekent dat zo min mogelijk wordt gebruikt en daarmee alleen wat nodig is omde

gezondheid en het welzijn van dieren te waarborgen. Als behandeling onvermijdelijk is, moet er voor het slachten voldoende tijd verstrijken om ervoor te zorgen dat de residuen voldoende worden afgebroken en niet meer in het vlees kunnen worden opgespoord. Groeibevorderende hormonen zijn in de hele EU strikt verboden.

Er zijn ook richtlijnen voor transport van de boerderij naar het slachthuis. De dieren moeten volledig gezond zijn en de strikte ruimtevoorschriften tijdens transport en transporttijden moeten in acht worden genomen. De dieren mogen in de regel niet langer dan 12 uur onderweg zijn.

Een andere bepalende factor voor dierenwelzijn is de deskundigheid en het verantwoordelijke gedrag van het personeel bij de dagelijkse productie

Strenge hygiënevoorschriften zijn van toepassing op het hele proces, van slachten tot verdere verwerking, verpakking en vervoer: elke ruimte en alle apparatuur moet aan hoge eisen voldoen. De naleving van de eisen inzake dierenwelzijn en hygiëne wordt gecontroleerd door een officiële dierenarts die voor en na het slachten tal van controles uitvoert. Bovendien moet elke verpakkingseenheid worden geëtiketteerd wanneer deze het slachthuis of de verwerkingsfabriek verlaat, zodat deze nauwkeurig kan worden getraceerd.

Duurzaamheid. Maatregelen ter bescherming van waardevolle ecologische hulpbronnen

Europese pluimveehouders zetten zich in om natuurlijke hulpbronnen zoals water, bodem en schone lucht zoveel mogelijk te behouden. Dit gebeurt op basis van de EU-richtlijn inzake industriële emissies, die strikte regels bevat om het maximale niveau van milieu-emissies bij de productie van pluimveevlees te beheersen. Deze eisen gelden voor zowel boerderijen als slachthuizen. De Europese pluimveesector maakt gebruik van de nieuwste wetenschappelijke bevindingen en de modernste technologie om de duurzaamheid en de impact op het milieu voortdurend te verbeteren.

Pluimveevlees heeft een zeer goede scorekaart voor het milieu in vergelijking met veel andere voedingsmiddelen. Een reden hiervoor is de optimale voerconversie, die gepaard gaat met lagere emissies. De pluimveehouders in de EU ontwikkelen ook voortdurend aanvullende maatregelen om het energieverbruik in hun stallen te minimaliseren. Computerondersteunde besturingstechnologieën ondersteunen hen bij deze zoektocht. Veel boerderijen wekken hun eigen energie op, b.v. met fotovoltaïsche of biogassystemen.

In vergelijking met andere voedingsmiddelen zijn de ecologische voetafdruk en het waterverbruik van pluimvee erg laag en werken de Europese pluimveevleesproducenten aan het verder optimaliseren van hun gebruik van grondstoffen.

Pluimveemest wordt o.a. gebruikt als meststof om de bodemeigenschappen te verbeteren. Dit komt vooral door het hoge stikstofgehalte. Uitwerpselen van pluimvee zijn daarom een goede vervanger voor kunstmest.

Etikettering. Verdere initiatieven voor verbeterd dierenwelzijn

Europese consumenten en AVEC-leden zijn het eens over de noodzaak van transparante verplichte etikettering van de oorsprong ('EU' of 'niet-EU') van pluimveeproducten via alle distributiekanaal (restaurants, kantines, catering, enz.). Bovendien hebben veel landen zichzelf georganiseerd om hun eigen etiketterings- of goedkeuringsstelsel in te voeren om nog hogere normen te garanderen.

Stelling 11. Kringlooplandbouw, wie kan daar nu tegen zijn.

Geen weldenkend mens zal tegen het sluiten van de kringlopen zijn. Maar eerlijk gezegd zijn de economie en de mens het grootste lek in de kringlopen. De mens sleept zichzelf, grondstoffen en goederen over de aarde en verbruikt energie en grondstoffen in plaats van dat de mens ze regenereert. De mens verspilt voedsel en de menselijke uitwerpselen 'verdwijnen' in het riool zonder terug te gaan naar de plek waar ze vandaan komen. We hebben een probleem met dierlijke mest, maar menselijke uitwerpselen zijn pas echt een probleem door de chemische (medicijnresten) en biologische (hormonen) vervuiling die daar mee gepaard gaat. Dat wil je niet eens ongezuiverd terug in de kringloop hebben.....

Dit probleem is enerzijds te veel buiten beeld, al zijn de waterzuiveringsbedrijven zich dat natuurlijk echt wel bewust en ze acteren er ook op. Anderzijds is het een gegeven: de aarde is van nature circulair, de menselijke activiteiten en technieken zijn dat van nature niet. Tenzij we in staat zijn onze agro-industriële processen opnieuw te ontwerpen en circulair en regeneratief te maken in plaats van lineair en de gevolgen op de toekomst af te wentelen. Er is waarschijnlijk veel duurzaamheidswinst te behalen door de levenscyclus en de waardeketen van allerlei producten te analyseren en te herontwerpen. Zie bijvoorbeeld <https://ecochain.com/nl> Ze verwoorden dit als volgt:

We hebben de manier waarop je levenscycli ziet opnieuw ontworpen. Met onze intuïtieve visualisatie kunt u de manier veranderen waarop uw product zich gedurende zijn levenscyclus ontwikkelt. Analyseer de impact als nooit tevoren. Productontwikkeling is geen eenmalig project. Met onze Scenarios-functie kunt u onderweg verschillende versies van uw producten maken. Vergelijk de nieuwe versie van uw product binnen enkele seconden met de oude. LCA-software was vroeger zeer technisch. We willen het voor iedereen toegankelijk maken. Onze intuïtieve gebruikersinterface en onboarding-stroom maken het u gemakkelijk om uw impact te analyseren.

Of denk aan <https://www.ce.nl/voedselketens> Dit is wat ze er over te melden hebben:

CE Delft maakt milieukundige analyses van voedingsmiddelen zoals bier, fris, melk, sappen, koffie, thee, vlees en vleesvervangers. Daarnaast adviseert zij over concrete verbeteringen, die meestal samen met de klant worden ontwikkeld in brainstormen en geanalyseerd qua effecten op milieu en kosten. De agro- en voedselsector is belangrijk voor Nederland. Ons land is in de wereld de grootste agrarische exporteur na de VS. Met name de zuivel- en vleesproductie heeft klimaateffecten door de uitstoot van broeikasgassen, in ons land maar ook in de landen waar we veevoer inkopen. Ze veroorzaken 10% van de CO2-uitstoot in Nederland en andere voedselbronnen nog eens 10%. Er zijn nog veel verbeteringen mogelijk; duurzaam veevoer, geteeld met respect voor bodem en natuur, efficiënte verwerking en logistiek die voedselbederf voorkomt. Fosfaat is een eindige grondstof die essentieel is voor de voedselproductie. Terugwinning van fosfaat uit afvalwater en mest zorgt voor efficiënter gebruik van de wereldwijd eindige voorraad fosfaat. CE Delft is gespecialiseerd in de milieukundige analyse (Levenscyclusanalyse LCA) van de verschillende routes waarop terugwinning plaatsvindt.

Kringlooplandbouw vraagt zeer waarschijnlijk om nieuwe verdienmodellen, of in ieder geval vergroting van het verdienvermogen van de gezinsbedrijven in de landbouw. Een recente studie daarover die tot nu toe helaas weinig aandacht heeft gekregen is het eerder genoemde Rapport van de taskforce

verdienvermogen circulaire landbouw “Goed boeren kunnen boeren niet alleen”, oktober 2019
<https://edepot.wur.nl/502755> Het voorwoord geeft helder aan waar het om gaat:

Dit rapport over randvoorwaarden voor een verdienvermogen van de primaire sector naar kringlooplandbouw is in vijf maanden tijd tot stand gekomen met een inspirerende groep gedreven taskforceleden en ondersteuning van het ministerie van LNV. Naast de inbreng van de leden van de taskforce zelf zijn vele gesprekken, input uit diverse rapporten en kennis en expertise van de leden van de klankbordgroep de basis geweest voor dit rapport. Deze opdracht is geen gemakkelijke gebleken. Vele commissies voor ons hebben zich het hoofd gebroken over de vraag hoe het verdienvermogen van de agrarische sector te verbeteren. Een veel gehoord antwoord op onze vraag naar het verdienvermogen in relatie tot kringlooplandbouw in de gevoerde gesprekken was: ‘als we het wisten dan was het er al lang.’

We hebben ook gezocht naar een eenduidig beeld over kringlooplandbouw. Want, er gebeurt al veel om de landbouw te verduurzamen, maar is het plaatsen van zonnepanelen (op het dak) of het verminderen van ammoniakemissie of het beter inkopen van voedsel of het zaaien van een bloemenrand voor bijen, kringlooplandbouw? Of zijn het, weliswaar hele goede, eerste stappen op weg naar kringlooplandbouw? Ook binnen de taskforce liepen de meningen soms uiteen. Daar waar het voor de een systeemwijziging is naar ‘het nieuwe normaal’ vond de ander dat we trots moesten zijn op onze boeren die al veel doen om te verduurzamen. Beide is waar. We zijn trots op onze boeren.

Maar verduurzamen alleen is nog geen kringlooplandbouw. Een systeemwijziging naar een circulaire landbouw in een circulaire economie vraagt om vandaag stappen te zetten. Van gras tot glas. Van korrel tot borrel. Van zaadje tot karbonaadje. Dus van grondstof tot consument. De primaire sector kan de verantwoordelijkheid en kosten van de transitie niet alleen op de schouders nemen. De taskforce legt de verantwoordelijkheid bij ons allemaal: bij de politiek, de overheid, het bedrijfsleven, de burger, wetenschap en onderwijs en, last but not least, bij ons als consument.

*De taskforce heeft randvoorwaarden opgesteld voor een verdienvermogen van een circulaire landbouw in een circulaire economie. Aan deze randvoorwaarden moet worden voldaan, anders komt er geen kringlooplandbouw met een verdienvermogen voor de boer. **Onze boeren kunnen niet groen doen en rood staan.** Wat zijn randvoorwaarden voor de omslag? Kringlooplandbouw is een “route voorwaarts”, richting nieuwe landbouw. Het is een transitie vanuit de huidige situatie die niet zonder randvoorwaarden tot stand komt. Voor de omslag naar kringlooplandbouw is het cruciaal dat land- en tuinbouwers en andere ketenpartijen:*

- voldoende inzicht hebben in hun eigen kringloopprestaties door meting en door onderlinge vergelijking daarvan. Dit inzicht is nodig om een nieuwe route in te zetten van continu sturen op verbetering richting door de overheid gestelde steeds ambitieuzere normen.*
- voldoende ruimte hebben voor ondernemerschap om deze verbeteringen door te voeren.*
- dat kunnen realiseren binnen een zo gelijk mogelijk speelveld met niet-kringloopactiviteiten in binnen- en buitenland. Als niet aan deze randvoorwaarden wordt voldaan, is de omslag naar kringlooplandbouw niet kansrijk.*

Het rapport schetst de grenzen waar de huidige landbouwpraktijk en mondiaal tegen grenzen aan loopt. Ze noemen en bespreken: Bodemkwaliteit en biodiversiteit; Stikstof en fosfaten; Volksgezondheid en klimaat; Maatschappelijke acceptatie.

Het rapport noemt een aantal noodzakelijke maatregelen om het verdienvermogen bij kringlooplandbouw te realiseren (blz 38 van het rapport Goed boeren kunnen boeren niet alleen):

Noodzakelijke maatregelen om verdienvermogen bij kringlooplandbouw te realiseren

- *Overheid stelt doelen; Ketenpartijen en ngo's operationaliseren. **Dashboards rond individuele prestaties** worden ingericht door ketenpartijen en ngo's, onder leiding van de overheid. Data-aanlevering is voor alle ketenpartijen verplicht. Dit betekent, onder meer, dat aspecten als bodemkwaliteit gedefinieerd en meetbaar worden gemaakt.*
- *Overheid richt subsidies op kringlooplandbouw. Europese en andere subsidies vanuit de overheid worden zo veel mogelijk gericht op kringlooplandbouw via een **gestaffelde beloning waarbij de best presterende 10% het meest krijgt.***
- *Overheid voert klimaat- en milieuheffing in. Een **regulerende heffing op ongeprijsde, nadelige milieu- en klimaateffecten** wordt door de overheid ingevoerd. Deze geldt voor de gehele economie. De opbrengsten gaan terug naar de betreffende sectoren om de gewenste transitie te ondersteunen.*
- *Overheden, charitatieve instellingen, ngo's, natuurbeheerders vergoeden ecosysteemdiensten. **Ecosysteemdiensten worden vergoed** door de verschillende overheidslagen (rijksoverheid, provincies, waterschappen en gemeenten) zodat boeren en tuinders worden vergoed voor de positieve externaliteiten die zij de maatschappij opleveren. Charitatieve instellingen, ngo's en natuurbeheerders maken in principe gebruik van dezelfde systematiek om hun doelen te behalen.*
- *Overheid richt transitiefonds op. De **overheid richt een niet revolverend transitiefonds** op. Dit fonds steunt nieuwe systeeminnovaties door 80% van het risico te dragen. Daarnaast biedt het ruimte om versneld af te schrijven zodat innovaties toegepast kunnen worden.*
- *Overheid gebruikt doel- geen middelregelgeving. **Doelregelgeving wordt de standaard voor regelgeving in het agrarisch domein.** De overheid pakt dit programmatisch op, met voeding uit de praktijk van ketenpartijen. Agrarische ondernemers moeten immers zelf kunnen beslissen hoe zij aan de doelen voldoen. Beleid wordt gemaakt op basis van reële observaties, niet op basis van inschattingen. **Ondernemers moeten worden afgerekend op daadwerkelijk gedrag.***
- *Overheid zet in op **gelijk speelveld in Europa**; Ketenpartijen ondersteunen dit via eigen kanalen Nederland zet zich via alle kanalen in om in de gehele Europese Unie een gelijk speelveld te krijgen voor kringlooplandbouwproducten. Waar mogelijk ondersteunen ketenpartijen deze inspanningen van de overheid dit via hun Europese lobby. De Noordwest-Europese markt is hierbij essentieel en kan als tussenstap dienen.*
- *Coöperaties, ketenpartijen vermarkten kringlooplandbouw internationaal met steun van de overheid. Verwerkers van primaire agroproducten vermarkten de producten van de **hoogwaardige Nederlandse kringlooplandbouw** op de internationale markt, waar mogelijk als een Hollandmerk of (initieel) als lokaal-/streekproduct.*
- *Keten, overheid maken marges in keten transparant en daarmee bespreekbaar. Op geaggregeerd niveau **komt informatie beschikbaar over marges in de keten**, waardoor een inhoudelijke discussie binnen ketens mogelijk wordt over de verdeling van marges, waar nodig ook op het niveau van individuele producten. Alle ketenpartijen leveren deze informatie aan bij een onafhankelijke stichting. Deze transparantie is onder meer nodig bij het opstellen van model (lange termijn) contracten.*

Voorlopige conclusie. Dit biedt aanknopingspunten voor de boer en de bewerker en voor het project Duurzaam vlees, Natuurlijk!:

- Ontwikkel een dashboard met bedrijfsduurzaamheidsprestaties (kpi's) die uit het bedrijfsmanagementsysteem van het individuele bedrijf komt.

- Ontwikkel een heffing op verborgen kosten en maak duidelijk hoe je hiermee omgaat als bedrijf en als voedselketen.
- Ontwikkel een vergoeding voor ecosysteemdiensten en maak duidelijk welke bijdrage je hieraan levert als bedrijf en als voedselketen.
- Vertaal de middelenvoorschriften naar doelvoorschriften. Ontwikkel kpi's om de vooruitgang in de duurzaamheidsdoelen te monitoren en te sturen.
- Documenteer als bedrijf je activiteiten omdat gedrag bepalend wordt voor regulerende heffingen en vergoedingen.

Bovenstaande aspecten zijn een mooie uitdaging voor het onderwijs en onderzoek, de accountantsbureaus en de ontwikkelaars van bedrijfsmanagement software.

Stelling 12. Voor meer duurzaamheid van het landbouw-voedsel-systeem hebben de ‘gewone’ consument en de ‘gewone’ boer een rol en een taak.

Boeren en consumenten fungeren binnen hun mogelijkheden als decision making unit (DMU). Maar ze moeten handvatten en stimulansen hebben om de weg naar duurzaamheid te banen.

Er zijn boeren die hun nek uit durven steken en het ‘anders’ gaan doen. Anders, in de zin dat ze een andere manier van boeren ontwikkelen, die beter aansluit bij hun gevoel van een ‘goede boer zijn’ en ‘(h)eerlijk voedsel produceren’. Het is te hopen dat ze het vol houden en er een levensvatbaar bedrijf aan overhouden.

Er zijn veel burgers die vinden dat het voedsel te goedkoop is en dat er teveel perverse prikkels in het systeem zitten. Ze kopen daarom de boodschappen die beter aansluiten bij hun gevoel van een ‘eerlijke prijs’ te willen betalen. Maar als die vraag lager is dan het aanbod zal het aanbod weer verdampen.

Wat zou kunnen helpen is als de externe maatschappelijke kosten (verborgen kosten) worden verdisconteerd in de prijs. En dat de boeren beloond worden voor de externe maatschappelijke baten (onbetaalde baten) die ze realiseren. Voor de verborgen kosten is true cost accounting een methode die uitgewerkt moet worden, voor de maatschappelijke baten zijn vergoedingen op zijn plaats, al dan niet via het Europese landbouw beleid. Kortom niet de prijs van het voedsel moet bepalend zijn maar de intrinsieke waarde. Al met al is steeds meer de maatschappelijke en politieke gedachte dat je het landbouw-voedsel-systeem niet aan de nukken van de vrije markt kunt overlaten. Als het gaat om de duurzaamheid van het voedselsysteem is er sprake van **marktfalen** (de markt zorgt niet of onvoldoende voor de beste oplossing). Bij marktfalen is de overheid aan zet. Ze ook de aanbevelingen van de Tasforce verdienvermogen kringlooplandbouw bij stelling 11.

Wat vragers kunnen doen is bepaalde producten niet meer kopen (kopersstaking). En wat aanbieders kunnen doen is schaarste creëren door het aanbod te beperken (quoting). Dat dit voor individuele boeren heel lastig is, staat bekend als de tragedie van de Meent (tragedy of the commons). Hier moeten we het echt van quoting of andere beperkende maatregelen verwachten. In feite zijn pluimveerechten (en andere productierechten) zo’n manier van quoting. Helaas werken productierechten in de praktijk kostprijsverhogend voor de sector. Hieronder de informatie die daarover op de site van de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland te vinden is.

Houdt u kippen of kalkoenen (pluimvee)? Dan heeft u productierechten nodig. Met die rechten kunt u een maximaal aantal dieren houden. Deze regels zijn er voor iedereen met een bepaald aantal kippen en kalkoenen. Een productierecht geeft u de mogelijkheid om kippen en kalkoenen (pluimvee) te houden. Wilt u weten hoeveel? Uw aantal stuks pluimvee rekent u hiervoor om naar pluimvee-eenheden (PE). Voor elke PE heeft u een productierecht nodig. U mag in een kalenderjaar gemiddeld niet meer pluimvee houden dan volgens uw productierechten mag. Houdt u minder dan 250 PE? Dan heeft u geen rechten nodig.

Met een tabel rekent u uw aantal dieren om naar PE. Het gemiddeld aantal dieren dat u in een jaar heeft, vermenigvuldigt u met de omrekenfactor van de diercategorie. NB een slachtkuiken telt voor 0,48 PE. Een legkip telt voor 1PE. U berekent elk kalenderjaar of u genoeg productierechten heeft.

Heeft u rechten te weinig en extra nodig, of heeft u ze juist over? Of heeft u te maken met een bedrijfsoverdracht of splitsing? Dan kun je productierechten kopen of verkopen of leasen en verleasen. En dan meldt u dat bij de overheid.

Er zijn 2 regio's met veel veehouderijen. En waar veel mest wordt geproduceerd. Dit zijn concentratiegebied Zuid en concentratiegebied Oost. We willen voorkomen dat er meer dieren in deze regio worden gehouden, omdat de mestproductie in deze regio's dan ook verder toeneemt. Als u rechten wilt overdragen, dan zijn er regels. U mag alleen productierechten overdragen: binnen concentratiegebied Zuid; binnen concentratiegebied Oost; van concentratiegebied Zuid of Oost naar een gebied hierbuiten; buiten concentratiegebieden Zuid en Oost. U mag productierechten niet overdragen: van concentratiegebied Zuid naar concentratiegebied Oost, of andersom; van een niet-concentratiegebied naar concentratiegebied Zuid of Oost. Bron: <https://www.rvo.nl/>

Stelling 13. De ‘gewone’ boer (en zijn opvolger) die de weg naar circulaire landbouw op wil gaan zal zich afvragen: waarom wil ik dit (intrinsieke motivatie), hoe haal ik hier een inkomen uit en hoe krijg ik het gefinancierd.

Veranderen van de bedrijfsopzet, en dealen met pad-afhankelijkheid en de technologie-val, kost jaren. Pad-afhankelijkheid en technologie-val wil zeggen dat de keuzes uit het verleden mede bepalend zijn voor de mogelijkheden in de toekomst. Je kunt niet elke 5 of 10 jaar de oude stal vervangen door een nieuwe die wel aan de moderne eisen voldoet. Alles wat in staal en beton is gegoten zal eerst afgeschreven en terugverdiend moeten worden. Er lijkt de laatste 30 jaar een soort driedeling te zijn ontstaan bij de ‘gewone’ Nederlandse boeren bedrijven.

De **eerste groep** zijn de ondernemende hoogtechnologische grootschalige efficiënte gespecialiseerde bedrijven, die deels negatief in het nieuws zijn als ze ‘alweer’ willen uitbreiden. Dit soort bedrijven werkt met personeel en heeft een ondernemer/manager/eigenaar die de afgelopen generatie dit bedrijf heeft opgebouwd. Deze bedrijven zijn groot en leveren grote hoeveelheden aan de afnemer, bijvoorbeeld de slachterij. Doordat ze zo groot en goed zijn, zijn ze een gewaardeerde partner van de verwerkende industrie. Niet zelden levert dat voordelen op bij de uitbetaling. Verder zijn het grote inkopers, wat ook weer aanleiding voor prijsvoordelen biedt. Het mes van de schaalgrootte snijdt dus aan meerdere kanten. Dit zijn de bedrijven die het goed doen, maar als het fout gaat, gaat het ook echt fout en gaan ze failliet. Dit zijn doorgaans ook de bedrijven die de publiciteit schuwen en in de media weg gezet worden als ongewenste bio-industrie.

De **tweede groep** zijn alle bedrijven waarvan de ondernemer al eerder om redenen van een meer duurzame of circulaire landbouw de keus voor verbreding of een ander systeem van boeren gekozen of een eigen afzet kanaal ontwikkeld heeft. Ook ecologische, biologische en biologisch dynamische bedrijven vallen hier onder. Wat dit soort bedrijven kenmerkt is dat ze hun afzetkanaal en verdienmodel zelf met vallen en opstaan ontwikkeld hebben en doorgaans een levendige relatie met de publiciteit onderhouden. Voor een groot deel is hun verdienmodel daar op gebaseerd. Ze willen helemaal niet anoniem zijn! Toch kunnen ook dit ondernemende, hoogtechnologische, grootschalige, efficiënte, gespecialiseerde bedrijven zijn die voordelen hebben van schaalgrootte. Ze kunnen op de sympathie van de media rekenen, maar dat neemt niet weg dat dit soort bedrijven ook werkt met personeel en een ondernemer/manager/eigenaar heeft die de afgelopen generatie dit bedrijf heeft opgebouwd. Dit soort bedrijven zoekt de samenwerking met de burgers en hoopt de burgers te verleiden tot commitment in de afname van de producten en de financiering van de bedrijfsopzet (crowdfunding).

De **derde groep** zijn de boerenbedrijven die het meest passen bij het type risico mijdend gezinsbedrijf wat de landbouw heel lang typeerde: veel eigen arbeid, veel eigen vermogen, meer aandacht voor ambachtelijkheid dan voor ondernemerschap, al generaties lang geworteld in de streek. Het zijn eigenlijk de bedrijven die de omslag naar groep één en groep twee niet -of maar halfslachtig- gemaakt hebben. Dit zijn de bedrijven die 40 jaar geleden alom aanwezig waren in Nederland. Elke boerenstreek stond er vol mee. Veel van dit soort bedrijven zijn beëindigd en omgebouwd tot woonboerderij met moestuin en een stal en een stukje grond voor een paar schapen

of een paar paarden. De grond die er ooit bij hoorde is overgenomen door de boer uit groep één of groep twee. Deze bedrijven bestaan nog steeds, waar ze met hard werken en zuinig leven het vol kunnen houden. Maar ze missen dikwijls de potentie om nog te veranderen – uitzonderingen daargelaten -. Voor dit soort bedrijven waar nauwelijks een gezinsinkomen op te verdienen is, is het moeilijk een opvolger te vinden en de ouders raden hun kinderen dit doorgaans ook af. Het bedrijf wordt langzaam beëindigd en in delen verkocht.

In een groeiend aantal gevallen worden de bedrijven uit de derde groep door de opvolger als nevenbedrijf aangehouden en in stand gehouden. Door de week een baan en in de avonden en de weekenden parttime boeren op een extensieve manier. Dat kan bijvoorbeeld in de vorm van akkerbouw (veel de loonwerker inschakelen) of door het houden van vleesvee. Als je er niet voor je inkomen van afhankelijk bent is het lang vol te houden. Het kan zelfs nog kleinschaliger. Denk aan de hobbyboer die 249 legkippen houdt (dat mag zonder pluimveerechten!) in de schuur die toch leeg staat en de eieren aan huis verkoopt of bij de plaatselijke middenstand aflevert. Als je de investering in tweedehands legnesten en andere benodigdheden niet meetelt en alleen het aan te kopen kippenvoer rekent, houd je er voor je gevoel een leuk zakcentje aan over als de koppel het goed doet. Maar vergis je niet. Elke dag raap je ruim 200 eieren, dus daar moet je wel afzet voor hebben. Weet je zeker dat er elke dag zo'n twintig klanten komen om een doosje met 10 kakelverse eieren te halen? En waar ga je met al die kuubs kippenmest heen die tijdens de legperiode in de stal wordt opgehoopt? En waar laat je aan het eind van de rit alle uitgelegde kippen? Dit soort vragen hebben commerciële pluimveehouders dus in het groot.....

Stelling 14. De ‘gewone’ consument die de weg naar een eerlijk, veilig en gezond voedselsysteem op wil gaan, moet zich afvragen: waarom wil ik hieraan deelnemen (intrinsieke motivatie), waar kan ik dat kopen / bestellen, wat kan ik doen om het mede mogelijk te maken (financiële participatie / crowdfunding).

Wie de boodschappen doet in de supermarkt kan als het om vlees gaat prima om de kiloknallers heen. Ook de supermarkten hebben vlees uit het luxere segment. Doorgaans zijn het dan merken of rassen. Denk bijvoorbeeld aan de maiskip, of rundvlees van Limousin of welk anders Frans of Italiaans vleesras dan ook. Er zijn vleesproducenten die via de supermarkt de luxere segmenten bedienen. Een voorbeeld daarvan is bief select <https://www.biefselect.nl/home> die Beter leven vlees met 2 sterren levert aan de Coöp en de Plus supermarkten. Dit betekent dat ze groot genoeg zijn om dit soort afnemers te belevaren. Op hun website blijken ze zich zeer bewust van hun duurzaamheidsopdracht:

Ketenverantwoordelijkheid betekent dat in de hele keten, dus vanaf de geboorte van een kalf t/m de slacht, iedere schakel zijn/haar eigen verantwoordelijkheid neemt. Dit betekent dat iedere schakel zorgt dat naar maatschappelijke standaarden gewerkt en geleverd wordt. Vlees uit verre landen is nauwelijks te controleren. Aanvoer van vlees uit verre landen vormt een belasting voor het milieu. Ook de aanvoerder van de grondstoffen voor het veevoer veroorzaakt een enorme CO2 uitstoot. Dat alles is anders indien voer en vlees regionaal geproduceerd wordt en de aanvoerlijnen kort zijn. Wij Nederlanders willen er toch altijd bovenop zitten. En we willen het toch met eigen ogen zien hoe het geproduceerd wordt. Dat kan met Bief Select! Alle contacten tussen de aangesloten veehouders en Bief select en tussen bief select en de Vervoerders, de slachterij en de andere verwerkers in de keten, vinden plaats via Toine van den Broek. Ook lopen via hem de contacten met de retail, geassisteerd door Peter, die tevens de administratie doet naar de veehouders, alle dieren administratie doet en elke dag de DATA BANK de bijhoudt, van alle bij Bief Select geregistreerde runderen.

Al vanaf de geboorte of het moment dat ze in het Bief Select systeem opgenomen worden, wordt alles met betrekking tot het dier geregistreerd, tot aan het moment dat ze bij de slacht afgeleverd worden. Via de databank van bief select worden continuïteit van kwaliteit, en dat in vorm van kwantiteit, gegarandeerd. Aanvoer van vlees uit verre landen vormt een belasting voor het milieu. Ook de aanvoerder van de grondstoffen voor het veevoer veroorzaakt een enorme CO2 uitstoot. Bief Select heeft de maisvoorziening in eigen hand. Ook suikerbieten worden op eigen land verbouwd; deze gaan naar de suikerfabriek en de perspulp, die als restproduct bij de productie van suiker vrijkomt, gaat weer terug naar het bedrijf. De aardappelproducten komen van de patatfabriek die de incurant gesneden frieten niet kan gebruiken en de bierbostel - hoe kan het ook anders - komt van de buurman, het trappistenklooster. Zo voorziet het bedrijf voor het belangrijkste deel zichzelf. De mest uit de potstal gaat weer terug op het land en met behulp van regenwater groeien er dan weer voldoende snijmaiskolven en suikerbieten voor het rantsoen voor volgend jaar. Zo is de cirkel ieder jaar weer rond.

Als boer word je de hele dag geconfronteerd met milieuvraagstukken. Ik denk dat wij boeren meer maatschappelijk verantwoord ondernemen dan menig groot en bekend concern. Door het potstalsysteem ontstaan er grote hoeveelheden mest die vermengd zijn met stro en maïsstengels. Deze grote hoeveelheid

mest wordt met een speciale wagen uitgereden op het land. In feite wordt daarmee exact hetzelfde gedaan wat men al eeuwenlang doet. Voordeel: Regenwater hecht zich aan deze mest die tot humus vergaat. Maar niet alleen regenwater, ook fosfor (P) en stikstof (N) binden zich hieraan. Er ontstaat een milieu waarin goede bacteriën gedijen. Slechts in bijzondere gevallen vraagt de grond om een klein beetje toegevoegde kunstmest. Bij langdurig gebruik van kunstmest 'klinkt' de grond in. Niet alleen 'verzakt' de grond, deze laat ook steeds meer water door. In de zomer wordt deze grond snel veel warmer en daardoor verdampt het aanwezige water sneller. De temperatuur kan zo schrikbarend hoger worden, waardoor gewassen gedood kunnen worden. De potstalmest vormt elk jaar weer een nieuwe laag. Stro verteert maar heel langzaam. Bij een regenbui zakt kunstmest meteen in de grond tot in het grondwater of het oppervlaktewater. Dit is héél ernstig. De potstalmest daarentegen vormt een waterdichte/absorberende laag, net als een spons. De voedingsstoffen blijven daar waar ze moeten zijn: bij de planten. Bij warm weer vormt de Humuslaag een 'tropendak': een isolerende laag. De grond wordt lang zo warm niet en het vocht wordt veel beter vastgehouden. De voedingsstoffen en het aanwezige water komen ten goede aan de plant.

Vlees dat van ver moet komen, zoals uit Ierland of zelfs Zuid-Amerika, heeft een enorme weg af te leggen. Ook als er sprake is van geïmporteerd voer (zoals veel moet gebeuren in Ierland vanwege de voedselarme gronden en het klimaat) dan is de 'footprint', de aanslag op ons milieu, enorm. CO2 reductie: Vlees van Bief Select komt uit Nederland. Nagenoeg al het voer voor de dieren wordt rondom de boerderij geproduceerd. Het gehele productieproces is en blijft inzichtelijk.

Uitstoot ammoniak: Met het potstalsysteem is de milieubelasting een stuk minder en alles wordt gerecycled. Dat werkt als volgt: de uitstoot van de dieren loopt niet in een gierkelder en wordt vervolgens 'uitgesproeid' op het land, maar hecht zich aan het stro, waarop de dieren leven. In de potstal begint men met een laag van maïsstengels op de bodem. Daarop komt een eerste laag stro. De uitstoot van de dieren valt hierop. Dagelijks wordt er een nieuwe, dunne laag stro in de potstallen verdeeld, waarop dit proces weer door kan gaan. Na verloop van tijd is de laag mest zo groot, dat deze verwijderd wordt en het hele proces van vooraf aan begint. De mest wordt nu uitgereden op het land met een speciale 'vaste-mest-verspreider', waarna deze meteen ondergeploegd wordt, zodat ook hier de uitstoot van ammoniak geminimaliseerd wordt.

Stro vergaat maar heel langzaam (daar is wel meer dan een jaar voor nodig) en geeft daarom de voedingsstoffen ook gedoseerd vrij. Fosfor (P) en Stikstof (N): Ook voor deze twee stoffen, die in de mest voorkomen, geldt dat het gedoseerd vrij komen ten goede komt aan de gewassen die hier weer van moeten gaan groeien: het voer. Vaste mest op het land veroorzaakt dus een humuslaag die zorgt dat het regenwater de voedingsstoffen niet te ver mee in de grond kan laten zakken. Dit gebeurt wèl bij kunstmest. Dit is niet alleen een milieubelasting, maar ook een directe milieubedreiging. Kunstmest lost snel op en na een paar regenbuien dringt het diep de grond in (daar waar de wortels van de gewassen niet eens komen) en komt het bij het grondwater. Potstalmest vormt een 'spons' die alles vasthoudt.

Voersilo's: Opvang van afvoerwater uit silo's, vocht en regenwater dat zich met de opgeslagen voeding voor de dieren vermengt, wordt opgevangen in kelders en uitgereden op het land om zo geheel te worden gerecycled.

Bij steeds meer supermarkten is Bief Select vlees te koop. De organisatie en de inkoop hebben hier bewust voor gekozen. Bief Select hoeft n.l. voor de inkoop bij deze supermarkten niet altijd de gunstigste inkoop te betekenen. Toch hebben ze er héél bewust voor gekozen! Maatschappelijk weten ze dat ze hiermee juist handelen: de Footprint, of ook wel de CO2-uitstoot genoemd is het laagst. Dus het heeft niet de wereld hoeven te bereizen om in hun schappen te liggen. Ook niet voor het voer dat de dieren tijdens hun bestaan hebben genuttigd. nagenoeg alles kwam van rondom de boerderij, en dus waren de afstanden minimaal

en de uitstoot voor het vervoer minimaal. Zelfs bij vlees in ons omringende landen geproduceerd vlees kan dit lang niet altijd gezegd worden. Zo is b.v. vlees in Ierland geproduceerd met veel import van voer uit Azië en Zuid-Amerika, simpelweg omdat op de schrale gronden in Ierland weinig groeit. De Footprint voor dat soort vlees wordt daardoor behoorlijk groot.

Bij Bief Select is dat absoluut niet het geval. Daarnaast weten Supermark-ketens ook wat ze in huis halen. Ze kunnen over de schouders van de veehouder meekijken. De verantwoordelijkheid aangaan voor een product als Bief Select is voor deze ketens daarom de beste keus. Men kan de garanties aan hun klanten 'door verkopen'. Er zijn voor hun directe aanspreekpunten en personen, niet bij landen in hele andere culturen. De vraag blijft dan voor op de tong liggen: "hoe is dit vlees geproduceerd". Een grote supermarktketen kan zich zulke vragen niet veroorloven, ook al wil de consument de laagste prijs; ze blijven immers verantwoordelijk voor wat ze verkopen. Bij verkoop van Bief Select weten de Supermarkten dat ze geen risico lopen.

Ten slotte weten de Supermarkten ook dat het vlees met bijna Zwitserse precisie tot stand is gekomen: alle dieren hebben gedurende hun groeizame leven een zelfde menu voorgezet gekregen. De dieren hebben nooit dorst of honger gekend en zijn nooit opgejaagd geweest. Kenden dus geen stress, iets wat ook in de groei terug te vinden is. In het vervolgtraject behoort het tot de verantwoordelijkheden van de supermarkten om de klant verse producten te bieden en goed over Bief Select te informeren.

De individuele aanbieders van vlees presenteren het aanbod meestal met termen als (h)eerlijk vlees of natuurvlees. Allemaal hebben ze een goed verhaal en een mooie website. Ze hebben een winkel en/of een webshop. Ze willen de stad en het platteland met elkaar verbinden. Soms betalen ze in natura uit: de crowdfunding wordt uitbetaald in voedselpakketten. Zie bijvoorbeeld de Eemlandhoeve <https://www.eemlandhoeve.nl/boerderijwinkel/> die uit is op burgerparticipatie: ik doe mee; ik bestel; ik participeer. En zo zijn er talloze initiatieven. Kijk maar eens op <https://www.productenvandeboer.com>

Boerderijwinkels hebben doorgaans de neiging om samen te gaan werken. De welwillende consument zit er immers niet op de wachten om 3 tot 5 boerderijen af te moeten gaan om alle verse producten bij elkaar te halen. Een voorbeeld daarvan is <https://landwinkel.nl/> Dit is wat ze te melden hebben over duurzaamheid:

De huidige voedselketen is niet altijd duurzaam; 30-40 % van onze mondiale voetafdruk wordt bepaald door hetgeen we dagelijks eten. De productie, opslag, transport in de steeds langere ketens leggen een groot beslag op het gebruik van natuurlijke hulpbronnen en veroorzaken veel voedselkilometers en uitstoot van broeikasgassen. Landwinkels hebben de potentie om de afstand tussen consument en producent te verkleinen en zo bij te dragen aan een meer duurzame voedselketen.

De gangbare grootschalige landbouw levert niet altijd het meest gewenste landschap; met name dichtbij de stad willen stadsbewoners een aantrekkelijk, toegankelijk en groen uitloopgebied. Landwinkels kunnen op die plekken een rol spelen door gezonde business te combineren met voedselproductie (voor de stad) en (landschaps)beheer van een gebied dat waardevol is voor die stedeling.

De Landwinkel Coöperatie investeert in duurzaamheid. De Landwinkel Coöperatie zoekt voortdurend naar slimme combinaties van enerzijds winst (profit) voor de Landwinkels en de Coöperatie en anderzijds met het zetten van concrete stappen in verduurzaming (planet en people). Die concrete stappen zijn reeds in gang gezet en betreffen vooral een meer efficiënte logistiek om het aantal voedselkilometers (verder) te reduceren (nieuwe lokale producten, stromen combineren, webwinkel) en om bij te dragen aan een recreatief interessant uitloopgebied voor de stedeling (Landwinkel Stadspoort).

Op dit moment zijn we bezig met vier concrete projecten om de bedrijfsvoering te verduurzamen. Deze vindt u onderaan deze pagina. Deze projecten worden uitgevoerd mede dankzij bijdragen van de Taskforce Multifunctionele Landbouw, het Europese Landbouwfonds voor Plattelandsontwikkeling en de Provincie Utrecht. Het Europees Landbouwfonds voor plattelandsontwikkeling Europa investeert in zijn platteland.

Testen met duurzaamheidsplus. We ontwikkelen en testen nieuwe producten met een duurzaamheidsplus; op dit moment werken we bijvoorbeeld met kruiden onder het nieuwe label "van het Boergondische Land". Deze kruiden worden geteeld zonder bestrijdingsmiddelen en gedroogd met streekhout.

Kennis deling. Het project 'Kengetallen' is gestart om ondernemersnetwerken op te richten waarin praktische kennis en kunde onderling uitgewisseld worden en waarbij meer sturing plaatsvindt op basis van cijfers.

Minimum transport. We koppelen logistieke stromen en werken aan makkelijk stapelbare verpakkingen om de transportbewegingen tot een minimum te beperken.

Samenwerken. Het verbreden van de Landwinkel samenwerking met Landwinkel Stadspoorten. Deze speciale Landwinkels geven klanten de gelegenheid om het plattelands- en boerderijleven in de volle breedte te beleven.

Tussentijdse conclusie: Een boerderijwinkel aan huis kan relatief gemakkelijk opgezet en met hulp van gezinsleden gerund worden. Daar kun je ook allerlei andere -niet agrarische- activiteiten bij ontwikkelen. Mooie voorbeelden zijn te vinden in Weesp en in Nagele. Zie <https://www.degroenegriffioen.nl/> en <https://rennestreekproducten.nl/>

Wie een (land)winkel-locatie wil ontwikkelen merkt dat er heel wat bij komt kijken. Naast vakmanschap zijn het ook de nodige investeringen en de betaalde arbeidskosten die terugverdiend moeten worden. De competenties die een goede boer nodig heeft zijn niet dezelfde competenties die een goede streekwinkelier nodig heeft. Dat geldt zeker als daar allerlei vormen van zakelijke samenwerking voor nodig zijn.

Stelling 15. Als het aankomt op duurzaamheid van het landbouw- en voedselsysteem aan welke aspecten zou je dan kunnen denken?

Hieronder een niet uitputtende poging van de auteur. NB: de volgorde zegt niets over de mate van belangrijkheid. Dit overzicht wil met name laten zien hoe breed duurzaamheid wel niet is.

- Bijdrage aan de circulaire economie in relatie tot de lineaire economie (hoe te bepalen).
- Bijdrage aan de ecosystemendiensten zie <https://www.pbl.nl/ecosysteemdiensten-0> (hoe te bepalen)
- Bijdrage aan het bedrijfsresultaat en het gezinsinkomen (geldstroom uit normale bedrijfsvoering, EBITDA)
- De aanwezigheid van vereiste vergunningen en rechten (het steekt boeren dat de vergunningplicht rond stikstof uitstoot (broeikasgas emissies) in de landbouw strenger wordt gehandhaafd dan voor de industrie en de overheidsbedrijven)
- De CO₂ / N / P / zoetwater footprints (hoe te bepalen); met name het verbruik en de terugwinning van de eindige wereldvoorraad P (Fosfor en /of Fosfaat) wordt van levensbelang.
- Biodiversiteitswaarden (biotoop gerelateerd, hoe te bepalen in de bodem, op de grond, in de lucht). Zie bijvoorbeeld <https://www.samenvoerbiodiversiteit.nl/>
- Landschappelijke en culturele waarden (hoe te bepalen)
- Bijdrage aan de boer – consument relatie en het regionale voedselsysteem (hoe te bepalen)
- Bodemvruchtbaarheid en bodemeigenschappen (organische stof gehalte, Pw-getal, soort grondbewerking, gewasrotatieschema, soort bemesting, waterpeil, groenbemesters, maatregelen ter voorkomen van erosie, fosfaat en kali balans, aanwezigheid zware metalen, verzilting)
- Berekening via grondwater of oppervlakte water (hoe te meten)
- Metingen van uitspoeling van al dan niet schadelijke inhoudsstoffen in het drainage water (hoe te bepalen)
- Waterafvoer (drainage), water berging (plas/dras), waterzuivering (helofytenfliter), etc, maar hoe maak je de hoeveelheden en de voordelen inzichtelijk
- Voedselkwaliteit en voedselverspilling (hoe te bepalen)
- Voedsel kilometers van aangevoerde grondstoffen en afgevoerde producten (hoe te bepalen)
- Dierwelzijn parameters (dier dag dosering, 5 vrijheden van Brambell, preventie resistentie ontwikkeling, ent schema's, leef voorzieningen in de huisvesting)
- Gezondheidsparameters van de mens (zoönose, E-coli en campylobacter en andere ziekte verwekkers, welvaartsziekten, fijnstof, resistentiepreventie, Bloomberg Healthiest Country Index, NutriScore, etc)
- Hinder van licht, geur en geluid (hoe te meten)
- Hoeveelheid eiwit en voer van eigen grond (voeronderzoek uitslagen)
- Hinder van ongedierte als ratten en vliegen (preventieve maatregelen)
- Effect op natuur (verzuring, verdroging, vermesting, emissie, depositie; hoe te meten)
- Effecten op klimaat (herkomst NO_x en NH₃ en CH₄ emissie en depositie bepalen en meten)
- Effecten op waterbuffering (waterberging en water vasthouden, grondwaterpeil, overloopgebieden voor rivieren)
- Effect van veevoer en andere houderijmaatregelen op de emissie van broeikasgassen (hoe te meten)
- Schadelijke emissies (microgram fijnstof / m³; kankerverwekkende stoffen; weglekkende vloeistoffen; nitraat uitspoeling; virus verspreiding zoönosen)

- Mineralenbalans en -verliezen ten aanzien van Organische stof (C), Stikstof (N), Fosfaat (P) en Kalium (K) (grondonderzoek uitslagen)
- De milieubelasting van bodemleven, waterleven en grondwater (hoe te meten)
- De milieu belasting van de atmosfeer en de planten en dieren en mensen die daarvan afhankelijk zijn (hoe te meten)
- Werkomstandigheden en veiligheid mens en dier (ongeval statistieken, woon- en arbeidsomstandigheden arbeidsmigranten)
- Bijdrage aan inzetten van mensen met afstand tot de arbeidsmarkt (hoe te meten)
- Bijdrage aan een zinvolle dagbesteding voor mensen die dat nodig hebben (zorgboerderij en kinderopvang, etc)
- Mate van landschappelijke inpassing van de gebouwen en de perceelsgrenzen (recreatieve waarde, hoe te meten)
- Effect op de regionale economie, de leefbaarheid van het platteland en de sociaal maatschappelijke context in de regio (hoe te meten)
- Energie gebruik/ energiebesparing (dieselverbruik, hernieuwbare energie, opslag groene energie)
- Succes van bewaring na de oogst (bewaarplaatsen, koelhuizen, vriescellen)
- Verwaarding van afvalstromen als diervoeder en compost (hoe te meten)
- Eerlijke concurrentie tussen food, feed en fuel (hoe te meten)
- Bijdrage aan de (regionale) voedselvoorziening en de nationale economie (CBS cijfers)
- Afvalwater en hemelwater behandeling (erfafspoeling); wat loopt via het dak en het erf het riool en de sloten in. Vergeet ook niet de invloed van riool overstorten op het milieu (wat en hoe meten)
- Effect van grasland- en akkerbeheer op weidevogels of insecten en andere vormen van biodiversiteit (hoe te meten)
- Mestproductie en mestverwerking (gehaltes meten en monitoren)
- Gebruik organische mest in relatie tot kunstmest (bemestingsplannen)
- Gebruik van (leiding of hemel) water voor gewassen en dieren (watermeters per afdeling)
- Gewasgezondheid en gewasbescherming (spuitplannen, hoeveelheid actieve stof, middelengebruik, milieumeetlat <https://www.milieumeetlat.nl/nl/home.html> , driftbeperking)
- Blauwe en Groene diensten en beheerspakketten (EU-regelgeving en keurmerkvereisten)
- De regeneratieve potentie van de natuur en de landbouw (CO2 certificaten, etc)
- De waarde van het voedsel in relatie tot de eerlijke voedselprijs (true pricing) en de verborgen kosten (true cost accounting). Check <https://trueprice.org/about-us/> en <https://trueprice.org/consumer/> en <https://www.wur.nl/nl/project/Echte-en-eerlijke-prijs-voor-duurzame-producten.htm> Denk ook aan de methodieken van organisaties als TAPPC <https://www.tappcoalitie.nl/> . Zie ook de White paper van Jongeneel e.a. (2020) over de economische aspecten van eerlijke prijzen: <https://edepot.wur.nl/513322>

Evaluerend. Om te beginnen is voor al deze aspecten nog geen complete set van criteria waar de boer (c.q. elke andere ondernemer in het landbouw-voedselsysteem) iets mee kán in de bedrijfsvoering. Hoe kan de boer zijn bedrijfsvoering monitoren en sturen op duurzaamheidscriteria? Welke kpi's horen daarbij? Hoe kan de boer aantonen dat hij daar aan voldoet of stappen in maakt? Gaat het om streefwaardes of minimum- en maximumwaardes? Is dierwelzijn te beperken tot de bedrijfsopzet (het aantal dieren per m² en wel of niet natuurlijk licht in de stal, wel of niet vrije uitloop, etc). Is de N-uitstoot en N-depositie of de CO₂ neutraliteit betrouwbaar vast te stellen? Zijn de aanwezigheid van het aantal grutto's in de weide, of de nestbescherming en het broedsucces, criteria op zichzelf of is het niet los te

zien van het slechte weer (koud en droog voorjaar) en van het aantal beschermde predatoren (ooievaars en vossen) van de grutto?

Dit zijn allemaal vragen waar nog lang niet altijd een sluitend antwoord op is, maar waar wel beleid en regels op gebaseerd worden. Is het vreemd dat boeren soms gek worden van de voorschriften en regels en keurmerken, waarvan ze in de praktijk maar al te vaak zien dat ze averechts werken of andere problemen veroorzaken (denk bijvoorbeeld aan de onvoorziene veiligheidsnadelen van emissie arme stalvloeren).

Een uitdaging is dat veel van deze criteria met elkaar samenhangen, soms in positieve zin, soms in negatieve zin. Het gebruik van kunstmest is verbruik van (fossiele) energie. De opslag van organische stof in de bodem is tevens CO₂ opslag. De manier van bewerken en bemesten van de bodem vergt meer of minder mechanische trekkracht (niet kerende grondbewerking, emissie vrij uitrijden van mest). Vrije uitloop van kippen vergroot aanzienlijk het risico op vogelpest via overvliegende watervogels.

Dit zijn voorbeelden van samenhangende effecten die deels nog onbekend zijn. Deels nadelig zijn voor duurzaamheidskenmerken, deels voordelig uitpakken voor duurzaamheidskenmerken. Dat vraagt van de boeren een integrale benadering die een beroep doet op hun vakmanschap en ervaring (durf je te wachten tot de natuurlijke vijanden sterk genoeg zijn of moet je toch eerder curatief ingrijpen). Dit soort dingen valt niet van te voren in protocollen en regels te vatten. Het is kennis die ontstaat in de boerenpraktijk. Het is verder de vraag of dat allemaal integraal in een duurzaamheidskeurmerk gevangen kan worden. Het antwoord daarop is (ook) dat er veel erkende / gecertificeerde duurzaamheidskeurmerken zijn die maar een deel van de duurzaamheidsopgave tackelen.

Wat uit de bespreking van voorgaande stellingen wel duidelijk kan zijn is dat er meer aan duurzaamheid gebeurt dan in de bekende duurzaamheidskenmerken is vastgelegd. Of het dan gaat over algemeen bekende onafhankelijke keurmerken als Skal of Demeter of On the way to planet proof of Beter Leven of Fair trade, allemaal gaan ze mank aan een bepaalde eenzijdigheid, die deels met de eigenaar van het keurmerk te maken heeft. Op zich niets mis mee, maar het verklaart wel een oerwoud van keurmerken waar ondernemers last (of gemak) van hebben en burgers die het spoor bijster raken.

En ondertussen is er bijna niemand die tegen een duurzamer landbouw en voedselsysteem is. De echte vraag is: wat kost het om daar te komen en hoe banen we de weg er heen en wie gaat hiervoor de benodigde investering doen? En hoe kunnen overheden, instituties en burgers daarbij helpen?

Als we in staat zijn de boeren de ruimte te geven om te investeren en de burgers in staat stellen de juiste keus te maken komt het vlieg wiel op gang. Doelvoorschriften met heldere streefwaardes en tijdpaden werken ongetwijfeld beter dan strafmaatregelen en middelen voorschriften. Wat gekocht wordt, daar wordt meer van gemaakt. Wat je aandacht geeft groeit. Waar een wil is is een weg.

Er is een duurzaamheidsdoel, maar is er een begaanbare weg? Wat wil de boer, maar wat doet de ondernemer? Wat wil de burger, maar wat doet de consument? Wat doet de overheid, maar wat beslist de rechter? Wat wil de maatschappij, maar wat doen belangenorganisaties?

Zie hier het spanningsveld op weg naar een duurzamer landbouw en voedselsysteem. Misschien moet 'van grond tot mond' opnieuw - en duurzamer - uitgevonden worden. Maar dan wel graag op een inspirerende en haalbare manier voor de huidige boeren en hun opvolgers. Een nieuw landbouw-voedselsysteem kun je niet droppen in de maatschappij, dat moet werkende weg ontwikkeld worden en de weg er heen moet gebaad worden. Het steekt de Nederlandse boeren dat de politiek al te gemakkelijk lijkt aan te sturen op vermindering de landbouw om de milieu- en klimaatproblematiek op te lossen.

Tenslotte is een relevante vraag en uitdaging voor landbouwwetenschappers en agrarische bedrijfskundigen: Hoe kunnen bestaande managementpakketten en financiële administratiepakketten en systemen als de kringloopwijzer <http://kringloopwijzer.nl/> voorzien in het vastleggen van de benodigde data en het genereren van de relevante duurzaamheidskengetallen op bedrijfsniveau.

Stelling 16. Het huidige mainstream landbouw- en voedselsysteem kraakt in zijn voegen

Dat komt onder andere door:

- Economische grenzen (oa laag boeren-inkomen en ontoereikende verdienmodellen en onvoldoende verdienvermogen voor veel agrarische gezinsbedrijven)
- Medische grenzen (te veel, te vet, te zout, te zoet, te bewerkt, te goedkoop voedsel) de laatste twee zijn medisch van belang in zoverre het ongezonde bewerkte voedsel doorgaans goedkoper is dan het gezonde voedsel
- Ecologische grenzen (draagkracht en veerkracht van natuur, water, bodem en lucht wordt overbelast)
- Technologische grenzen (span of control, voedselzekerheid, energie behoefte, zware metalen en on-afbreekbare synthetische materialen hopen zich op in de natuur)
- Ruimtelijke grenzen (elke uitbreiding van wegen en huizen en industrieterreinen gaat in Nederland ten koste van natuurgrond of landbouwgrond)
- Sociologische grenzen (wat kan de politiek en de maatschappij nog aan)
- Psychologische grenzen (zit er nog rek in de draagkracht van boeren en burgers)
- Sanitaire grenzen (misoogsten door vraat en plantenziektes, dierziekten en zoönosen)
- Verdelingsgrenzen (arm en rijk, in feite is er genoeg voedsel om de wereldbevolking te voeden maar door gebrek aan koopkracht, door oorlogen, natuurrampen en logistieke hobbels zijn er steeds weer hongersnoden)
- Maakbaarheids grenzen (aardbevingen, sprinkhanenplagen, klimaat- en weerverandering zetten de voedselzekerheid onder druk).

Deze 10 grenzen komen op de een of ander manier terug in de Sustainable Development Goals en in het ecologische plafond en de sociale vloer van het Donut model van Raworth.

Stelling 17. Waar kan / moet aan gewerkt worden om de weg naar duurzaamheid te banen

- a) Welke parameters zijn er om de ecologische voetafdruk van de landbouw en het voedsel (en de industrie en verkeer en vervoer) te monitoren en te sturen.
- b) Welke parameters zijn er om de regeneratieve potentie (en functie) voor grondstoffen en energie van de natuur en landbouw te monitoren en te sturen.
- c) Welke parameters zijn er om de (positieve en negatieve) effecten op gezondheid en welzijn van mens en dier te monitoren en te sturen.
- d) Welke parameters zijn er om de verborgen kosten (externe maatschappelijke kosten) en de onbetaalde baten (externe maatschappelijke baten) van de natuur en de landbouw te monitoren en te sturen?
- e) Hoe herwaardenen we de productiefactor Natuur, naast de productiefactoren Grond, Arbeid, Kapitaal en Ondernemerschap.
- f) Welke (f)actoren hinderen of helpen de verduurzaming van het landbouw- en voedselsysteem.
- g) Welke prikkels zijn nodig om de 'gewone' boer en de 'gewone' consument de strategische keus richting duurzaamheid te laten maken.
- h) Hoe zijn methoden en technieken als LCA, true cost accounting, blockchain, etc inzetbaar om een robuuster en duurzamer landbouw-voedselsysteem te maken. Hoe kunnen bestaande managementsystemen tot ERP systemen voor de landbouw worden, waar alle relevante duurzaamheids-kpi's uit gehaald kunnen worden.
- i) Zouden we niet moeten werken aan een 'verbruikswijzer' voor producten. Dus als u dit koopt verbruikt (of regeneert) u zoveel CO2 emissie per kg, zoveel voedselkilometers, zoveel schaarse grondstoffen, zoveel fossiele of hernieuwbare energie, zoveel broeikasemissies, etc. Als we het verbruik en de regeneratie in kaart brengen leggen we het probleem bij zowel de consument als de producent. De consument confronteren we zo met zijn koopkeuzes. De producent stimuleren we tot innovatie om met minder verbruik en meer regeneratie te produceren.
- j) Welke aangrijpingspunten zijn er om de 'wicked problems' van de combinatie van economie + maatschappij + milieu aan te pakken? Veel problemen vinden hun oorsprong en hun oplossing in de bodem. De bodem zou je de huid van de aarde kunnen noemen. Dit beeld geeft aan dat de bodem eigenlijk een orgaan is. De bodem leeft, de bodem werkt. De bodem draagt ons, de bodem voedt ons. Plant, dier, en mens gebruiken de bodem, ze leven en werken op de bodem. Met name de mens is degene die de bodem exploiteert, met alle voor- en nadelen van dien. Wie de grond bezit draagt ook de verantwoordelijkheid voor het gebruik en beheer van de bodem. Dat brengt ons bij de eigenaren en de bewerkers / gebruikers van de grond: in grote lijnen zijn dat de landbouwers, de bosbouwers, de natuurbouwers, de weg- en waterbouwers, de huizenbouwers, de publieke ruimte bouwers. Al deze groepen van grondeigenaren/pachters/beheerders worden met hetzelfde probleem geconfronteerd. Op een welhaast cynische en ridicule wijze blijkt dat uit

de voermaatregel van LNV minister Schouten in zomer 2020: er moet 4 maanden lang minder eiwit in het diervoer worden gestopt om de bouw van wegen en huizen weer op gang te helpen. Dat lijkt meer een wicked oplossing dan een serieuze oplossing, al zal het model-technisch en juridisch-technisch wel rond te rekenen zijn. Maar dat is vast niet de meest duurzame manier om dit op te lossen.

- k) Elke m² grond heeft een eigenaar, de lucht, de binnenwateren en de zee zijn 'van iedereen'. Voor een duurzame toekomst is rentmeesterschap over de zee, de rivieren en meren, de atmosfeer en de bodem noodzakelijk. Laten we beginnen om bij de eigenaren van de grond commitment te verwerven voor het duurzaam omgaan met de bodem. En laten we de regeneratieve potentie van de bodem waarderen en respecteren. Dat betekent dat de landbouwers en de natuurbouwers meer regeneratieve kracht kunnen ontwikkelen voor het bodemleven, het waterleven en de atmosfeer dan door de industrie, de zeevaart, de luchtvaart en verkeer en vervoer ooit mogelijk zal zijn. Deze technische vormen van gebruik leggen eigenlijk alleen maar milieudruk op de bodem, het water en de atmosfeer. Dat is zo als het is, en deels is het onvermijdelijk, maar daar ligt dan ook de uitdaging voor een integrale aanpak. De eigenaren van de grond, hebben samen met de eigenaren van de industrie, de eigenaren van de huizen en de wegen; en de eigenaren van de vervoersmiddelen de taak een duurzame leefwereld vorm te geven. Het is duidelijk dat duurzaamheidskeurmerken daarin kunnen helpen, maar dat gaat dan wel verder dan keurmerken voor landbouw en voedsel. Gezond leven op een gezonde planeet gaat niet alleen over de invloed van de landbouw op het leven en de planeet. Dat vraagt een integrale aanpak waar landbouw, industrie, wonen, verkeer en vervoer een bijdrage aan kunnen leveren.

Stelling 18. Goed om te bedenken bij de duurzaamheidsdiscussie over de landbouw.

- Bij welzijn gaat het om welzijn van mens, dier én boer. Lang niet alle welzijnskeurmerken hebben aandacht voor het welzijn van de boer.
- De productiefactor Natuur verdient een herwaardering maar kan niet zonder de productiefactor Ondernemerschap in combinatie met de productiefactoren Grond, Arbeid en Kapitaal: hoeveel ruimte is er om te ondernemen met de natuur en/of met respect voor de natuur. Natuur-inclusieve landbouw is een mooi streven maar hoe kun je er van leven? We hebben het hier over het betaalbaar maken van de onbetaalde maatschappelijke baten. Hoe kan de landbouw de ecosysteemdiensten van bodem en water versterken en daarvoor een passende beloning krijgen.
- Bij zorgzaamheid gaat het om zorg voor de levende natuur, de vruchtbare bodem, het dier als gezelschaps- en landbouwdier. En het gaat om respect voor de planeet aarde die het allemaal maar moet trekken. Hier komt het aan op keuzes (durven) maken. Dat geldt voor boeren en burgers, bewerkers en bestuurders, bankiers en betalers. En de bedrijfskundige adviseurs moeten het transitieproces faciliteren en monitoren.
- Bij de schadelijke emissies gaat het om fijnstof, NH₃, NO_x, CH₄ en lozen van giftig of potentieel gevaarlijk of on-afbreekbaar (chemisch) afval. En het gaat over de hinder van licht, geur en geluid. Dus alles wat een belasting is voor de bodem en het bodemleven, het water en het waterleven, de gezondheid van de atmosfeer en de gezondheid van planten, dieren en mensen. We hebben het hier over de verborgen kosten die de vervuiler doorgaans NIET betaalt, maar afwentelt op de maatschappij en de volgende generatie. Maar bij PFAS en microplastics in het milieu en de leefomgeving hebben we gemerkt dat we er zelf ook al last van kunnen krijgen. We moeten zelf onze rommel opruimen, of liever nog: afval en rommel zien te voorkomen. Het is niet de economische groei die dat probleem op gaat lossen (in tegendeel!) en het is niet moeder natuur die dit probleem wel gaat oplossen (slechts voor een deel en voor zover de draagkracht van de aarde reikt). Het is aan onze generatie om hier een begin en doorstart mee te maken. De natuur is al circulair, nu de landbouw en de industrie nog.

Stelling 19. Wat is vrije tijd waard? Wat is schone lucht waard? Wat is schoon water in de rivieren of zeeën waard? Wat is schone grond waard? Wat is schone energie waard? Wat is veilig voedsel waard? Wat is gezondheid waard?

Wat het echt waard is merk je pas als het allemaal vervuild is of ontbreekt. En als je als boer je inkomen moet verdienen met die grond of dat water en je eigen lijf, dan heb je direct te maken met de gevolgen voor je inkomen als dat niet in orde is.

De Donut economie van Kate Raworth (2017) en bijvoorbeeld de duurzaamheidssystematiek van de (herstartende) stichting Veldleeuwerik, kunnen ons helpen grenzen van de sociale vloer en het planetaire plafond in acht te nemen en de weg richting duurzaamheid en regeneratieve en circulaire economie te banen. Bij de uitwerking van stelling 15 is daar al dankbaar gebruik van gemaakt.

Van het Donutmodel zijn al geslaagde pogingen ondernomen om voor diverse boerderijen (oa voor de Eemlandhoeve en de Rust-Hoff, zie <https://burgerboerderijen.nl/over-ons/mgv-donut/>) de donut naar bedrijfsniveau te vertalen. De veilige gezonde zone (de donut) is de zone waar het goed gaat of herstel kan plaatst vinden. Het ecologische plafond wordt beschreven in termen van Bodemvruchtbaarheid, Klimaat, Stikstofemissie en depositie, Biodiversiteit, Grondstoffen, Kringlopen, Stank en fijnstof, Waterkwaliteit. De sociale vloer wordt beschreven in termen van Afzet, Fair price, Voedsel integriteit, Boer burger relatie, Energie, Dieren welzijn, Landschap, Cultuurhistorie, Arbeid, Maatschappelijke rol, Intrinsieke motivatie, Inkomen en werk, Waterbeheer. Het aardige hiervan is dat je gevraagd wordt jezelf te scoren op al deze punten: hoog, midden, laag, niet/nul. Dat levert met behulp van Excel een spinnenweb op. Dat is je nul meting. Van daaruit kun je verbetermaatregelen treffen. Dit is een mooi instrument voor boeren onderling: hoe scoor je jezelf, hoe scoren anderen je op deze punten en welke verbeter maatregelen kunnen er getroffen worden.

Een dergelijke werkwijze is bekend en beproefd in de studiegroepen van de stichting Veldleeuwerik. Er zijn 10 duurzaamheidsindicatoren. Elke boer moet ze voor zijn/haar bedrijf op volgorde van belangrijkheid zetten (cijfer geven van 1 tot 10). De indicatoren met de hoogste score kunnen nader bekeken worden op: Welke parameters zeggen iets over deze indicator. Hoe kom ik (al dan niet via mijn boekhouding of mijn managementsysteem) aan de benodigde gegevens of kengetallen over die parameter (kpi). Daarna komt de vraag hoe en in welke eenheid een verbetering kan worden uitgedrukt. Vervolgens is de vraag met welke activiteiten een verandering kan plaats vinden die tot verbetering van de duurzaamheidsindicator moet leiden.

Concreet voorbeeld. Stel een akkerbouwer wil graag verduurzamen maar hecht veel waarde aan de indicator Productwaarde (saldo, rendabiliteit). Binnen productwaarde zou je kunnen denken aan de parameters: bouwplansaldo, gewasrotatie, aandeel hoog salderende gewassen, afzetmarkt, aandeel rooivruchten, raskeuze om te verduurzamen. Maar als je hierop doordenkt zou je misschien willen weten of het aantal ha aardappelen (en of de frequentie van aardappelen in de rotatie) in het bouwplan naar beneden kan en het aantal ha tarwe omhoog. Het uit de literatuur bekende idee achter dit plan zou zijn om de grond meer rust te geven (minder aardappels, meer tarwe), opdat in het jaar dat er wel aardappels komen te staan, de gemiddelde (geld)opbrengst met minder kosten wel eens beter kan zijn dan voorheen. Dus in feite heb je ook te maken met bodemvruchtbaarheid (de bodem voeden in plaats van de plant) en de gewasbescherming (AM resistente rassen gebruiken) en de bemesting (welke mestsoort voedt de

bodem en de plant het beste). Dit voorbeeld maakt duidelijk dat het verbeteren van de duurzaamheid een integrale benadering vergt: alles hangt met alles samen en duurzaamheid is een weg die gebaad moet worden. Overstappen op Niet Kerende Grondbewerking is een beredeneerde keus maar het duurt jaren voordat de voordelen daarvan zijn ingedaald en tot uiting komen in de verbetering van het bouwplansaldo.

Om het beeld compleet te maken: de tien duurzaamheidsindicatoren van de Veldleeuwrik systematiek zijn: 1.Productwaarde 2.Bodemvruchtbaarheid 3.Bodemverlies 4.Bemesting en voedingsstoffen 5.Gewasbescherming 6.Water 7.Energie 8.Biodiversiteit 9.Menselijk kapitaal 10.Lokale economie.

Deelnemende boeren houden elkaar in studiegroepen scherp over het maken van duurzaamheidsplannen en het behalen van duurzaamheidsresultaten. Ze bepalen met elkaar waar ze naar moeten kijken en wat de kritische prestatie indicatoren zijn. Het mooie van de Veldleeuwrik systematiek is dat de vakmanschap van de boer op zijn specifieke bedrijf en de bedrijfsspecifieke bijzonderheden (grondsoort, verkaveling, gebouwen, machines, etc) centraal staat en uitgedaagd wordt: waar heb jij nu aardigheid in, waar krijg je energie van, wat denk jij wat je kunt doen in je bedrijfsvoering om duurzamer te worden. Zoiets lijkt ook goed mogelijk bij het bepalen en verbeteren van de bedrijfsdonut.

Het lijkt verstandig de algemeen aanvaardde duurzaamheidsdoelen en -plannen als de SDG's van de UN <https://www.sdgnerland.nl/> te gaan hanteren bij het ontwikkelen van kpi's. Denk bijvoorbeeld aan de uitwerking van doel 2:

Doel 2: Beëindig honger, bereik voedselzekerheid en verbeterde voeding en promoot duurzame landbouw

2.1 Tegen 2030 een einde maken aan honger en voor iedereen, in het bijzonder de armen en de mensen die leven in kwetsbare situaties, met inbegrip van kinderen, toegang garanderen tot veilig, voedszaam en voldoende voedsel en dit het hele jaar lang.

2.2 Tegen 2030 een einde maken aan alle vormen van malnutritie, waarbij ook tegen 2025 voldaan moet kunnen worden aan de internationaal overeengekomen doelstellingen met betrekking tot groeiachterstand en ondergewicht bij kinderen onder de 5 jaar; en eveneens tegemoetkomen aan de voedingsbehoeften van adolescente meisjes, zwangere vrouwen, vrouwen die borstvoeding geven en oudere personen.

2.3 Tegen 2030 de landbouwproductiviteit en de inkomens verdubbelen voor kleinschalige voedselproducenten, in het bijzonder vrouwen, inheemse bevolkingen, familieboeren, veefokkers en vissers, onder meer door een veilige en gelijke toegang tot land, andere productieve hulpbronnen en inputs, kennis, financiële diensten, markten en opportuniteiten die toegevoegde waarde bieden en ook buiten de landbouw tewerkstelling genereren.

2.4 Tegen 2030 duurzame voedselproductiesystemen garanderen en veerkrachtige landbouwpraktijken implementeren die de productiviteit en de productie kunnen verhogen, die helpen bij het in stand houden van ecosystemen, die de aanpassingscapaciteit verhogen in de strijd tegen klimaatverandering, extreme weersomstandigheden, droogte, overstromingen en andere rampen en die op een progressieve manier de kwaliteit van het land en de bodem verbeteren.

2.5 Tegen 2020 de genetische diversiteit in stand houden van zaden, cultuurgewassen en gefokte en gedomesticeerde dieren en hun in het wild levende verwanten, ook aan de hand van zaad- en plantenbanken die op een degelijke manier beheerd en gediversifieerd worden op nationaal, regionaal en internationaal niveau; en de toegang bevorderen tot het eerlijk en billijk delen van voordelen afkomstig

van het gebruik van genetische hulpbronnen en daaraan gekoppelde traditionele kennis, zoals internationaal overeengekomen.

2.a Verhogen van de investeringen, door versterkte internationale samenwerking, in landelijke infrastructuur, landbouwkundig onderzoek en uitgebreide diensten, technologische ontwikkeling en genetische databanken voor planten en vee om de landbouwkundige productiecapaciteit in ontwikkelingslanden, in het bijzonder in de minst ontwikkelde landen, te versterken.

2.b Corrigeren en voorkomen van handelsbeperkingen en scheefgegroeide situaties op de wereldlandbouwmarkten, door onder andere tegelijk alle vormen van landbouwexportsubsidies en alle exportmaatregelen met een gelijkaardig effect af te schaffen, in overeenstemming met het mandaat van de Ontwikkelingsronde in Doha.

2.c Maatregelen aannemen die de correcte werking moeten garanderen van de voedselgrondstoffenmarkten en hun afgeleiden en een snelle toegang tot marktinformatie bevorderen, met inbegrip van informatie over voedselreserves, om de extreme volatiliteit van de voedselprijzen te helpen beperken.

Denk bij het banen van de weg richting duurzaamheid ook aan de EU Green Deal routekaart voor de economie https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_nl

Het is goed om deze internationaal gestelde doelen erbij te houden als het aankomt op nadere concretisering van de duurzaamheids kpi's. Overigens blijkt ongetwijfeld al snel dat ook hier alles met alles samenhangt en dat soms met andere woorden toch hetzelfde gezegd wordt. Het zou mooi zijn als dit voor boer en burger concreet wordt gemaakt in duurzaamheidskeurmerken, of in best practices voor circulaire landbouw (goede duurzame boeren praktijk).

Het Centrum van landbouw en Milieu <https://www.clm.nl/> is zich daar al terdege van bewust. Over hun meetlatten <https://www.clm.nl/impact-van-clm/thema-s/meetlatten> , waarvan er al een stuk of 10 ontwikkeld zijn, zeggen ze het volgende:

Met en is weten. Weten = duurzame keuzes maken. De invloed van voeding op milieu zit vooral aan de kop en de staart van de keten: bij de consument en bij de boer. Grote milieuwinst is daarom (ook) te behalen op het landbouwbedrijf. Maar hoe meet je of dat lukt? CLM maakt duurzaamheid in de voedselketen meetbaar. Voor de boeren zelf, voor overheden en voor bedrijven in de voedselketen. Met de door CLM ontwikkelde meetlatten krijgen agrariërs een goed beeld van de milieu-effecten van hun bedrijf. Ze krijgen ook inzicht in de maatregelen die het beste passen 'en de meeste milieuwinst opleveren. Ook voor overheden is zicht op concrete verbetering nuttig. En voor de afnemers van de boeren: voedingsbedrijven, supermarkten en groothandel. Voor consumenten is er de klimaatweegschaal.

Stelling 20. Wat moet de individuele burger hiermee?

Dat begint simpel: wees, of word, je bewust van wat je koopt en wat je eet. Je zou dat 'omgevingsinclusief consumenten' kunnen noemen. En daar valt naast eten ook wonen, reizen en recreëren onder. Wees je bewust van welk 'systeem' jij door je aankopen in stand houdt. Bij het maken van een bewuste keus kunnen duurzaamheidskeurmerken (of het ontbreken daarvan!) een belangrijke rol vervullen. De meeste duurzaamheidskenmerken zijn meer een BtB garantie van herkomst en kwaliteit, dan een representatie van het verhaal en de beleving. Zulke erkende onafhankelijke duurzaamheidskenmerken zul je dus vooral vinden in de 'lange keten' en in de supermarkt.

Wie koopt bij de boer of op de boerenmarkt, koopt in vertrouwen, het is een BtC garantie van het goede verhaal van de boer of van het erkende streekproduct, of de productiewijze (zoals biologisch of biologisch dynamisch of andere speciale landbouwmethoden). Keurmerken zijn hier doorgaans van secundair belang of bewust afwezig. Hier gaat het om de korte, vaak regionale keten.

De burger kan zich zeer betrokken voelen en zal allicht een bijdrage willen leveren aan de verduurzaming van de landbouw en de economie. Wat daarbij kan helpen is het werk van Elinor Ostrom. Uit het onderzoek van Ostrom kwamen acht basisprincipes voor het beheer van gemeenschappelijke middelen. Dit heeft ze verwoord in haar boek 'Governing the commons'. Hier zitten goede aanknopingspunten in voor het beheer van de bodem, het water en de atmosfeer, los van wie de eigenaar van de grond en de gebouwen is. Hieronder staan 8 basisprincipes, de drie vetgedrukte regels zullen individuele boeren vooral aanspreken, de overige 5 zijn vooral voor het maatschappelijk draagvlak van belang. Zie:

<https://www.cooperatieexpert.nl/blog/elinor-ostroms-commons-cooperatie/>

- 1) *Duidelijke definities van wat de gemeenschappelijke middelen zijn en wie de gebruikers zijn*
- 2) **De regels zijn geschreven op de lokale situatie**
- 3) *Gemeenschappelijke besluitvorming door de bezitters*
- 4) *Zorg dat de gemeenschappelijke zeggenschap erkend wordt door de autoriteiten en overheden buiten de groep*
- 5) **Er is een systeem om het gedrag van elke gebruiker te monitoren**
- 6) *Er zijn steeds zwaarder wordende sancties voor diegenen die de regels overtreden*
- 7) **Goedkope en laagdrempelige arbitrage bij geschillen**
- 8) *Voor grootschalige commons bronnen een gelaagd systeem met lokale groepen*

Het herenboeren concept <https://www.herenboeren.nl/de-beweging/> is hier in feite een bepaalde uitwerking van. Ze noemen dat: sociaal verbonden, natuurgedreven en economisch gedragen. Dit is wat ze er zelf over zeggen:

Herenboeren Nederland ondersteunt burgers bij de ontwikkeling van natuurgedreven coöperatieve Herenboerderijen. Maar om dat met succes te kunnen doen, is de opgave waarvoor we staan, feitelijk veel groter; dieper, breder. We zien Herenboeren en andere Farming Communities met hun vakkundige professionele boeren en tuinders, als een groeiend alternatief voor het huidige voedselsysteem. Om die duurzame voedselproductie dichterbij te brengen, initiëren en verrichten we onder meer onderzoek, leiden we boeren op en doen we wijzigingsvoorstellen voor wet- en regelgeving. Dat doen we nadrukkelijk niet alleen, maar samen met tal van partners. En hoe we het voedselproductiesysteem van de toekomst voor ons zien, hebben we in het najaar van 2018 opgeschreven in het perspectief Farming Communities.

Stelling 21. Wat moet de individuele boer hiermee?

Dat begint simpel: wees, of word, je bewust van de waarde van je product en wie je (betalende) klant is en voor wie je het allemaal doet. Wees je bewust van de impact die jij op de omgeving hebt en welke mogelijkheden biedt jouw omgeving. Je zou dat 'omgevingsbewust produceren' kunnen noemen. Welke behoefte heeft jouw afnemer en hoe past jouw vermogen tot waarde creatie daarbij en welk businessmodel en verdienmodel hoort daar bij? En als jouw huidige afnemer jouw product niet op waarde weet te schatten, moet je misschien op zoek gaan naar een afnemer die dat wel wil betalen omdat die daar een ander soort klanten voor heeft. Marges en arbeidsproductiviteit en afzetkanaal zijn belangrijke keuzes die je als boer niet zomaar kunt veranderen als je eenmaal een lopend bedrijf hebt. Keuzes uit het verleden laten zich niet gemakkelijk omzetten naar nieuwe manieren van boeren en ondernemen. Stap voor stap, of met de juiste geldschieter, is de transitie mogelijk. Maar het begint met de vraag: wat voor boer wil je zijn en hoe kun je de weg naar die beoogde toekomst banen. Je zou dat 'omgevingsinclusief ondernemen' kunnen noemen. Je zou het ondernemen met de 4P's kunnen noemen: Priority, Planet, People, Profit. De P van Priority maakt duidelijk dat je hiervoor kiest omdat je er intrinsiek voor bent gemotiveerd en de waarde ervan inziet. Ondernemen is geld verdienen aan klanten. De klanten zien jou als degene die met het product of de dienst een aanwezige behoefte vervult, of dat nu de behoefte is aan een bulkproduct of de behoefte aan een speciaal product. Duurzaam ondernemen is geld verdienen op een manier die recht doet aan je passie en met respect voor je omgeving en de komende generaties. Het zou goed zijn als alle ondernemers daar feeling voor hebben en op hun eigen locatie ruimte voor zien en ervaren.

Stelling 22. Wat moet SIA Raak Duurzaam vlees, Natuurlijk! hiermee?

Deze verkenning is niet de plaats om hier concreet over te worden. Toch valt er wel wat op een reflectieve manier over te zeggen.

De eerste vraag lijkt mij te zijn: wanneer is een landbouwvoedselsysteem klimaatneutraal en milieu neutraal en wanneer is het regeneratief als het gaat om gebruik van grondstoffen en energie.

De vervolgvraag is: hoe ziet zo'n landbouwvoedselsysteem er uit en waarin verschilt dat van het huidige systeem.

Tenslotte de vraag: wat moet er gebeuren om de weg daar naar toe te banen. En wat betekent dat voor de boer en de betaler; voor de bestuurder en de bankier; voor de bewerker, de bedrijfskundige en de burger.

Wat je ook vindt van het huidige of het gewenste landbouw-voedselsysteem, als we voedsel zouden kunnen produceren met een afnemende negatieve impact en een toenemende positieve impact op de bodem, de plant, het dier, de mens, de natuur, het milieu en het klimaat dan doen we het goed.

Het kopen van eten is in essentie niets meer en niets minder dan investeren in jezelf, je gezondheid en je omgeving.

Geraadpleegde bronnen

Agrimatie <https://www.agrimatie.nl/Default.aspx>

Bergevoet, R. , Baltussen, W. , Benninga, J. , van Horne, P. , Jukema, G. , & Stokkers, R. (2019). *Aantal ketens binnen het Nederlandse agrocomplex nader beschouwd* . (Wageningen Economic Research; nr. 2019-101). Wageningen University & Research. <https://edepot.wur.nl/502932>

Goed boeren kunnen boeren niet alleen (oktober 2019). Rapport van de taskforce verdienvermogen kringlooplandbouw. <https://edepot.wur.nl/502755>

Jongeneel, R. A. (2020). Juiste en eerlijke prijzen voor voedsel. (White paper Wageningen Economic Research). Wageningen Economic Research. <https://edepot.wur.nl/513322>

Ostrom, Elinor (2015). *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*.

Raworth, Kate (2017). *Donuteconomie, in zeven stappen naar een economie van de 21^e eeuw*.